

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

2

IZ VSEBINE

France Černe: Iluzije, ideje in stvarnost socialističnega razvoja

Franc Šetinc: Kaj moramo spremeniti? (razmišljanja o aktualnih nalogah pred kongresi Zveze komunistov)

Lazar Mojsov: Zgodovinske razmejitve pred Zvezo komunistov Jugoslavije

Enrico Berlinguer: Prenova politike in prenova Komunistične partije Italije

O aktualnih vprašanji kmetijsiva pišejo: Ivan Kukovec, Katja Vadnal, Marko Kranjec in Slavko Gliha

Miha Ribarič: Kardelj o samoupravljanju in strokovnosti

TEORIJA IN PRAKSA

1982

2

revija za družbena vprašanja, let. XIX, št. 2, str. 145—288,
Ljubljana, februar 1982, UDK 3, YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Karedlje v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Sali, Mile Šetine, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROCNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne
organizacije 500 din, za tujino 1000 din; cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne
številke 60 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- FRANCE ČERNE: Iluzije, ideje in stvarnost socialističnega razvoja 147

ČLANKI, RAZPRAVE:

- FRANC ŠETINC: Kaj moramo spremeniti? (Razmišljanja o aktualnih nalogah pred kongresi zveze komunistov 153
LAZAR MOJSOV: Zgodovinske razmejitev pred Zvezo komunistov Jugoslavije 164

SOCIALIZEM V SVETU:

- ENRICO BERLINGUER: Prenova politike in prenova Komunistične partije Italije 176

PREGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- BOŠTJAN MARKIČ: Volitve 1982 185

AKTUALNA VPRAŠANJA KMETIJSTVA:

- IVAN KUKOVEC: Nekateri vidiki razvoja kmetijstva in podeželja Slovenije 192
KATJA VADNAL: Menjalna razmerja v kmetijstvu 201
MARKO KRANJEC: Politika cen in kmetijska proizvodnja 209
SLAVKO GLIHA: Produktivnost dela v kmetijski proizvodnji 216

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

- MIHA RIBARIČ: Kardelj o samoupravljanju in strokovnosti 225

DRUŽBA IN RELIGIJA:

- IVO CVITKOVIČ: Krleževa kritika religije 236

IN MEMORIAM:

- JANKO PRUNK: Tone Fajfar (1913-1981) 248
TONE FAJFAR: Referat na zboru aktivistov Osvobodilne fronte 254

MEDNARODNE ORGANIZACIJE:

- SLOBODAN MILENKOVIČ: Združeni narodi in pravna ureditev mednarodnega pretoka delovne sile 263

PRIKAZI, RECENZIJE:

- NAJDAN PAŠIČ: Istorijski put komune (Boštjan Markič) 276
Listamo po tujih revijah 279
Med novimi knjigami 283
Iz domačih revij 285
Avtorski sinopsisi 287

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XIX., št. 2, str. 145-288,
Ljubljana, februar 1982

CONTENTS

EDITORIAL:

FRANCE ČERNE: Illusions, Ideas, and the Reality of the Socialist Development 147

ARTICLES, DISCUSSIONS:

FRANČ ŠETINC: What Should Be Changed? 153
LAZAR MOJISOV: Historical Delimitations Facing the Yugoslav League of Communists 164

SOCIALISM IN THE WORLD:

ENRICO BERLINGUER: The Transformation of Politics and Transformation of the Italian Communist Party 176

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS

BOŠTJAN MARKIČ: The 1982 Elections 185

CURRENT AGRICULTURAL PROBLEMS:

IVAN KUKOVEC: Some Aspects of the Development of Agriculture and Rural Areas in Slovenia 192
KATJA VADNAL: Relations of Exchange in Agriculture 201
MARKO KRANJEC: Price Policy and Agricultural Production 209
SLAVKO GLIHA: Labour Productivity in Agricultural Production 216

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

MIHA RIBARIČ: E. Kardelj on Selfmanagement and Professionalism 225

SOCIETY AND RELIGION:

IVO CVITKOVIČ: M. Krleža's Criticism of Religion 236

IN MEMORIAM:

JANKO PRUNK: Tone Fajfar (1913-1981) 248
TONE FAJFAR: Report at the Activist Meeting of The Liberation Front 254

INTERNATIONAL ORGANIZATIONS:

SLOBODAN MILENKOVIČ: United Nations and Legal Settlement of International Labour Force Flow 263

REVIEWS, NOTES:

NAJDAN PAŠIČ: The Historical Path of the Commune (Boštjan Markič) 276
From Foreign Reviews 279
A Survey of New Books 283
From Domestic Reviews 285
Authors' Synopses 287

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Иллюзии, идеи, и действительность социалистического развития 147

СТАТЬИ ОБСУЖДЕНИЯ:

ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Что нужно переменить? 153
ЛАЗАР МОЙСОВ: Историческое разграничение перед Союзом Коммунистов Югославии 164

СОЦИАЛИЗМ В МИРЕ:

ЭНРИКО БЕРЛИНГУЕР: Преобразование политики и преобразование Коммунистической Партии Италии 176

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

БОШТЯН МАРКИЧ: Выборы 1982 185

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА:

ИВАН КУКОВЕЦ: Некоторые аспекты развития сельского хозяйства Словении 192
КАТЯ ВАДНАЛ: Коэффициент обмена в сельском хозяйстве 201
МАРКО КРАНЕЦ: Политика цен и сельскохозяйственное производство 209
СЛАВКО ГЛИХА: Производительность труда в сельскохозяйственном производстве 216

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

МИХА РИБАРИЧ: Э. Кардель о самоуправлению и профессионализме 225

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

ИВО ЦВИТКОВИЧ: Критика религии М. Крлежа 236

ИН MEMORIAM:

ЯНКО ПРУНК: Тоне файфар (1913-1981) 248
ТОНЕ ФАЙФАР: Доклад на собрании активистов Освободительного фронта 254

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ:

СЛОБОДАН МИЛЕНКОВИЧ: Объединенные Народы и законное урегулирование протока рабочей силы 263

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

НАЙДАН ПАШИЧ: Исторический путь коммуны (Боштjan Маркич) 276
По страницам иностранных журналов 279
Среди новых книг 283
По страницам отечественных журналов 285
Авторские синопсисы 287

FRANCE ČERNE

Iluzije, ideje in stvarnost socialističnega razvoja

Kaj je socialistično urejena družba?⁹

Le Figaro je navedel že leta 1842 kar šeststo definicij socializma. Nekaj referentov (Mihajlo Marković, Branko Horvat, Ivan Maksimović) se je vrnilo k temu vprašanju; v določenem smislu so skušali revitalizirati oziroma operacionalizirati opredelitev socialistične družbe tudi za naše razmere.

1. Zakaj? Vse kaže, da zato, ker naj bi šlo za »izgubljanje prvobitne smeri« oziroma za »zaustavljanje revolucije na polovici poti ter za razvoj hibridnih oblik družbe...« oziroma zaradi izginjanja »zavesti o poglavitnih dolgoročnih ciljih gibanja, o optimalnih možnostih epohe« (M. Marković) ali tudi, ker ni dokončana »originalna revolucija« (B. Horvat).

2. Kaj je potrebno storiti? Spremeniti je potrebno zavest o pravi socialistični družbi, ki sestoji iz kritične teoretične (znanstvene) zavesti in iz spontane ljudske vrednostne zavesti, kot smo slišali na posvetu.

Prava socialistična družba pa je družba »integralnega samoupravljanja« ali »družba pravičnosti«, za katero sta Marković in Horvat priredila teorijo družbene pravičnosti harvardskega filozofa Johna Rawlsa. Ta družba bi morala biti družba enakosti (B. Horvat), ki bi morala zadovoljevati le resnično človeške potrebe (M. Marković, N. Čobelić, K. Mihajlović), ki bi zahtevala radikalne spremembe in določeno družbeno intervencijo v zvezi z izbiro pri potrošnji (N. Čobelić). To socialistično družbo opredeljujejo kategorije, kot so svoboda, enakost, solidarnost (to so kategorije B. Horvata, ki je tako spremenil temeljna načela velike francoske revolucije: *égalité*, *fraternité*, *liberté*). (Mimogrede povedano je J. Stojanović opomnil B. Horvata, da je konkretna meščanska družba ta visoka načela večkrat spreminjala v skladu s svojimi potrebami. Tako je francoska meščanska družba spremenila ta načela v »delo, domovina in družina«).

⁹ Srbska akademija znanosti in umetnosti je organizirala od 27. do 29. januarja tega leta meddisciplinarno posvetovanje na temo: »Gospodarski razvoj, dolgoročni cilji in potrebe«. Že sam naslov nam pove, da gre za celo vrsto dolgoročnih vprašanj našega nadaljnega gospodarskega in družbenega razvoja. Zapis, ki sem ga pripravil, je v prvi vrsti razmišljanje o treh temah, ki sem jih izločil in do katerih nameravam zavzeti svoje stališče.

V tej »družbi pravičnosti« se vsak človek kompleksno emancipira z izenačenjem možnosti za človekovo »samodoločanje«, »samouresničevanje« in »samoustvarjanje« (M. Marković), ali pa, za »človekov samorazvoj«, kar je dejansko – integralno gledano – samoupravljanje. V tej družbi »moremo biti«, ne da bi »posedovali«. Da pa bi ta načela družba uresničila, mora družba različne osebe različno obravnavati.

S tem pa nastaja v filozofiji »družbe pravičnosti« določena neskladnost. Po prvi opredelitvi je svoboda posameznika nasproti družbi temeljni pogoj za uresničevanje »družbe pravičnosti«, po drugi opredelitvi pa mora nekdo različno obravnavati ljudi. Kdo je to, tega referent ne pove. Toda, ali ne pomeni ta zahteva omejevanje prav tiste človekove svobode, za katero se avtorji opredeljujejo s takšno zavzetostjo?

Očitno je, da imamo v tem primeru opravka z reafirmacijo idealizirane socialistične družbe (nasproti »realnemu socializmu«). Vse prav, dokler gre zgolj za zamenjavo »nebes za socializem«, dokler razumemo socializem kot statično – abstraktno, idealno sliko družbe (skoraj religiozno). Kakor hitro pa imamo opraviti s socialistično družbo in concreto, zgodovinsko – antropološko kot realnim fenomenom, se pa nam upravičeno zastavlja vprašanje upravičenosti takšnega »normativnega ideala« oziroma celo več vprašanj.

Prvo je, ali ni ta čista »socialistična družba pravičnosti« (Marx je kritiziral »pravičnost« kot abstraktni pojem) v nasprotju s socializmom, ki je v prvi vrsti »družba dela«. Drugič, ali ne zanikamo s takšno abstraktno koncipirano, idealizirano socialistično družbo samorazvoj družbe kot konkretnega zgodovinskega dejanja. Tretjič, katera družba ima že danes in naj bi imela v bližnji prihodnosti razvite tako materialno-proizvodne temelje kot zavest (kulturo) za takšno družbeno ureditev. Četrto, antropološko se nam pojavlja vprašanje realnega obstoja človeka kot genetičnega in generičnega bitja z navedenimi lastnostmi. Namreč, ali je mogoče v »socialističnem človeku« zanikati vse dosedaj znane in neznanе človekove razvojne nagone, čustva itd., ki bi bila v nasprotju s socialistično družbo čiste pravičnosti in čiste racionalnosti. In petič, ali si je mogoče zamisliti socialistično družbo kot razvijajočo se družbo brez nasprotij (protislovij); kot nekakšno povsem harmonično družbo, sestavljeno samo iz kategorij, kot so: svoboda, osvoboditev dela, enakost, solidarnost, pravičnost itd., in ne tudi iz kategorij, kot so: obvezno delo, delovna disciplina, red, organizacija, proizvodnost dela, neenakost na temelju različnega prispevka dela, gospodarsko tekmovanje, borba za večjo ekonomičnost itd.? Ali ni vsak razvoj rezultat borbe nasprotij, ne pa hotenja čiste človeške (humanistične) zavesti?

V takšnem moralnem socialističnem kontekstu se socialistična družba kaže primarno kot nematerialno bitje ali kot bitje, ki je rešilo svoje materialne probleme (je tako rekoč »zasičeno« z materialnimi dobrinami), zaradi česar njen človek ne pripisuje velike ali celo nobene večje vrednosti (koristi) novemu pridobivanju materialnih dobrin (od tod sklep,

da je poglavitno socialistično načelo: »biti«, »ustvarjati« in ne »imeti«. To zanemarjanje materialne stimulacije se seveda opira na domnevni »občutek blaženosti tudi v siromaštvu«, kar bi seveda izrabili drugi »praktični ljudje« (kot tolikokrat v zgodovini).

Za to socialistično družbo kot družbo pravičnosti sta »blagovno-denarna narava samoupravnega gospodarstva« (Radimir Lukić), »nagrajevanje po uspehu na trgu« (M. Marković), njeno poglavitno nasprotje in s tem tudi ovira za njeno vsestransko uveljavljanje.

Da me bralec ne bo napačno razumel. Tudi sam sem mnenja, da moramo socialistično družbo oblikovati najprej na čisto abstraktni teoretični ravni, kot skupek idealnih, socialističnih načel, toda tako, da ta idealna – abstraktna načela niso v nasprotju z znanstvenimi spoznanji, pa tudi ne z množičnim, tipičnim obnašanjem delovnega človeka danes in v prihodnje, to je, v nasprotju s teorijo konkretnega zgodovinskega razvoja socialistične družbe, ki vsebuje tudi »protikategorije« (proti domnevnim), ki jih ne moremo vključiti v tako abstrakten (čisti) socialistični model.

Moralni vrednostni sistem (samoupravno) socialistično urejene družbe

Čisto naravno je, da mora temeljiti »socialistična družba pravičnosti« na novem, socialističnem vrednostnem, pa tudi moralnem (etičnem) sistemu (ali na novi socialistični moralni zavesti), na »magni charti samoupravne aksiologije« (I. Maksimović). Socialistična morala, ki določa poglavitni tip človeka – mora iti v »precejšnji meri pred gospodarstvom, kateremu kaže v mnogočem pot naprej« (R. Lukić). Človek, prežet s takšno moralno, »zahteva od gospodarstva, da je moralno« (R. Lukić). Takó gospodarstva ne razvija boj nasprotij, ki izvira iz samih objektivnih protislovij materialne biti družbe, ampak moralni ideal socialistične družbe. Ali, za socialistični samoupravni sistem je že poprej izoblikovana »samoupravna morala«, ki naj nadalje razvija samoupravno gospodarstvo.

Ta samoupravna socialistična morala sestoji iz tehle moralnih načel (R. Lukić): iz prepovedi izkoriščanja, spoštovanja družbene lastnine, spoštovanja samoupravnih norm obnašanja in zavestnega dela po sposobnostih.

Poglavitni dejavnik, ki nasprotuje uveljavljanju takšne morale, pa je »blagovno-denarna narava samoupravnega gospodarstva« (R. Lukić, tudi M. Marković).

Čeprav se strinjam, da (prevladujoča) etika socializma ne more biti utilitaristična (hedonska) etika človeka kot »homo oeconomicusa«, pa je vprašljivo, ali je lahko njegova podlaga samo neka čisto nasprotna etika (recimo le altruistična, asketska itd. etika, tudi le »etika pravičnosti« (B. Horvat), pri čemer ostaja še vedno odprto vprašanje, ali je blagovno-denarna narava gospodarstva resnično poglavitno nasprotje socialistične

etike (o čemer bomo govorili nekoliko kasneje). Čeprav so problemi še drugi. Na primer, ali je odprava izkoriščanja produkt moralne zavesti (R. Lukić), ali pa je v prvi vrsti rezultat razvoja produktivnih sil? Ali ni poglobitno moralno in etično načelo socialistične družbe novi odnos človeka do dela itd.?

Na podlagi takšnega moralnega vrednostnega sistema je jasno vsaka stvarna družbena ureditev nasprotje socializmu oziroma deformacija, odstopanje od socialistično urejene družbe, od socialističnih načel, ki (če) omenjenih načel ne uveljavlja. (Seveda, če ta načela spremenimo – se pravi, če jih glede na zahtevnost znižamo –, se spremene tudi ocenjene moralne deformacije v določeni družbi (kot nam jih R. Lukić naslika konkretno kot današnjo jugoslovansko družbo).

Osebnostno torej socialistične družbe ne pojmem v realnem pomenu besede – kot čisto pravične, čisto svobodne, čisto solidarnostne itd. družbe, ki bi iz zavesti razvijala nove idealne, svobodne, pravične, enake, le harmonične odnose med ljudmi, pri nas ali kjerkoli, danes (in) v bližnji prihodnosti, tja do leta 2000, ali celo do leta 2100, kolikor nam lahko pač daleč seže teoretični pogled. Sem pa prepričan, da nam je potrebno »izvirno socialistično moralno gibanje«, katerega nosilka bi morala biti prav zveza komunistov.

Dodati pa moram, da napaka vseh čistih, idealnih konstrukcij socialistične družbe s težnjo, da jih tudi uresničimo (torej ne kot pomoč pri razlagi in kritiki negativnih stvarnih družbenih pojavov), ni v sami vsebini njihove konstrukcije, ampak v njihovih izhodiščnih postavkah, torej v nerealnosti njihovega domnevnega uresničevanja (nerealnega v pomenu sedanjih zgodovinskih antropoloških, socioloških, politično ekonomskih... spoznanj...). B. Horvat pravilno trdi, da je za to, da je neka vrednostna sodba smiselna, nujno, da ustreza »implicitirano stanje sveta stvarnemu stanju sveta«.

Socializem kot zgodovinska praksa družbenega življenja je za mene, danes in v prihodnje, kot zgodovinski proces, takšno možno stanje sveta, ki »redefinira« samo sebe, s tem pa tudi vrednostne (moralne) sodbe o sebi. Zato socialistični vrednostni (moralni) sistem ni enkrat za vselej dan skupek vrednostnih načel, ki jih je, na primer, izdelala neka skupina filozofov.

Blagovno-vrednostni sistem ter socialistična družba

Čeprav je razlika pri obravnavi vprašanja med ekonomisti – radikalci z ene strani in filozofi, sociologi, politologi – radikalci itd. z druge (B. Horvat je prešel v zadnjem času med sociologe) precejšnja, pa vodi aksiološko obravnavanje naslovljenega vprašanja skoraj vse k istemu sklepu – k omejevanju ali celo k likvidiranju blagovno-denarne narave (oblike) samoupravnega socialističnega gospodarstva.

Moje teze na tem posvetovanju so bile (F. Černe):

– da moramo socializem razumeti večstransko: kot idejo (doktrino), kot gibanje in kot stvarnost; da je dandanes socializem še v precejšnji meri v ideološkem stanju, v obliki gibanja; mnogo manj kot razvita stvarnost v svetu (že zdavnaj sem uvedel za to prehodno obliko stvarnosti naziv: »kolektivizem«);

– da moramo razlikovati obravnavanje tega problema na abstraktno teoretični (dejansko statični) ravni od konkretno-zgodovinskega obravnavanja, ki je vedno konkretno dialektično (z vidika prevladujočega stanja je vsak socializem »še vedno ne [v celoti] socializem«),

– da je danes za vse družbe (kapitalistične, etatistično kolektivistične, parasocialistične itd.) – glede na splošno težnjo narodov (družb) h gospodarskemu in družbenemu napredku (torej ne k stacionarnemu gospodarstvu) – prvi problem (glede na civilizacijsko vrednostno skalo delovnih ljudi) uspešno gospodarjenje, seveda na podlagi neke bolj ali manj razvite pravičnosti;

– da je za uspešno gospodarjenje v sedanjih (mednarodnih, notranje nacionalnih – razrednih, slojno urejenih) družbenih razmerah nujno potrebna še določena diferenciacija družbe ter z njo povezan boj nasprotij kot spodbudni mehanizem za uspešen razvoj produktivnih sil oziroma gospodarstva;

– da je, za razliko od boja nasprotij med kapitalom in delom v kapitalističnem sistemu, tipična razvojna značilnost socializma boj nasprotij med različnimi združenji (skupnostmi) dela, med skupnostmi proizvajalcev in porabnikov ter med različnimi drugimi (teritorialnimi, poklicnimi, političnimi, idejnimi, kulturnimi itd.) skupnostmi in skupinami, ki tako s svojo avtonomnostjo, v okviru integralnih družbenih samoupravnih norm, uveljavljajo tri načela socialistično urejene družbe: enakopravnost delovnih ljudi kot delavcev – proizvajalcev, enakopravnost ljudi kot porabnikov in enakopravnost ljudi kot družbenopolitičnih, kulturnih itd. bitij (F. Černe, tudi B. Horvat, ki pa je »enakopravnost« prevedel v enakost);

– da je mehanizem boja nasprotij v samoupravnem gospodarstvu še v precejšnji meri učinkovit sistem prav na temelju blagovne oblike samoupravno urejenega gospodarstva, z relativno avtonomijo ljudi kot proizvajalcev, potrošnikov in kot političnih bitij (državljanov), v okviru družbene lastnine, gospodarske in politične demokracije ter družbenega planiranja. Ta mehanizem namreč razvija takšen ravnalni instrumentarij, ki onemogoča tako neracionalno kot socialistično nepravilno obnašanje različnih osebkov, seveda ob vsestranskem razvijanju socialistične zavesti, (morale, kulture).

Tako postane razvoj socialistične oblike družbe rezultanta večjega števila dejavnikov: učinkovitega, stabilnega gospodarskega delovanja, uveljavljanja znanosti, socialističnih demokratičnih institucij ter razvijanja nove kulture in morale v družbi. Seveda pa socializem ni v vsakem

primeru zagotovljen: možno je, da »socialistični eksperiment« glede na cik-cak svetovnega (zgodovinskega) razvoja konča tudi v obliki »termidorske reakcije« (M. Marković).

V tem smislu predlagam tudi izpopolnitve v naši družbi: tako izpopolnitev družbenoekonomskih temeljev našega samoupravno urejenega gospodarstva kot samega gospodarskega sistema, ki mora v prvi vrsti zagotoviti učinkovito gospodarjenje.

Blagovno-denarna oblika je in bo tako po eni strani še vedno neogibna spodbudna oblika gospodarjenja, ker sprošča stimulativne samointeresne, diferenčne mehanizme za učinkovito gospodarjenje, po drugi strani pa ni a priori v nasprotju s socialističnim načelom (v realnem zgodovinskem kontekstu), kolikor izraža aspiracije delovnih ljudi doma in v svetu (B. Horvat); kolikor je v skladu z nadaljnjim razvojem produktivnih sil itd.

Blagovno-denarna ureditev gospodarstva sicer resda diferencira (tudi oddaljuje) ljudi kot proizvajalce in kot porabnike med seboj (osebno imenujem to načelo »pravico naših ljudi kot delavcev in kot porabnikov do neenakosti in do nasprotovanja«), toda to je v normalnih razmerah pogoj za obstoj socialistične demokracije; je spodbuda za samointeresno učinkovito gospodarjenje. Koliko je ta diferenciacija (to oddaljevanje) negativno odtujevanje (alieniranje) človeka od človeka, od samega sebe, od družbe, ali pa samo oblika demokratičnega protipritiska članov socialistične družbe v različnih funkcijah za družbeno racionalno obnašanje – to pa je odvisno od dimenzij, smeri razvoja itd. te diferenciacije. Te dimenzije pa so zopet odvisne od drugih institucij in ne le od blagovno-denarne narave gospodarstva, kot nameravajo nekateri dokazati. Sem celo mnenja, da je takšna vsebina blagovno-denarno urejenega gospodarstva bistveno pomembna za avtohtono socialistično gibanje in njegovo aktiviranje v boju proti neracionalnim in nesocialističnim oblikam gospodarjenja, ki nikakor ne more biti le domena države, kot je to v etatistično kolektivistični družbi.

Poduk zgodovine je, da sta socialističnemu gibanju vedno škodili dve skrajnosti: po eni strani iluzije o socialistični stvarnosti, ki se je na koncu vedno spremenila v nestvarnost iluzije, po drugi strani pa tudi v golo pragmatistično prilagajanje statusa quo, brez inoviranja (tudi radikalnega) socialističnih idej o spreminjanju družbe (sveta), seveda tam in tedaj, kjer zgodovina to zahteva in omogoča.

FRANC ŠETINC

Kaj moramo spremeniti?

(Razmišljanje o aktualnih nalogah pred kongresi zveze komunistov)

Sedanji čas je čas velike preizkušnje. Položaj je težak, ni pa toliko dramatičen, da bi bil brezizhoden. Izhod je stabilizacija kot imperativ, ki se mu ne moremo izogniti. Več moramo ustvariti, da bi lahko delili, več moramo izvoziti, da bi pokrili deficit. Sploh se moramo navaditi živeti s tem imperativom.

Toda samo ena pot je, ki nam bo to omogočala, to je pot socialističnega samoupravljanja. Seveda so tudi druge poti, vendar te v naših zgodovinskih okoliščinah ne pomenijo napredka, ampak vračanje nazaj, kar bi bilo izredno usodno za nas in za prihodnje rodove. Moramo torej – kot je dejal Edvard Kardelj – razvijati socialistično samoupravljanje in ga braniti. Kakršnakoli drugačna pot bi bila ustvarjanje gospodarsko-politične odvisnosti od velesil ali blokov. Prav to je tisto, kar bi bilo za Jugoslavijo tako usodno.

Sedaj je odločilno vprašanje, ali so ti temeljni imperativi dovolj zakoreninjeni v naši zavesti in ali smo organizirani tako, da bomo našli izhod iz težav. Prepričan sem, da v glavnem smo na dobri poti, čeprav je še veliko zaostajanja in stare mentalitete – marsikdaj sicer v novi obleki – in čeprav je še veliko nasprotovanj. Hkrati z večjo produktivnostjo, uspešnejšim preseganjem razdrobljenosti gospodarstva, večjim izvozom, s širjenjem meja možnosti, prek katerih ne moremo, ker ne smemo porabiti več kot ustvarimo, včeraj, danes ali jutri . . . , je naraščal tudi interes za vse to.

Naši imperativi

Kateri imperativi so torej bolj ali manj že zakoreninjeni v naši napredni družbeni zavesti? Predvsem imperativ, da ne moremo venomer deliti iste količine dohodka, hkrati pa porabo dvigati v spirali, se pravi živeti s krediti in obljubami, da nam bodo le krediti omogočili višjo produktivnost. Izkazalo se je, da smo marsikdaj z novimi krediti ustvarili samo nove probleme in reproducirali staro strukturo gospodarstva s starimi problemi. Tako nam ostajajo dolgovi, ni pa prave produktivnosti in dovolj na novo ustvarjenega dohodka, da bi kredite vračali.

Resda so to precej otroške boleznin in spoznanje, da tako ni mogoče živeti, ni posebno izvirno. Res pa je tudi, da ga uresničiti – v naših razmerah – ni tako enostavno. Kajti, na novo je treba začeti živeti v vsakdanji praksi. To pomeni, da moramo, na primer, prelomiti s potrošniško mentaliteto – pri čemer ne mislim zgolj na posameznike, ampak tudi na družbenopolitične skupnosti in njihov potrošniški način, kar je največja nevarnost.

Na star način torej ne moremo živeti, nekje se mora ustaviti. To velja za vse, od federacije do sleherne krajevne skupnosti, nikjer ne moremo neprestano planirati, kaj vse bi potrebovali, kaj vse bi radi, hkrati pa ne širimo okvirov in ne povečujemo količine dohodka.

Drugi imperativ je, da ne moremo zagotavljati več dohodka doma in z izvozom ne moremo uveljavljati sodobnejše tehnologije, sodobne proizvodnje, uspešnosti gospodarskih sistemov – kar vse je pogoj za napredek – brez združevanja dela, znanja in sredstev. Vidimo, da ni mogoče napredovati na temelju razdrobljenega gospodarstva, z razdrobljenimi plani, ki jih pripravlja vsak zase.

Ni dovolj, da zapišemo, kaj hočemo, kaj je treba postaviti, zgraditi itd., kakšne stroje potrebujemo, ampak moramo istočasno tudi ugotoviti – ne le, kakšen dohodek imamo, marveč s kom se je treba pri tem povezati, s katero temeljno organizacijo v okviru delovne organizacije, v okviru reprodukcijske enote. Pa tudi: s katero znanstveno organizacijo bomo sodelovali, kako bomo poskrbeli za boljše zdravje, za bogatejšo kulturo, kar vse prispeva in mora prispevati k rasti produktivnosti, družbene ali individualne.

Tudi zvezo komunistov moramo spremeniti glede tega. Sedaj je še dostikrat obremenjena z razdrobljeno zavestjo, ki jo člani prinašajo vanjo. Manjka nam vsakodnevne plodne, demokratične komunikacije in dialoga, povezovanja na temelju skupnih in splošnih interesov, kar vse bi nam omogočilo, da bi v samoupravnih organih, v družbenopolitičnih organizacijah, v socialistični zvezi prepričljivo uveljavljali skupne interese in se spopadali s poskusi absolutiziranja ali monopoliziranja parcialnih interesov.

Seveda govorimo in že delujemo tako, da bi ustvarili večjo akcijsko enotnost in povezanost, večji pretok idej. Zveza komunistov mora biti sposobna ustvariti plodno demokratično komunikacijo, ki je pogoj za ustvarjanje enotnosti pogledov in akcije. Samo taka zveza komunistov, samo taki komunisti bodo v pluralizmu samoupravnih interesov nosilci integracijskih procesov. Le tako bodo sposobni bojevati se za to, da bodo tudi delavci presegali tozдовsko zavest, da bodo delovni ljudje v občini presegali lokalistično zavest, da bomo odpravljali regionalno ali nacionalistično omejenost.

Brez združevanja dela, znanja, sil in sredstev ni prave sodobne tehnologije. Brez združevanja sredstev, brez povezovanja pri planiranju ni ustvarjanja prioritet. Brez združevanja sredstev v okviru celotnega zdru-

ženega dela tudi ni boljše oskrbe z repromaterialom. Pogoj za uresničitev teh imperativov pa je, da presežemo vrtičkarstvo. To seveda ne gre samo od sebe, nimamo nikakršnega samogibnega mehaničnega procesa.

Izredno pomembna in v sedanjem času tudi odločilna je pri tem vloga subjektivnih sil. Zlasti zato, da bi v sistemskih in praktičnih rešitvah povsod uveljavili izključno odvisnost dohodka od dela. To pa pomeni, da bo mogoče večji dohodek ustvariti le z delom in znanjem, kar pa v bistvu pomeni, da večji dohodek, boljše delo in več znanja objektivno nujno silijo v združena prizadevanja, v združevanje dela in sredstev. Premagati moramo torej – z zavestno akcijo – odtujevanje dohodka, ker imamo družbeno lastnino proizvodnih sredstev.

Politični sistem mora vsestransko zaživeti

Če hočemo pri ustvarjanju zavesti o družbenolastninski podlagi združenega dela in pri razbijanju lastninskih monopolov – privatnih, skupinskih itd. doseči napredek, moramo iz političnega sistema ustvariti instrumentarij v rokah delavskega razreda, v rokah delovnih ljudi. Če tega ne bomo storili, je dejal že Kardelj, bo to za naš nadaljnji razvoj usodno. Idejna, teoretična in praktična razčlemba ter uveljavitev političnega sistema socialističnega samoupravljanja so usodna vprašanja sedanjega časa, so imperativ, ki se mu ne smemo in ne moremo izogniti.

Generalni projekt socialističnega samoupravljanja imamo, vendar ga v praksi še nismo uresničili. Imamo generalni projekt združenega dela, ki šele nastaja, toda pri tem zadeva na vrsto nasprotovanj, blokad, ki jih postavljajo tehnokratske in birokratske strukture, zaščitene z lastninskimi monopoli. Nov produkcijski odnos pa ni dovolj zaščiten z družbeno lastnino, ker družbena lastnina ne more celovito zaživeti, dokler nimamo integralnega združenega dela. To pomeni združene delavce, ki so vzajemno povezani s pravicami in odgovornostmi, ki so temelj produkcijskega odnosa.

Delegatski sistem pa je tisti, ki mora omogočiti povezovanje in združevanje posameznih delov združenega dela v celoto interesov, vendar pa ne more funkcionirati samogibno, brez aktivne vloge subjektivnih sil, posebej še zveze komunistov. Zato moramo delovati na nov način, znotraj socialistične zveze, sindikatov, zveze socialistične mladine in drugih družbenih organizacij.

Kakšna naj bo zato zveza komunistov? Zveza komunistov mora imeti kot moderna organizacija razvit politični, ideološki, teoretični instrumentarij, ki bo vsaki osnovni organizaciji zveze komunistov pomagal, da bo delovala kot subjekt. Vsaka organizacija zveze komunistov namreč lahko v pluralizmu samoupravnih interesov deluje uspešno, učinkovito le povezana v celoto. Zato pa je seveda spet potrebna plodna, demokratična komunikacija v obliki dialoga, kot razčiščevanje stvari, kot boj mnenj, kot

način ustvarjanja enotnosti v zvezi komunistov. In prav tega je seveda premalo.

Veliko govorimo o demokratičnem centralizmu. Pogledi nanj so v teoretičnem ali kvaziteoretičnem smislu zelo različni, premalo pa se sprašujemo, ali demokratični centralizem tak, kakršen je, ki je doživel svoj razvoj tudi v obdobju naše revolucije in v razvoju socialističnega samoupravljanja, deluje. Ali deluje kot optimalna demokracija, torej kot plodna demokratična komunikacija, ali deluje kot centralizem, kot obvezno izvajanje demokratično sprejetih sklepov? Mislim, da ne funkcionira povsem in povsod.

V nekaterih okoljih posamezni deli zveze komunistov, npr. komiteji, zmonopolizirajo demokratični centralizem, kot da je demokratični centralizem nekaj, kar je samo njihovo in na kar se lahko sklicujejo v svojih akcijah, zelo malo pa spoštujejo demokratično komunikacijo, pogovor s komunisti, razčiščevanje stvari, pridobivanje ljudi, seveda s kritiko in samokritiko itd. Predvsem se samo sklicujejo na načelo demokratičnega centralizma in mnogokrat poskušajo v imenu demokratičnega centralizma izvajati sklepe, ki niso nastali na demokratični način.

Pluralizem ne samo kot izražanje, temveč tudi kot povezovanje in združevanje

Veliko nerazumevanja doživlja tudi pluralizem samoupravnih interesov. V naši družbi nismo nikoli trdili, da smo nekakšna harmonična, brezkonfliktna družba. Nikoli nismo rekli, da so interesi uniformirani, da jih je moč spraviti v nekakšne politične formule itd.; vedno smo rekli, da so objektivno navzoči različni interesi.

Problem je v tem, da pluralizem samoupravnih interesov živi preveč kot izražanje parcialnih interesov, premalo pa je to težnja po povezovanju parcialnih interesov v skupni in splošni družbeni interes, ki se mora seveda pojaviti že pri planiranju, pri združevanju sredstev, dela itd. Prisegamo na to, da ne bomo trošili več, kot imamo, da ne bomo najemali kreditov, da bomo omejili investicije, istočasno pa, npr., v občini že oblikujemo delegacijo s partijskim sekretarjem na čelu, ki naj bi šla na centralni komite ali na izvršni svet in izposlovala, da bo njihova investicija še sprejeta, kajti ta investicija naj bi čez dve leti bistveno prispevala k temu, da bomo zmanjšali odvisnost od uvoza, da bomo povečavali izvoz. Pri tem delegacija ne upošteva tega, da nam devize niso potrebne šele čez dve leti, ampak že danes ali vsaj jutri.

Opazamo, da mnogokrat, tudi pri komunistih, ni kritične distance do tistih parcialnih interesov, ki so ozki, zaprti vase. Komite ali kdo drugi misli, da se mora postaviti na čelo, da mora biti advokatura tega interesa in da ga drugo nič ne briga. Kolikor je v zvezi komunistov, v sindikatih, socialistični zvezi premalo bitke, premalo spopadov s takimi ozkimi, sebičnimi parcialnimi interesi, toliko smo premalo revolucionarni, toliko

ne uresničujemo vloge integrativnega povezovalnega dejavnika, ne delujemo širšemu družbenemu interesu v prid.

V zvezi komunistov se moramo bolje organizirati

V zvezi komunistov v pripravah na oba kongresa precej razmišljamo, kako bi se bolje organizirali, kajti od tega je odvisno, kako bodo delovale tudi druge institucije političnega sistema. Če se bo namreč zveza komunistov zapirala vase, potem je iluzorno pričakovati, da bo socialistična zveza množična sodobna organizacija z avtoriteto, z ugledom v družbi, iluzorno pa je tudi pričakovati, da bo sindikat uspešno deloval kot najširša razredna organizacija. Pogoj za to je, da komunisti ne delujejo zaprti vase, temveč znotraj družbenopolitične strukture, in da kot posamezniki in kot delegati vnašajo napredno zavest, da niso tutorji, pridigarji, temveč sestavina samoupravnega življenja, odločanja delovnih ljudi, delavcev.

Težiti moramo k temu, da ne bomo imeli sklepov, ki bodo obviseli v zraku, kot je dejal Edvard Kardelj, kajti imamo mnogo resolucij, sklepov, začeni z resolucijami centralnih komitejev pa tja do sklepov osnovnih organizacij, ki obvisijo, ker niso zakoreninjeni v demokratični, plodni komunikaciji, ker se ne spreminjajo v akcijo, saj pogosto še nastajajo tako, da niso plod demokratične razprave in seveda potem ne moremo pričakovati, da se bo po sprejetju takšnih sklepov razvilo gibanje za njihovo izvajanje.

Edvard Kardelj je ob neki priložnosti dejal, da je pri nas vse preveč navada, da vse rešujemo z resolucijami, in kolikor več je problemov, večja stiska, večja kriza, toliko več je resolucij. Napišemo resolucijo o stanovanjskem gospodarstvu, v kateri ugotovimo, kaj vse ni v redu, da je gradbeništvo razdrobljeno, da niso uresničili delitve dela, specializacije itn. Potem živimo v prepričanju, da bo stekla akcija sama od sebe. S to iluzijo živimo toliko časa, dokler se ne pokaže potreba po tem, da bi morali sprejeti spet novo resolucijo, v tej novi pa spet ugotavljamo, da se ni nič premaknilo.

Se ta začarani krog ustvarja samo na nivoju centralnih komitejev? Ta začarani krog imamo tudi v osnovni organizaciji, saj tudi tu sprejemamo sklepe, kot da bi sklepi sami spreminjali stvari, kot da bo beseda sama revolucionarno spreminjala stvari, in to brez akcije, brez vključevanja komunistov v življenje. Morali bi znati prisluhniti problemom ljudi, biti bi morali sredi življenja. Učiti se moramo od ljudi, poslušati moramo njihovo kritiko, kakršnakoli že je. Hkrati pa se moramo znati dvigniti nad empiričnost in pokazati izhod; pokazati, kje so parcialni interesi, ki ne smejo postati monopol, kje je treba imeti pred očmi širše vidike problemov, in pokazati, kako delovati.

V zvezi komunistov se večkrat sprašujemo, kaj je imel Kardelj pred očmi v »Smereh razvoja«, ko je zapisal, da se mora zveza komunistov

organizirati drugače oziroma drugače usposablјati za svojo vlogo. Sprašujemo se zato, da bi razgibali politično življenje, da bi političnemu in družbenemu življenju v socialistični zvezi, v sekcijah, v sindikatih, zvezi socialistične mladine dali nov polet. Navaditi se moramo na plodno komunikacijo v zvezi komunistov in z vsemi družbenimi strukturami, med socialistično zvezo oziroma med posameznimi dejavniki znotraj socialistične zveze, ki sestavljajo fronto.

Dialog ne bo vedno udoben. Ne smemo se slepiti, da nas morajo ljudje vedno poslušati, da nas morajo vedno sprejemati s ploskanjem. Moramo se navaditi, da bodo ljudje kritični, da bodo terjali alternative, da bodo postavljali proti našim alternativam svoje alternative, ki ne bodo vedno sprejemljive, vendar jih bomo morali obravnavati strpno in zavračati le z argumenti. Sedaj pa se pogosto dogaja, da prihajamo z izdelanimi rešitvami in na zborih ustvarjamo videz demokratičnosti, ljudje pa pravijo, kaj pa naj sploh še storimo, ko je tako ali tako vse že prej pripravljeno. In prav v tem je problem zamegljene odgovornosti.

Problem zamegljene odgovornosti

Problem zamegljene odgovornosti je v tem, da pogosto neformalne, pa tudi formalne skupine, ki jim ustava sicer ne daje pravice sprejemati odločitve, pripravijo določen predlog (kar samo po sebi še ni usodno in ni narobe), za katerega mislijo, da mora prodreti, zato z njim nastopijo pred pooblaščno institucijo z zahtevo, naj predlog sprejme. Odločitve se torej pojavijo v strukturah, ki niti po ustavi niso poklicane, da bi predlog oblikovale na tak brezpriziven način. Potem pa terjamo odgovornost od, recimo, delegatskih skupščin, ki so samo formalno izglasovale stvari, dostikrat z občutkom, da je vse že naprej pripravljeno. In v tem je problem zamegljene odgovornosti, ki ga moramo odstraniti, kajti če ga ne bomo odstranili, tudi političnega sistema ne bomo mogli razvijati.

Zveza komunistov, komite občinske konference ZK ali pa centralni komite ZKS in njegovo predsedstvo imajo seveda pravico oblikovati stališče, priti z idejo, morajo pa prevzeti tudi odgovornost za to, iti morajo s predlogom v demokratičen postopek. Komunisti se lahko pojavijo – bodisi kot posamezniki bodisi kot delegacije – na primer v družbenopolitičnem zboru s predlogom, z idejo, ampak ve se, da so oni nosilci tega predloga, in da se bodo z argumenti borili zanj. Potem bodo seveda delegati v delegatski skupščini pripravljene prevzeti odgovornost, ker so imeli možnost soočiti se z argumenti, jih zavrniti ali sprejeti. Seveda pa bodo morali odgovornost prevzeti tudi tisti, ki so nosilci ideje, predloga. Ne bodo se mogli skriti za nekakšno kolektivno odgovornost.

Tudi zveza komunistov ne mora biti imuna pred kritiko, da je nekaj predlagala kot pozitivno rešitev, da pa se je, recimo, tudi zmotila, da ni upoštevala vseh elementov. Sprejeti mora to konsekvenco, se pravi kritiko

teh svojih potez, če niso bile dobre in niso temeljile na realnih dejstvih, možnostih.

Mislím, da je to glavni problem in da Edvard Kardelj ni po naključju opozoril na problem zamegljene odgovornosti, pri čemer je mislil predvsem na zvezo komunistov, ki je revolucionarna sila in mora odpirati nove perspektive, vendar na pravi način in javno v demokratičnem postopku našega samoupravnega življenja, skupaj z ljudmi v socialistični zvezi, samoupravnih organih. Njena avantgardnost bo toliko večja, kolikor prodornejša bo z ustvarjalnostjo in demokratičnostjo. Seveda praksa še ni vsepovsod taka in v tem je naš problem.

Vedno moramo težiti k temu, da bo zveza komunistov pospeševala sistem socialističnega samoupravljanja, torej ustvarjalnost ljudi, njihovo zavest kot samodejavnost, samoodgovornost. Zveza komunistov bo v tem svojem poslanstvu toliko revolucionarnejša, toliko učinkovitejša, kolikor hitreje bo potekal proces razvoja socialističnega samoupravljanja, kolikor hitreje se bo krepil samoupravni družbenoekonomski položaj delovnega človeka.

Dilema glede tega, kje naj bodo »prve partijske garniture« – v partiji ali v socialistični zvezi ali v sindikatih, je umetna dilema. Prve partijske garniture v najširšem smislu morajo biti tam, kjer se bije bitka za hitrejši razvoj socialističnih samoupravnih odnosov in za stabilizacijo. Partijska garnitura, ki je zunaj vseh teh procesov, ni prva garnitura; ta garnitura je ob strani in živi z iluzijo, da lahko izza zavese vodi bitko, kajti to je stari način vodenja bitke. Ob obiskih delovnih skupin CK ZKS, ob različnih priložnostih se zdaj pogosto komite ali konferenca zveze komunistov obnaša tako, kot da je izvršni svet. Ob neki taki priložnosti je predsednik CK ZKS France Popit vzkliknil: »Vi pravzaprav ne potrebujete novega izvršnega sveta, saj imate izvršni svet v partiji, v komiteju.« Kje je vloga komiteja, ki mora organizirati akcijo komunistov, ustvarjalni dialog, razčiščevati idejne probleme, množično usposabljanje komuniste za bitko v samoupravnih organih?

Kvaliteta in kvantiteta v ZK

V tej zvezi se postavlja tudi vprašanje kvalitete in kvantitete v zvezi komunistov. Kot da bi se z gospodarsko inflacijo razvijala tudi inflacijska rast članstva. Sploh ne mislim, da je število članstva problem. Po mojem je večji problem v tem, da vzporedno z rastjo članstva nismo razvijali tudi kvalitete. Kvantitativna rast bi morala puščati svoje pozitivne sledove v razvoju socialističnih samoupravnih odnosov, v bitki za stabilizacijo, proti inflaciji, za omejevanje investicij itn. Tega pa je prav malo.

Glede tega tudi v Sloveniji nismo idealni. Podobno sem si po znanih dogodkih na Kosovu sam pri sebi dejal, da bi lahko bilo v tej pokrajini tudi dva, tri odstotke več članstva, pa se dogodki ne bi dosti drugače zasukali.

Povečevanje odstotkov pomeni zamegljen pogled na vlogo komunističnega, človeka, delavca, samoupravljalca, na vlogo socialistične zveze. Partija brez demokratičnih zvez – komunikacij, brez korenin v socialistični zvezi, sindikatu, ne more spremeniti tokov.

Težiti moramo sicer k temu, da se število članstva povečuje, hkrati pa mora rasti učinkovitost avantgarde. Poglavitni vzrok za dogodke na Kosovu je torej bil neučinkovitost, prepad med birokratskimi, tehnokratskimi strukturami in množicami. Sovražnika ne smemo podcenjevati, toda glavna nevarnost je birokratsko-tehnokratska struktura, če samo v besedah, samo navidezno kaže samoupravni socialistični obraz in demokratičnost. Zveza komunistov ne more biti revolucionarna, če popušča tehnokraciji in birokraciji, pa če še tako povečuje članstvo. Je lahko le množična organizacija brez vpliva med ljudskimi množicami, ni pa partija množic.

To je glavni problem. Ali kot je dejal Kardelj ob neki priložnosti, naš glavni problem je, kako smo organizirani: ali smo kot ZK, kot družba, kot socialistična zveza, kot sindikat sposobni reševati probleme, protislovja, se spopadati s konflikti, razreševati konflikte. Čeprav sovražnika ne bomo onemogočili, bo v svojih napadih dosti manj uspešen, če bomo dobro organizirani; če pa bomo organizirani slabo, predvsem pa, če ne bomo dobro organizirani med ljudmi, potem moramo seveda pričakovati, da bo sovražniku akcija uspela.

V kadrovski politiki v širino

Odrtranosti nekaterih struktur, ki so lahko partijske, lahko so v socialistični zvezi (ki pa so vse nujno tehnokratske, birokratske ali kakršnekoli že, če so odtrgane od ljudi), je še vedno veliko. Dogaja se, da ponekod aktivisti zatrjujejo, da so začeli evidentirati kandidate za različne organe. Pri tem pa ugotovimo, da ponekod ljudje o tem ne vedo nič ali zelo malo, se pravi, da vse poteka v ozkih krogih.

Se sploh lahko čudimo, da ne najdemo mladih, če tako iščemo ljudi? Naš pregled nad kadri je zelo ozek, če ne iščemo ljudi tam, kjer so, kjer bi jih morali mobilizirati v plodnem življenju krajevne skupnosti ali občine, v delegatski skupščini itd. Tam bomo našli tudi ženske in mladino, seveda ne po nekakšnih birokratskih, strukturalističnih in ne vem še kakšnih merilih. Ne želimo samo delavcev, ker so delavci, temveč delavce, ki bodo revolucionarni. Ne želimo delavske večine zato, da bi obvezno, mehanično zagotovili navzočnost delavcev v partiji, ampak želimo delavsko večino v tem smislu, da bo partija nosilec avtentičnega, delavskega interesa, da bo revolucionarni borec za ta interes. To pa je lahko tudi kdo, ki ni delavec pri stroju. Seveda želimo tudi tega delavca, samo ne takega, ki bo kimal, ampak tistega, ki bo odkrit, ki si bo upal reči, ki bo tvegala pri dialogu, v kritiki. Po teh, ne pa po nekakšnih formalnih merilih, moramo v naše strukture pridobiti mlade in ženske.

Tako se zgodi, da dobivamo kadre, ki smo jih ocenili, da so »pravi«, ki »zagotavljajo strukturo«, medtem ko jih okolje, v katerem delujejo, ocenjuje kot nesposobne. Toda potem, kot da iz svoje »orbite ne morejo več sestopiti«. To je narobe, to ni demokratična kadrovska politika! Prizadevati si moramo, da pridejo v vse strukture novi ljudje, revolucionarni borci, tisti, ki niso oportunisti, ki ne pokleknejo takoj, ki ne upognejo hrbta pred vsakim monopolnim interesom, ki se ne pustijo vpreči v voz lokalizma, podjetniškega interesa, ki bodo dali našemu delegatskemu sistemu več svežine, več poleta, boja.

Plodno demokratično življenje je tako v zvezi komunistov kot v družbi v celoti pogoj tudi za plodno selekcijo kadrov. Če tega ni, potem tudi plodne, rekel bi, nekakšne naravne selekcije kadrov ne more biti. V tej diferenciaciji, v tej plodni komunikaciji se ne uveljavljajo samo nove ideje, nove alternativne rešitve, ampak prihaja tudi do alternativ v kadrovski izbiri. V sekcijah socialistične zveze se v odnosu do določenih problemov, na primer do davčne politike, pojavlja razmišljanje, kritika. Seveda pa ni mogoče ostajati samo pri kritiki, da ta in ta državni organ ne dela dobro. V skrajni konsekvenci, če ne gre drugače, in če hočemo nekaj premakniti, se mora v tej sekciji pojaviti tudi kadrovska alternativa.

Javnost dela je pogoj za odgovornost

Često kršimo samoupravne akte, kršimo dogovore, ki smo jih sprejeli. Mnogokrat resda zato, ker dogovor ni tisto, kar bi moral biti, ker ne vsebuje pravih interesov, ker je nekako vsiljen z monopolnih pozicij, ali pa je zgolj formalen. V tej manji dogovori in sporazumi nimajo sankcij, ker se udeleženci dogovora ali sporazuma niso dogovorili tudi o posledicah, o tem, kdo bo nosil odgovornost za posledice, ki nastanejo, če nekdo ne bo izpolnjeval dogovora. Dosti je tudi kršitev zakonov. Vsi vemo, da vsi po vrsti kršimo devizne zakone (redki so devizni računi, ki so nastali po zakoniti poti). Tega v tem trenutku, ko so devize nekakšen steber naše likvidnosti, ne moremo spremeniti. Za prihodnost pa se moramo vprašati, ali bomo dovolili tako stihijo v zvezi s kršitvami predpisov, kje bomo stvar presekali.

Če hočemo ustaviti plaz nezakonitosti, nespoštovanja predpisov in dogovorov, potem odgovornost moramo zaostriti. Marsikje govorijo, da imajo plačano blago ali opremo v carinskih skladiščih, pa jim ga tam ne dajo. Sprašujejo se, kdo je tako neumen, da tega ne sprevidi. Ne vprašajo pa se, s kakšnim denarjem je to blago plačano, s kakšnimi devizami. Ali s tistimi, ki krepko silijo čez bilančni okvir in zaradi katerih deficit ne bi znašal samo poldrugo milijardo, ampak štiri milijarde?

Ne mislim, da so tega krive samo delovne organizacije. Takšna »potrošniška« mentaliteta se je začela pri državi, pri zveznem izvršnem svetu, in to že v preteklosti, ne šele sedaj.

Človek se vpraša, katera analiza, tudi naša partijska, je zaslutila, pokazala na problem, da bodo dolгови takšni, da jih bomo komaj zmogli. Kje je razvidno, kaj storiti, da bomo v prihodnje pri ugotavljanju takih problemov ažurnejši, da bomo pisali takšne resolucije in takšne analize, iz katerih bodo razvidni pravi procesi in pravi problemi, resolucije, ki ne bodo dovoljevale nikakršnega skrivanja? Pogoj za to pa je seveda večja javnost dela.

Brez javnosti dela ne bo šlo, in kolikor večji so problemi, toliko večja mora biti javnost dela, kajti javnost dela omogoči da imamo stvari na mizi, da nas ne more nihče zavajati. Je manj možnosti za zlorabe, za prikrievanje stvari, za to, da ne odgovarjamo.

V sedanjem času se marsikje, kjer se pojavijo problemi, spopadamo z mentaliteto zapiranja vrat. Ko novinar piše nekoliko bolj kritično, zaprejo vrata in mislijo, da so se s tem rešili pred kritiko. Toda kritika se tedaj šele poraja. Pravi problemi se bodo šele pojavili, tedaj bo šele veliko kritičnega pisanja in veliko nerveze. Zaprtost informacijskih virov onemogoča, da bi prišli do pravih virov in do ljudi, ki so odgovorni, in ki nam lahko povedo, da to in to ni rešeno, pa to, zakaj se stvari ne urejajo, kako je nastal kak problem itd.

Ko govorim o javnosti, ne mislim samo na sredstva javnega obveščanja, ampak na vse oblike javnosti. Zdaj se nekateri referenti za obveščanje, pa tudi nekateri komiteji in komisije za obveščanje pojavljajo kot nekakšni selektorji, nekakšni restriktorji informacij. To ni njihova vloga, kajti nasprotno, organizirati bi morali javnost dela, pomagati, da bi ljudje lahko prišli do informacij, da bi lahko imeli vse bistvene elemente za odločanje, da bi lahko tudi zaostriili kritiko do tistega, ki jo zasluži.

Do izraza mora priti kritika, tudi vprašanje zaupnice ali nezaupnice. Pogoj zato je seveda spet večja javnost. Mislim, da je zelo zaskrbljujoče, da se ponekod zapirajo, ker mislijo, da sedanji težki problemi narekujejo zapiranje. V bistvu pa bi se morali odpirati, kajti odpiranje javnosti pomeni tudi odpiranje k ljudem, pomeni pritegovanje širokih množic, vseh ustvarjalnih sil k urejanju problemov.

* * *

Besede brez dejanj so kot megla, v kateri se kopje nikoli ne zlomi. Še se pogosto dogaja, da se na dolgo in široko pogovarjamo o tem, kaj vse bi potrebovali, česa vsega nam manjka, ne da bi se hkrati resno vprašali, koliko dohodka smo ustvarili in kaj bi morali storiti, da bi ga bilo še več. Stabilizacija torej ne sme biti restrikcija, ampak težnja k temu, da ustvarimo večji dohodek, da bi lahko imeli bogatejšo porabo kot ustvarjalnost, kot polnost življenja. Delo in ustvarjalnost morata postati poglaviti vrednosti in gibalni socialističnega samoupravljanja. Tega se moramo – zlasti sedaj v kadrovskih in volilnih postopkih – nenehno zavedati. To je

možnost za višjo življenjsko raven delovnih ljudi, možnost za hitrejši razvoj kulturne in celotne družbene nadstavbe. Prepričanje o tem mora prerasti v splošno družbeno zavest, v gibanje. Ne gibanje proti Trstu, temveč gibanje za stabilizacijo, za ustvarjanje. Spremeniti se mora v materialno silo, iz katere edino lahko črpamo svojo moč, svoje inspiracije in mobilizacijo za uresničevanje velikih in zapletenih nalog današnjega in jutrišnjega dne.

Zgodovinske razmejitve pred Zvezo komunistov Jugoslavije

Pred svojim 12. kongresom – organizacijske in politične priprave nanj potekajo že dalj časa – je Zveza komunistov Jugoslavije tako v idejni kot v materialni proizvodnji in v samoupravnih odnosih soočena z vrsto novih pojavov in težav, za katere mora najti v pravem trenutku tudi nove in pravilne odgovore. Poleg tega so prišli na notranjem področju – in sicer na vseh pomembnejših točkah življenja in dela – pa tudi na mednarodnem prizorišču na dan mnogi novi razvojni problemi, ki s svojim sočasnim učinkovanjem povzročajo nekatere družbene, politične in gospodarske posledice ter opozarjajo na izkušnje, ki jih bomo morali nujno upoštevati, da bi lahko svet, v katerem živimo, spreminjali na boljše in ga presnavljali.

Ta vpliv cele vrste medsebojno prepletajočih se notranjih, družbenih, političnih in mednarodnih dejavnikov je zdaj povsem očiten, saj je posledica neke daljše razvojne usmerjenosti. Za dosedanji razvoj je bila značilna predvsem dokaj stalna in relativno visoka stopnja rasti skupnega družbenega proizvoda, naraščanje zaposlenosti, buren industrijski in urbani razvoj, ko so v relativno ugodnih mednarodnih razmerah, v katerih je ob procesu delnega popuščanja napetosti prišlo tudi do krepitve svetovnega procesa emancipacije in do naraščanja mednarodne gospodarske menjave, občutno narasli osebni standard, splošna in skupna poraba.

Svet, v katerem živimo, pa je izpostavljen neprestanim spremembam; zato so se tudi vsa ravnotežja, ki so bila doslej dosežena in so se izražala v več pomenih, izkazala za zelo krhka in omahljiva. Tudi zato postaja razčlenitev sedanjega položaja tako na notranjem kot na zunanem področju, njegovo pravočasno in natančno ugotavljanje nujni pogoj za to, da bi lahko dognali njegove posledice, odpravili nekatere slabosti in neskladja; da bi v materialni proizvodnji pa tudi v pravnopolitični nadgradnji in v idejni sferi odstranili tiste škodljive vplive, ki jih prinašajo te nestabilne razmere, vzburkane zaradi sprememb, spopadov in izbruhov, razmere, ki postajajo domala pravilo obnašanja sodobnega sveta.

V tem vsestranskem pretresanju prehojene poti, ki smo se je lotili v debatah in pripravah na 12. kongres ZKJ, je nujno, da se soočimo z vsemi novimi pojavi in njihovimi povzročitelji, pa tudi s temeljnimi vprašanji svojega nadaljnjega razvoja. Na tej poti kritičnega ocenjevanja in ponovnega preverjanja je pred Zvezo komunistov Jugoslavije nekaj temeljnih razmejitvenih linij, ki morajo postati izhodišča za iskanje pravih in celostnih odgovorov na nove probleme. V svoji dosedanji revolucionarni dejavnosti, ko si je izbojevala največje revolucionarne pridobitve in zgodovinske zmage, je zveza komunistov začrtovala nekatere načelne

razmejitev, ki so bile nezamenljiva izhodišča v sleherni etapi družbenega razvoja in razvoja socializma. Tudi v soočanju s problemi in težavami, ki so pred nami, moramo izhajati iz teh nujnih determinant, kajti le tako bomo lahko v skupni družbeni akciji vseh subjektivnih socialističnih sil pravilno in dosledno revolucionarno naravnost ohranili.

1. Revolucionarna kontinuiteta

Že v razpravah o izhodiščih za priprave na 12. kongres ZKJ smo se dogovorili za prvo načelno stališče, naj bo to kongres kontinuitete naše revolucije in socialistične graditve. Glede na to, da pripravljamo kongres prvokrat brez velikega voditelja naše revolucije Josipa Broza-Tita in brez velikega snovalca naše družbene preobrazbe Edvarda Kardelja, ob tem, da z družbenega prizorišča postopno in neizprosno odhaja domala celotna plejada revolucionarjev in velikih ustvarjalcev v vojni, revoluciji in socialistični graditvi, smo se trdno odločili, da mora 12. kongres tudi brez njih izraziti kontinuiteto in nadaljevanje Titove poti, po kateri smo hodili več kot 40 let.

In kaj je pravzaprav revolucionarna kontinuiteta?

Že s pomenom besede kontinuiteta je nakazana razvojna pot na enakih temeljih, toda z vrsto etap, skozi katere prehaja. Beseda označuje nenehno trajanje revolucije z enakimi temeljnimi premisami, na katerih je bila zasnovana in z enakimi zgodovinskimi cilji, zaradi katerih se je začela. Na tej poti ni nič dokončnega, nič že naprej in v celoti zakoličenega in do vseh podrobnosti dognanega, to toliko bolj, ker si vsaka avtentična revolucija utira novo in originalno pot. Na tej poti nikoli ne sme biti mirovanja, zaostajanja in omahovanja pred novimi razpotji; ni se moč ozirati samo v preteklost in v njej iskati odgovore za nove probleme. Z nostalgичnim sklicevanjem na nekdanja revolucionarna izkustva in rešitve, ki so veljala za drugačne razmere, ne bomo našli ustreznih odgovorov za izzive, ki se porajajo v novih revolucionarnih etapah. Zgolj s priseganjem in s sklicevanjem na izročila revolucionarne zgodovine ni mogoče odpraviti težav, ki se porajajo zdaj in tukaj.

V tem smislu se ravnamo tudi takrat, ko gre za izjemen Titov prispevek, ki s svojim mnogostranskim sporočilom pomeni izjemen revolucionarni dosežek, in ki ga je zgodovina že ocenila. Nanj pa ne gledamo kot na nekaj, kar je enkrat za vselej dano in povsem dokončano, kajti Titovo delo bodo nadaljevale in poglobljale nove generacije komunistov in samoupravljalcev, graditeljev socialistične družbe. Tudi sam Josip Broz-Tito se kot marksist in dialektik, kot dinamičen revolucionar in vodja revolucije, ki se je v svojem zamahu neprestano razraščala, ni nikoli obotavljal, kadar se je bilo treba odločiti za nove podvige, ki so bili v danih razmerah nujni. Če bi na Titovo delo gledali kot na nekaj dokončnega, se pravi dogmatsko, če bi neprestano ponavljali samo tisto, kar je ob

katerikoli priložnosti dejal, bi ravnali povsem v nasprotju z njegovim izročilom, ki postavlja v ospredje neprestano aktivnost in gibanje k novemu.

Na doslej prehojeni poti naše revolucije, katere štiridesetletnico smo na različne načine zaznamovali prav letos, smo svoje izkušnje obravnavali tudi kritično. Iz vseh teh dosežkov in pridobitev revolucije črpamo nove moči za bitke, ki so pred nami, celotna revolucionarna preteklost in Titovo delo pa sta neizčrpen vir navdiha za akcije zveze komunistov. Vsaka prava revolucija – je govoril Tito – se vrača k svojim izvirom in koreninam, vendar se na svoji poti naprej ne smemo ustavljati in čakati, se obračati samo nazaj, ne smemo se sklicevati le na velike avtoritete naše revolucije in vedno iskati le pri njih odgovore na nova vprašanja, s katerimi se soočamo; teh pa bo tudi na naši nadaljnji poti, po kateri bodo šle nove generacije revolucionarjev, veliko. Ni nam potreben nikakršen dogmatski in religiozen odnos do preteklosti, saj je to povsem v nasprotju s temeljnimi izročili Titovega življenjskega dela. Če ohranjamo tradicije naše revolucije in trdno stojimo na braniku velikih osvobodilnih pridobitev, na te tradicije ne gledamo kot na svetišče, marveč kot na inspiracijo, izkušnjo in revolucionarno usmeritev k nadaljnjemu razvijanju in utrjevanju pridobitev in sporočil, ki jih vsebujejo.

Za kontinuiteto našega razvoja je potemtakem nujno neustavljivo napredovanje po tej revolucionarni poti, odločno in brez odstopanj od temeljnih vrednot in nosilnih kamnov naše revolucije, združeno s pogumnim soočanjem z novimi izzivi in z iskanjem novih odgovorov. Pri tem nam ne bo kaj dosti pomagalo sklicevanje na stare izkušnje, če teh ne bomo, kot smo vedno trdili in kot je zapisano v sklepnih stavkih Programa ZKJ, sprejetega leta 1958, vedno znova kritično preverjali, in če ne bomo iskali novih, ustvarjalnih rešitev: »Da bi izpolnili svojo zgodovinsko nalogo pri ustvarjanju socialistične družbe v naši deželi,« – je zapisano v programu – »moramo posvetiti temu smotru vse svoje sile, biti kritični do sebe in svojega dela, biti nepomirljivi nasprotniki slehernega dogmatizma in biti zvesti revolucionarnemu ustvarjalnemu duhu marksizma. Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako sveto, da bi ne moglo biti preseženo, in da se ne bi umaknilo tistemu, kar je še bolj napredno, še bolj svobodno, še bolj človeško.«

V tem smislu razumemo tudi kontinuiteto 12. kongresa z velikimi dosežki na naši dosedanji revolucionarni poti. Oblast delavskega razreda in delovnih ljudi, družbena lastnina sredstev za proizvodnjo, združevanje na temelju popolne enakopravnosti in skupnega odločanja vseh naših narodov in narodnosti v federativni skupnosti novega tipa, novi produkcijski odnosi v proizvodnji, samoupravljanje in delegatski sistem, neodvisnost in enakopravno sodelovanje z vsemi, velikimi in malimi, oddaljenimi in bližnjimi državami in narodi, odgovornost pred lastnim ljudstvom in delavskim razredom za izbiro lastne razvojne poti, poti brez vmešavanja od zunaj, pa najsi bi šlo za kakršenkoli izgovor ali ideološko pretvezo – to

so nosilni stebri, na katerih stoji naša socialistična skupnost; na teh temeljih moramo – v skladu s svojo zgodovinsko opredelitvijo, v nepretrgani kontinuiteti in z nenehnim iskanjem boljših in učinkovitejših rešitev, ki bodo ustrezale novim, spremenjenim razmeram – nenehno razvijati nove formule in izpopolnjevati konkretne rešitve. Le v tako dinamično razumljeni kontinuiteti lahko napredujemo in razvijamo temeljne usmeritve našega revolucionarnega socialističnega razvoja.

2. Temelji sistema družbenopolitičnih in ekonomskih odnosov

Pri iskanju lastnih poti, na podlagi teženj po razvoju humanejše socialistične družbe in enakopravnih odnosov med delovnimi ljudmi vseh narodov in narodnosti smo ustvarili razvejan sistem družbenopolitičnih in gospodarskih odnosov, katerih hrbtenica sta delavsko samoupravljanje in nacionalna enakopravnost. V okviru tega sistema, ki je moral biti tako razvejan prav zaradi vseh posebnosti naše federativne skupnosti, zgodovinsko podedovanih razmer in tudi vseh pridobitev velike narodnoosvobodilne borbe, smo v različnih obdobjih našega socialističnega razvoja sprejemali različne rešitve za mnogotere razvojne probleme. Ta svoj sistem smo idejno, politično in organizacijsko izoblikovali ter vse njegove temeljne stalnice vgradili v ustavo iz leta 1974, v zakon o združenem delu, v sklepe in resolucije 10. in 11. kongresa ZKJ ter v druge systemske dokumente in zakone. S tem seveda nismo pretrgali njegovega nenehnega dograjevanja in izpopolnjevanja, to še toliko bolj, ker so bile posamične rešitve in konkretne organizacijske oblike prikrojene razmeram, ki bi jih morali šele ustvariti, pa smo jih zato morali kaj kmalu spreminjati.

Potegniti moramo torej natančno razmejitveno črto in ločiti temelje tega našega skupnega sistema družbenopolitičnih in gospodarskih odnosov, ki so trdno izoblikovani, od druge skupine različnih mehanizmov, zakonov, ukrepov in odredb, ki smo jih sprejemali glede na zahteve časa, v skladu z uveljavljanjem določene gospodarske politike in v skladu s splošno usmerjenostjo k nadaljnji krepitvi celotnega sistema družbenih odnosov. Nujno je, da neprestano in kritično preverjamo tudi delovanje tega sklopa mehanizmov, ki je prav tako sistem zase, kajti le tako ga bomo lahko še naprej razvijali, dopolnjevali in izboljševali. Pri tem je potrebna seveda določena kritična analiza, ne pa dogmatsko in slepo ohranjenje vsega tistega, kar se v analizi izkaže kot neživljenjsko ali kot že preseženo. Neprestano si moramo prizadevati, da bi za porajajoče se probleme našli nove rešitve. Nestalne razmere, v katerih živimo, tako odzivanje naravnost zahtevajo. Nenehnih pretresov, ki jih doživljamo ob uveljavljanju posamičnih mehanizmov tega sistema, pač ne moremo odpraviti enostavno tako, da izrekamo nad njimi prekletstvo, marveč le z iskanjem novih rešitev, ukrepov in mehanizmov. Temeljne opredelitve v našem družbenopolitičnem sistemu trdno zagovarjamo, v skladu z izkustvi, ki jih

doživljamo, pa jih moramo še naprej izpopolnjevati. Proces nadaljnjih velikih demokratičnih družbenih sprememb, ki so usmerjene k oblikovanju skupnosti samoupravno združenih proizvajalcev, spremljajo številna protislovja. Z ukrepi ekonomske politike, vgrajevanjem novih ekonomskih mehanizmov je treba razreševati ne le porajanje težav v gospodarstvu, marveč tudi usmerjati njihovo razreševanje – to pa ne le s starimi, preseženimi recepti, pač pa z novimi prijemi in metodami, katerih cilj je krepitev temeljev našega družbenopolitičnega sistema.

3. Krepitev samoupravljanja

Pojav procesa samoupravljanja na razvojni poti naše revolucije je zgodovinsko pomemben. Novi horizonti, ki jih je odkrilo samoupravljanje, ne pomenijo le izpolnitev temeljnih teženj delavskega razreda in delovnih množic, da bi zavzele odločujoč položaj v družbi, marveč so tudi jez pred bohotenjem birokratskih teženj in odtujevanjem oblasti delavskega razreda. Samoupravljanje je omogočilo, da se izrazi najširša revolucionarna ustvarjalnost delavskega razreda in delovnih ljudi, in da je bil storjen odločnejši korak h globljim družbenim spremembam. Revolucionarna vizija zveze komunistov v zvezi z uvajanjem samoupravljanja odpira novo stran v pojmovanju socializma in njegove prakse. Samoupravljanje je eden od najpomembnejših rezultatov našega dosedanjega revolucionarnega družbenega razvoja in hkrati pomemben prispevek k revolucionarnim gibanjem v svetovnem delavskem in naprednem gibanju. Razširja obzorja revolucionarnih teženj širokih plasti delavstva in tlačanih ljudstev sodobnega sveta.

Naš sistem samoupravljanja je v odnose med delovnimi ljudmi in v odnose v družbi sploh vnesel velike pozitivne spremembe. Vzpostavljen je bil zato, da bi onemogočal odtujevanje države delavskega razreda od tega razreda samega, zato je v naše življenje vnesel daljnosežne, revolucionarne spremembe. Med razvijanjem sistema smo se podali na nove, še neraziskane poti. Toda izhodišča, ki so vgrajena v mehanizme za neovirano delovanje sistema samoupravnih odnosov, terjajo ne le spremembe odnosov med ljudmi, marveč tudi spremembe v ljudeh samih, v njihovi zavesti in obnašanju. Te spremembe pa ne potekajo hkrati in paralelno, zato prihaja do nekaterih neskladij in deformacij. Razvoj samoupravljanja se bo vedno ponovno soočal z zaprekami, ki jih postavljajo težnje po reprodukciji mezdnih odnosov in po tem, da bi delavskemu razredu in delovnim ljudem onemogočili, da bi v celoti razpolagali s pogoji in rezultati svojega dela. Pod preobleko samoupravljanja se pogosto skrivajo tudi najrazličnejši spleti birokratsko-tehnokratskih sil, ki hočejo obdržati svoje privilegirane pozicije.

Prav zato je treba sistem samoupravljanja neprestano izpopolnjevati; vedno je treba imeti pred očmi njegov temeljni cilj – pravico delavca, da

gospodari s svojim dohodkom, in da odločilno vpliva na upravljanje v družbi. V samoupravni organizaciji, ki ni sama sebi namen, marveč je vzvod nadaljnega uspešnega napredka celotne družbe, je treba neprestano težiti k samoupravnemu povezovanju, k združevanju dela in k samoupravnemu dogovarjanju, da bi tako onemogočili vse pojave zapiranja, avtarkičnega razvoja in razbijanja enotnega trga.

Bistveni pogoj za krepitev procesa samoupravljanja in odpravljanje vseh njegovih zavor je dejavnost zveze komunistov v smislu te bistvene naravnosti našega družbenega razvoja. Brez revolucionarne dejavnosti zveze komunistov samoupravljanje ne bo moglo napredovati. Do zastojev in pešanja samoupravljanja ter do naraščanja drugih negativnih tendenc v naši družbi je prihajalo vedno tedaj, kadar sta bili revolucionarna dejavnost zveze komunistov in njena razredna pozicija in usmerjenost oslabiljeni. Zato je nujno, da je zveza komunistov vedno v samem žarišču vseh prizadevanj za napredek prakse samoupravljanja. Med vodilno idejnopolično vlogo zveze komunistov, ki izraža zgodovinski interes delavskega razreda in delovnih ljudi, in pa prakso samoupravljanja kot temeljno vsebino celotnega družbenega razvoja obstaja globoka vzajemna povezanost; medsebojno se dopolnjujeta, določata in spodbujata.

4. Nacionalna enakopravnost in socialistična skupnost

Vsestranska enakopravnost vseh naših narodov in narodnosti in njihovo vzajemno združevanje na temelju enakopravnega odločanja o najpomembnejših zadevah celotne skupnosti sta neomajen temelj naše nove državne skupnosti, porojene v narodnoosvobodilni vojni in v ljudski revoluciji. Enakopravni nacionalni odnosi in njihovo stalno prilagajanje novim zahtevam, da bi se tako kar najpopolneje izrazili njihova nacionalna individualnost, samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje na vseh področjih življenja, so glavni motor našega skupnega sistema družbenopolitičnih in ekonomskih odnosov. Z razvojem samoupravljanja na vseh ravneh, od temeljne celice družbe – delovne organizacije in krajevne skupnosti – prek interesnih in poslovnih skupnosti, občin, republik in pokrajin, dobivajo tudi mednacionalni odnosi novo vsebino in kar največje možnosti, da se v celoti uveljavijo. V tem novem ravnotežju med samoupravnimi in enakopravnimi odnosi imajo vsi naši narodi in narodnosti možnosti za celovit nacionalni razvoj in nacionalno uveljavitev. Zaradi tega, da bi to ravnotežje oziroma skladnost neprestano ohranjali in izpopolnjevali, da bi se ta nacionalna enakopravnost vedno uveljavljala, se je treba hkrati odločno spopadati z vsemi poskusi, da bi pod nacionalno preobleko in nacionalno zastavo prikrivali nacionalistične in birokratske interese, in da bi spodkopavali to temeljno ravnotežje v naši socialistični skupnosti.

Zgodovinsko izkustvo našega revolucionarnega razvoja priča, da se razredni sovražniki razvoja socializma v Jugoslaviji in v revoluciji prema-

gani elementi v boju proti pridobitvam naše revolucije najraje odevajo v nacionalne barve. Ideološki in razredni interesi so v boju proti samoupravnemu socializmu globoko prikriti in zastrti z »nacionalnimi interesi«. Nacionalizem v vseh svojih odtenkih je bil in bo tudi v prihodnje glavna oblika izražanja vseh protisocialističnih, protisamoupravnih in drugih razrednih nasprotovanj našemu neoviranemu socialističnemu razvoju. Tudi najnovejši izbruh nacionalizma in separatizma, ki smo ga doživeli v tem predkongresnem obdobju, dokazuje, da tega pomembnega revolucionarnega izkustva iz bojov za obrambo socialistične poti in krepitev naše neodvisnosti ne smemo nikoli zanemarjati. Glavno geslo naše narodnoosvobodilne vojne in revolucije – bratstvo in enotnost – je v najbolj strnjeni obliki izražalo smisel te velike zgodovinske bitke proti nacionalizmu, ki so ga na naših tleh razpihovali in spodbujali vsi tisti, ki so hoteli naše narode podjarmiti in jih spremeniti v objekte svoje velike svetovne politike.

Geslo bratstvo in enotnost ima v vsakem obdobju naše revolucije poseben pomen. Tega se zavedamo tudi zdaj, ko si nabiramo nove izkušnje in se soočamo z novimi izzivi. Spet se moramo vrniti k nekemu novemu revolucionarnemu osmišljanju tega temeljnega rekla naše revolucije. Hkrati z utrjevanjem nacionalne enakopravnosti in z uveljavljanjem vseh narodov in narodnosti moramo neprestano razvijati in utrjevati tudi vezi, ki nas združujejo pri obrambi skupnih interesov. Samoupravno povezovanje združenega dela, socialistična samoupravna integracija, odkrivanje popolnejših oblik organiziranja in delovanja skupnih velikih gospodarskih sistemov in reprodukcijskih celot – to je pot, po kateri bomo v materialni proizvodnji in v kompleksu odnosov, ki tak proces pogojujejo in regenerirajo, še bolj utrdili socialistično skupnost ter okrepili bratstvo in enotnost narodov in narodnosti v novih razmerah. V idejnopolitičnem delu, v izobraževalnem procesu na vseh ravneh, v oživljanju tradicij narodnoosvobodilne borbe, v prežemanju in povezovanju kultur in znanosti, v vsakodnevnih delovnih in medčloveških komunikacijah širom po naši domovini je treba vedno poudarjati to bistveno komponento naše socialistične skupnosti, kajti brez nje nista mogoča niti obstoj niti svoboda za vsakogar posebej. Krepitev bratstva in enotnosti in socialistične vzajemnosti je najmočnejši jez pred slehernim nacionalizmom in nacionalnim izolacionizmom. Vsakršno zapiranje v ozke nacionalne ali celo patriarhalne okvire, kar je v popolnem zgodovinskem nasprotju z razvojem proizvodjalnih sil in z njihovo naravno težnjo po povezovanju in združevanju, sleherni avtarkizem v katerikoli sferi nacionalnega razvoja – od gospodarstva do kulture – lahko le spodbudi nacionalistične atavizme in je lahko uporabljen kot preizkušeno orožje za razdiranje naše socialistične skupnosti. Zato morajo biti komunisti v prvih vrstah boja proti nacionalizmu in partikularizmu; iz tega boja se ne smejo nikoli umikati, ga nikdar podcenjevati in biti budni do vseh pojavov prikrivanja nacionalizma in kompromisov z njim.

5. Politika stabilizacije

V tem predkongresnem letu je pozornost vse naše družbe, vseh njenih samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij naravnana k izvajanju politike gospodarske stabilizacije. To ni zgolj opredelitev, ki bi nam jo vsilili neugodni odnosi v mednarodni ekonomski menjavi in obstoječa strukturna neskladja v našem gospodarstvu; to ni zgolj potreba in neodložljiva nujnost, da bi ublažili pretrese, ki jih doživlja naše gospodarstvo zaradi velikega plačilnega primanjkljaja in zadolženosti v tujini, ki je posledica odvisnosti od uvoza in naše premajhne konkurenčne sposobnosti v mednarodni menjavi dela; tudi ni zgolj nujnost, da bi zmanjšali preveliko in čezmerno investicijsko porabo, zlasti v negospodarskih dejavnostih, ki že več let nazaj odtegujejo dobršen del narodnega dohodka – kar si seveda v daljšem časovnem obdobju ne more privoščiti nobeno gospodarstvo, ki se razvija na zdravih materialnih temeljih; ni samo želja, da bi odpravili dvomestno inflacijsko stopnjo, ki že leta nazaj dokaj boleče prizadeva življenjske interese delovnih ljudi in spodbuja neprestano tekmo za prerazdelitev narodnega dohodka; politika ekonomske stabilizacije je predvsem strateška nujnost in trdna usmeritev, da v nekem daljšem časovnem obdobju premagamo vsa neskladja v svojem gospodarskem razvoju in odpravimo njihov negativni vpliv na idejno in politično dogajanje in na obnašanje delovnih ljudi.

Po burnem razvoju in dinamični rasti proizvodnje in narodnega dohodka – zlasti v zadnjih petnajstih letih – smo prišli do točke, ko nekatere možnosti za tako hiter razvoj usihajo. Zdaj moramo ponovno preverjati možnosti za vsa področja in gospodarske veje, ugotoviti vsa neskladja v strukturalnem razvoju našega celotnega gospodarstva, neskladja med industrijskimi vejami in tudi med kmetijskimi panogami, da bi tako zavrli negativne tendence gospodarskega razvoja, ki bi utegnile imeti nevarne posledice. To so seveda le najnujnejši gospodarski posegi, brez katerih naše gospodarstvo ne bo ozdravelo. Mnogo bolj zaskrbljujoče in dolgoročne pa so tiste naloge, ki jih narekuje premagovanje mnogih drugih negativnih posledic, ki spremljajo razvoj naše družbe. Tekma v razvoju je sprožila tudi val porabe, spodbudila je porabniško miselnost, stil lahkega življenja, trošenje prek realnih možnosti; ta val je treba zdaj obrzdati. V taki miselnosti so se porajale številne moralne degradacije: od kršenja družbenih norm do neustreznega vrednotenja proizvodnega dela in do usmerjanja k pridobivanju dohodka za vsako ceno, to pa predvsem zaradi pretiranih osebnih in parcialnih interesov. V mnogih delovnih organizacijah in znotraj posamičnih gospodarskih vej poteka stalna bitka za delitev dohodka, celo tistega dohodka, ki še ni bil ustvarjen, ali pa ni bil pridobljen z delom; prihaja do delitve anticipiranega dohodka, do čezmernega napajanja splošne in skupne porabe, ki presega naše možnosti. Namesto tega, da bi vso pozornost namenili problemom proizvodnje in njene rasti, predvsem z zvečevanjem produktivnosti dela, je ta že predča-

sno naravnana v delitev. V nekaterih delovnih kolektivih ustvarja vse to precejšen nered, ki ima tudi idejnopolitične posledice.

Usmeritev v uvoz vsega mogočega, dirka za na videz privlačnimi, v bistvu pa včasih nepotrebnimi tujimi licencami, odpira kanale za vdiranje ne le tujega blaga in tujih znamk, marveč tudi za tujo miselnost, ki je v navzkrižju z našim revolucionarnim hotenjem. Dirka za potrošnimi artikli in blagom »tujega« izvoza, odhajanje na »shopping-turneje« in nesmiselno posnemanje vsega, kar je bilo uvoženo od zunaj, praviloma zapoznelo uvajanje modernih artiklov, znamk in stilov, ki so tudi že v tujini stvar pretekle ponudbe, ustvarja posebno atmosfero »koka-kolonizacije«, ki jo odklanjajo tudi v tujini, in sicer ne le progresivne sile, marveč vsi razumni ljudje, katerim dobiček in komfort nista edini motiv življenja.

Naloge zveze komunistov so velike in odgovorne. Odločno bi morali zavreti nadaljnje širjenje potrošniške miselnosti in neupravičene delitve in se konkretno spopadati s podcenjevanjem proizvodnega dela, kar v naši družbi povzroča številne deformacije.

6. Vloga zveze komunistov

Zaradi takih razmer v naši družbi prihaja vloga Zveze komunistov Jugoslavije kot partije delavskega razreda in revolucionarne avantgarde v naših razmišljanjih spet v ospredje. Kritično moramo premisliti položaj, v katerem je zdaj zveza komunistov. Narasla je v več kot dvomilijonsko organizacijo. Postala je množičnejša kot kdajkoli prej. To pa tudi pomeni, da je postala manj gibka in odzivna organizacija, ki se vse bolj vtaplja v splošno mentaliteto, da začenja v njej prevladovati forumsko delo, se pravi dejavnost v nekaterih ožjih celicah, medtem ko je večina članov zveze komunistov le v vlogi opazovalca in zunanjega okraska tega dogajanja. Spet se bomo morali vrniti k nekaterim preteklim izkustvom iz revolucionarnega dela zveze komunistov, in sicer k spodbujanju njene neprestane mobilnosti, ki mora zajeti vse osnovne organizacije, pa tudi vse vodilne forume. Nujno je spodbujati dejavnost vseh članov zveze komunistov za reševanje temeljnih družbenih problemov, med katere ne sodi le dolgoročna stabilizacija našega gospodarstva, marveč tudi stabilizacija celotne družbe – in sicer v skladu z revolucionarnimi načeli, na katerih je zasnovana.

Če hočemo slehernega člana zveze komunistov mobilizirati za to, da bo dejaven v svoji organizaciji in v družbi nasploh, moramo razvijati družbeno kritiko in demokratični dialog; vendar tako, da ne bomo kršili načel demokratičnega centralizma, na katerem zveza komunistov temelji; hkrati se moramo upreti vsem poskusom dezintegracije in pasivizacije ZK, pa tudi vsiljevanju partnerstva in »dušebrižništva« tistih, ki bi nam radi podtaknili tuje nazore in protisamoupravna načela.

Prav tako moramo ponovno preučiti metode dela in organizacijske oblike povezovanja v zvezi komunistov. Mnoge osnovne organizacije

zveze komunistov v delovnih organizacijah in v krajevnih skupnostih niso usposobljene za izpolnjevanje svojih nalog niti za delovanje v delegatskem sistemu, ker niso ustrezno organizacijsko povezane. V velikih delovnih organizacijah, v katerih deluje več osnovnih organizacij ZK, bo potrebno izpopolnjevati metode in oblike akcijskega povezovanja in vzajemnega delovanja. Z vnašanjem kvalitativnih sprememb in metod dela, ki bodo tudi v prihodnje temeljile na kolektivnem delu, odgovornosti in odločanju, se bodo morali tudi v forumih zveze komunistov vse bolj krepiti demokratičnost, odprtost do javnosti in odpravljanje metod odločanja v zaprtih krogih.

V zvezi komunistov sestavljajo velik del članstva mladi ljudje, ki so si že pridobili izkušnje v raznih organih samoupravljanja. Nujno je, da jim zdaj odpremo pot tudi za vključevanje v članstvo in dejavnost vodilnih forumov zveze komunistov na vseh ravneh. Povezovanje izkušenj kadrov iz revolucije, kadrov iz povojnega razvoja z izkušnjami mladih članov zveze komunistov bo prispevalo h krepitvi vloge ZK pri razreševanju velikih nalog, ki so pred nami.

7. Moralni lik in osebni zgled komunista

V zvezi s spodbujanjem take vloge zveze komunistov in slehernega njenega člana je treba ponovno uveljaviti in ovrednotiti tudi dve od temeljnih načel revolucionarnega dela naše partije – učinkovitost in vplivnost slehernega komunista, ki temeljita na njegovem lastnem zgledu. Lik komunista, njegov aktiven odnos do vseh problemov v družbi, njegova povezanost z množico delavcev in njihovimi interesi, moralne vrline, ki jih mora vsak komunist imeti, in ki so vodilo njegovega ravnanja – to moramo zdaj, tako kot je bilo to v nekaterih preteklih odločilnih obdobjih revolucionarnega boja naše komunistične partije in zveze komunistov – spet postaviti v ospredje. Moralno trohno, ki se poraja v posameznih okoljih, nagnjenje k lahkotnemu življenju, obračanje po vetru in popustljivost do raznih nepravilnosti in deformacij v družbi bomo najlaže izkoreninili z dejavnostjo vsakega komunista in s krepitvijo njegove odgovornosti za izpolnjevanje nalog.

Raznih »afer«, razsipanja z družbenim premoženjem, pojavov špekuliranja, podkupovanja, korupcije in drugih oblik bogatenja, ki niso plod dela in na katere se občani upravičeno hudujejo, ne bomo mogli že v kali zatreti, če pri tem ne bodo sodelovali tudi člani zveze komunistov, posebej tisti, ki so na odgovornih funkcijah v delovnih organizacijah, in ki se s temi pojavi ne morejo sprijazniti. Treba je do konca zaostri odgovornost slehernega člana zveze komunistov za vse moralne deformacije in kršitve zakonitosti.

Revolucionarni lik in ugled članov zveze komunistov ne smeta biti omadeževana. Dosledne akcije zveze komunistov za stabilizacijo eko-

nomskih in družbenih razmer v državi, krepitve deleža delavcev in delavske miselnosti v organizaciji, idejno-politične usposobljenosti in revolucionarne borbenosti ni moč uresničevati brez osebnega zgleda in prizadevanja komunista ter njegove pristne povezanosti z delovnimi množicami.

8. Sredi razburkanega sodobnega sveta

Pri oblikovanju pogledov na sodobni svet in na dogajanja v njem se je Zveza komunistov Jugoslavije v celotnem obdobju naše revolucije in socialistične graditve zavzemala za jasno razvidna stališča in načela. Ta načela so zajeta v naši politiki do neuvrčenosti, v našem odločnem zavzemanju za popolno enakopravnost v mednarodnih odnosih, v spoštovanju neodvisnosti in pravice slehernega naroda do njegove lastne poti razvoja, v nasprotovanju vsakršnemu vmešavanju od zunaj, v pomoč vsem osvobodilnim procesom in gibanjem v svetu, ki se borijo za svojo emancipacijo, za nacionalno in socialno osvoboditev, ali pa so naravnana k novim vizijam notranjega preobražanja njihovih družbenih skupnosti. V tej celotni in dodobra razčlenjeni koncepciji naših pogledov na sodobni svet tako glede kritičnega ocenjevanja prehojene poti kot glede nekaterih nujnih novih akcij nimamo kaj spreminjati, pa tudi k nekaterim starim nazorom in k že preseženim koncepcijam se ne želimo vračati.

Vendar pa svet ne miruje. Ne le, da naglo koraka naprej, burno se razvijajo tudi protislovja, ki so del sedanjega mednarodnega položaja. Uporaba nasilja in intervencij postaja v mednarodnih odnosih vse pogostejši pojav, grožnje z uporabo nasilja in neprestano vmešavanje v notranje zadeve drugih držav, zlasti tistih, ki so v področjih penetracije in soočanja velikih sil, so vsakdanja praksa, ki se v mednarodnem tekmovanju vse bolj uveljavlja. Nastajajo nova krizna žarišča z mnogoterimi konflikti, ki jih poraja politika velikih sil in njihovih blokov; s kopičenjem novih uničevalnih orožij se razvija vse bolj zastrašujoča oboroževalna tekma. Soočamo se z novimi dramatičnimi zapleti in spet smo na enem od tistih razpotij, od katerih je pot k nadaljnjemu zaostrovanju, vse do meja globalnega konflikta, kaj lahka. V desetletju, ki je pred nami in tudi v celotnem obdobju do leta 2000 bi se vsa ta nova protislovja utegnila še bolj zaostri, kar seveda poraja v mednarodnih odnosih nevarno nestabilnost, neprenehne dramatične zaplete in konflikte, do katerih prihaja tudi v naši bližini.

V mednarodnih odnosih pa niso zaskrbljujoči le-ti vsakodnevni pojavi. V svetu kot celoti oziroma v nekaterih njegovih regijah dozorevajo klice prihodnjih izbruhov in konfliktov. V državah v razvoju se revščina in eksploatacija poglobljata do nevarnih razsežij; stotine milijonov mladih ljudi ne more priti do delovnega mesta zaradi vse večjega zaostajanja njihovih dežel v gospodarskem in družbenem razvoju.

Zaostruje se bitka za surovine in za energetske vire. Celo v najbolj razvitih industrijskih in bogatih deželah, ki so doslej živele v nekakšnem

zavetju napredka, prihaja do vse ostrejših kriz notranjega sistema, do socialnega nemira, nezaposlenosti in resignacije.

Zaradi vsega tega moramo – v skladu z načeli, ki so soliden temelj naše zunanje politike – nenehno krepiti svojo dejavnost v mednarodnih odnosih in se povezovati z vsemi silami, ki se na mednarodnem prizorišču borijo za odpravljanje sedanjih protislovij. Ker pa so ta konfliktna protislovja dolgoročne narave, in ker so številne krize in spopadi šele pred nami, mora biti dolgoročno naravnana tudi ta naša bitka za njihovo preseganje ter za aktivno in permanentno navzočnost naše države v mednarodnih odnosih.

9. *Revolucionarna budnost*

Vse te notranje in zunanje okoliščine ter novi izzivi, pred katerimi stojimo, terjajo stalno krepitev naše budnosti in nepretrgano akcijo. Ne smemo se zadovoljiti z nekakšno mirnodobno dremavostjo in z lagodnim odnosom do problemov, s katerimi se soočamo v naši družbi in v svetu. V svojem razvoju smo se tudi v preteklosti spopadali s številnimi težavami, vendar so relativno nagli vzponi, ki smo jih zaznali na številnih področjih življenja, v našo zavest vcepili občutek, da smo se zlahka »izvlekli«, in da se bomo otresli tudi zagat, s katerimi se spopadamo zdaj – ne da bi nam bilo treba spreminjati svojih dosedanjih navad in obnašanja. Namesto takega brezbriznega odnosa, zapiranja vase, pehanja za osebnim udobjem itn. je treba nenehno krepiti skupna prizadevanja naše skupnosti za premagovanje sedanjih težav doma in za angažiranje v svetu, ki je na robu novih kriz.

Naša socialistična skupnost mora na najrazličnejših področjih delovanja vcepljati v zavest delovnih ljudi vseh naših narodov in narodnosti neomajno prepričanje, da pripadamo tej socialistični, samoupravni, federativni skupnosti, in da lahko le s skupnimi prizadevanji zagotovimo boljše življenje za vse. V naši celotni družbeni aktivnosti je treba z vsemi oblikami dela, izobraževanja in medsebojnega komuniciranja razvijati in krepiti nekakšen nov tip patriotizma, socialističnega samoupravnega patriotizma; se pravi zavest o nujni obrambi in nujnem nadaljnjem napredku vsega tistega, kar smo doslej dosegli s skupnimi prizadevanji – in kar bomo še naprej dosegali ob utrjevanju in potrjevanju nacionalne enakopravnosti, krepitvi samoupravljanja in razvijanja vsega tistega, kar nas združuje, zbližuje, hkrati pa odpravlja vse predsodke in nesporazume.

V zadnjih letih smo storili marsikaj za nadaljnji razvoj naše splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite. Organizirali smo se kot oboroženo ljudstvo, ki je sposobno braniti in obraniti svobodo in neodvisnost. V ta koncept moramo tudi z organizacijskimi ukrepi, in to v celotni družbenopolitični dejavnosti, vgrajevati to zavest o naši skupnosti, o tem, kar nas usodno združuje, kajti le tako bomo lahko še uspešneje odbijali vse napade na našo svobodo in neodvisnost.

ENRICO BERLINGUER

Prenova politike in prenova Komunistične partije Italije

Veličasten razvoj gibanja za mir* označujejo načini in oblike udeležbe, ki se deloma razlikujejo od tistih, ki so bile za partije prej značilne. To nam omogoča, da ponovno postavimo na dnevni red vprašanje o novostih, ki se kažejo v razmerju med množicami in politiko; o tem vprašanju smo razmišljali, ko se je končala kampanja za splav.

Že tedaj smo spoznali nujnost, ki velja zlasti za partijo, kakršna je naša, da se dokončno in kar se da hitro otresemo zoževalne vizije politike in političnega boja, vizije, ki meri rezultate samo po številu glasov, po številu sedežev v skupščini, po teži, izraženi v številu mest in oblastniških pozicij, po oblikovanju parlamentarnih in vladnih političnih skupin. Vse to je pomembno in pogosto odločilno, toda strank – vsekakor pa ne stranke, kakršna je naša – ne sme pripeljati do tega, da bi zanikale ali pa samo prezrle izrazito politični značaj in vrednost pojavov, izhajajočih iz gibanj in organizmov, ki nastajajo – na podlagi potreb in zahtev najrazličnejšega izvora – in se uveljavljajo v družbi in tudi zunaj strank in so hkrati kazalec in posledica novih vprašanj, ki jih je treba razreševati, novih teženj, idej, navad in ravnanja našega ljudstva.

Ti novi načini mišljenja in ravnanja – skupaj z odločilnimi vprašanji današnjega sveta, vprašanji, ki jih velike množice dandanes že čutijo v vsej njihovi zaostrenosti, kot je npr. vprašanje nevarnosti atomske katastrofe – zadevajo druga človeško in družbeno nadvse pomembna vprašanja, kot so družina, zakonsko življenje, seksualnost, materinstvo, očetovstvo, odnosi med starši in otroki, varstvo zdravja, sreča vsakdanjega življenja, razvedrilo in prosti čas. Ta vprašanja pa so zopet podrejena in povezana z drugimi, nič manj pomembnimi, kot je vprašanje življenjske ravni in kvalitete življenja, vprašanje storitvenih dejavnosti, možnosti ali nemožnosti imeti hišo, izobraževati otroke, jim zagotoviti delo in prihodnost, pomagati ostarelim itd. Rešitev teh vprašanj pa je odvisna od odločitev, ki jih bomo znali sprejeti, da bi spremenili tok ekonomskega in produkcijskega življenja.

* Enrico Berlinguer, *Rinnovamento della politica e rinnovamento del PCI, Rinascita – Il Contemporaneo*, št. 48, 4. dec. 1981, str. 11–13.

Vse te spremembe in novosti v načinu ravnanja in v življenju, ki so prišle na dan v teh zadnjih letih zlasti v življenju in zavesti žensk in mladine, pa tudi v drugih plasteh in območjih družbe – in ki so se izrazile v referendumu o splavu in zdaj tudi v gibanjih za mir, sicer pa se izražajo tudi na tisoč drugih načinov – so postale sestavni del politike, na vsak način pa takšne politike, kakor jo razumemo in kakršno izvajamo dandanes, za razliko od včeraj in za razliko od pojmovanja in izvajanja politike drugih partij še danes.

V zadnjih sto letih se je namreč večkrat spremenila narava politike. Vse do konca prejšnjega stoletja je bila politika nekaj, kar je stalo »zunaj« velikih proletarskih in ljudskih množic v mestih in na deželi, kar se je utemeljevalo na njih izključenosti. Ko pa so te množice začele vsiljevati lastno navzočnost – kar se je dogajalo vzporedno s porajanjem in uveljavljanjem socialističnega gibanja – je prišlo do prve spremembe v političnem življenju in boju, ki je moralo začeti upoštevati njihove potrebe, zahteve, težnje in dejansko stvarnost. Posledice so znane: prišlo je do ekspanzije demokratičnega življenja, spremenile so se stranke in razmerja med njimi, nastali so razredni sindikati v mestih in na podeželju, spremenila se je sestava predstavniških skupščin, prišlo je do preobrazbe v ekonomski politiki. Skratka, to je pomenilo vstop v novo obdobje, ki je dalo novo vsebino politični teoriji in akciji.

Po mračnem obdobju zatiranja in fašističnega pritiska se je nov kvalitativni razvoj in drugačna razširitev političnega sveta uresničila s protifašističnim bojem in z njegovim zmagovitim iztekom, pa tudi z velikimi povojnimi gibanji, ko je prišlo do neprimerno širšega in veličastnejšega vstopa delavskih in ljudskih množic v politični boj in v življenje družbe in države. Tako so se znova spremenile stranke, zlasti z nastankom množičnih strank. Spremenila se je nadalje tudi institucionalna oblika države, Italija je iz monarhije postala republika in od albertinskega statuta smo prešli k demokratični ustavi. Zopet so se v mnogih vidikih spremenile vsebine in oblike političnega in družbenega boja. Nastale in razvile so se kar najbolj različne demokratične in množične asociacije in organizacije. Bogatejša in mnogo razsežnejša je postala demokratična dialektika, vse bolj razvejeno pa tudi življenje demokracije. Zato je bilo v letih hladne vojne italijansko ljudstvo sposobno zavrnilo neposredne napade, ki so poskušali omejiti svobodo in demokratične institucije – to, kar ni bilo mogoče, vsekakor pa ni bilo storjeno, v ključnem dveletju 1921–1922.

Ni res, da imamo opraviti s splošnim upadanjem političnega angažmaja, obstajajo nove sile in problemi, ki spreminjajo sam način izvajanja politike. Na to razširjanje obzorij moramo znati odgovoriti z našo lastno prenavo

Danes živimo sredi obdobja, ki je priča nepreklicnemu vstopu nepreglednih ljudskih množic v svetovno zgodovino, množic, ki so preživele

izkoriščanje kolonializma in imperializma; toda to obdobje je priča tudi – v nekaterih deželah in med njimi je poseben primer Italija – dogodkom, ko so na zgodovinski in politični oder stopile (in so čedalje bolj prisotne) nove sile, nove množice, nove družbene plasti, kot na primer ženske, mladina in tudi najmlajši, marginalne družbene skupine vsakršnega izvora in vseh družbenih slojev, ki pa so vsi odločeni, da bodo nekaj veljali, hočejo se vsiliti, hočejo, da je slišati njihove težnje in zahteve, in hočejo, da je tem zahtevam zadoščeno v družbi, strankah, državi. To dejstvo ni veličastno samo po svoji razsežnostih, ampak je presunljivo po kvaliteti posledic, ki jih izziva ravno na polju politike, kajti ponovno spreminja določila, po katerih smo jo bili tradicionalno pojmovali in izvajali. Prav tega pa se nismo še v celoti zavedeli in prav s temi novostmi se morajo spoprijeti vse demokratične stranke.

Ob tem se kaže zamisliti nad dejstvom, da tudi v Italiji, čeprav v manjši meri glede na druge dežele zahodnega tipa, nastaja razkorak med pomembnimi plastmi prebivalstva in med partijami. To je bilo mogoče ugotoviti tudi po večjem odstotku odsotnosti na volitvah in večjem deležu neizpolnjenih, praznih lističev; kaže pa se tudi v slabljenju notranjega življenja in dejavnega prizadevanja v skoraj vseh strankah. Vendar pa kljub temu ni mogoče reči, da se v splošnem dogaja neko upadanje politične zavzetosti; ta pravzaprav po mnogih vidikih celo raste, vsekakor pa se kaže zunaj strank in neodvisno od njih. Tako se je zgodilo deloma že pri referendumu o splavu in tako se dogaja danes v gibanju za mir. V tem je ponovni dokaz o nujnosti obnove strank in njihovih načinov izvajanja politike, če se hočemo izogniti poglobljanju razcepa, ki lahko postane dokaj nevaren za usodo demokracije.

Ne gre samo za to, da sledimo, spremljamo in ne oviramo, ampak gre za to, da razumemo, da si prisvojimo, politično razložimo in v političnih odločitvah osmislimo nezadovoljstva, odpore in zahteve, ki jih izražajo množice zoper oboroževalno tekmo, zoper izdatke za vojsko, grožnje vojne, zoper kapitalistične mehanizme, ki poskušajo te množice zriniti na rob, in zoper stranke, ki jih skušajo spremeniti v orodje, da bi si tako zagotovili lastno preživetje in podaljšali obstoj tistega sistema oblasti, ki so ga same vzpostavile in kateremu se nočejo odreči. To rahločutnost je naša partija v določeni meri pokazala in mnogo je tudi že storila v tej novi smeri, ki je med drugim odločilna tudi zato, ker izpostavlja rešitev moralnega vprašanja in ker pospešuje perspektivo demokratične alternative. Pokojni Di Giulio je imel prav, ko je nekaj dni pred svojo smrtjo trdil, da je nujna kopernikanska revolucija v pojmovanju politike, revolucija, ki bo zaobrnila razmerje med političnimi vsebinami in organizmi. Toda v tej smeri je treba nadaljevati še bolj zavzeto kot poprej. To, kar smo bili sposobni storiti doslej, ne zadošča več. Vsa partija, v vseh svojih členih in vseh svojih organizmih, od tovarniške ali krajevne ali vaške celice do srednjega vodstva, se mora danes v celoti zavedati, da te nove, tako zelo žive in dinamične družbene sile ne prinašajo s seboj samo zahtev, ampak

tudi slutnje, usmeritve in predloge, ki terjajo nove *splošne* rešitve, kajti četudi bomo razrešili probleme, ki so sicer avtonomni in imajo omejen obseg, ti vendarle zanimajo vse državljane, zadevajo svetovno tkivo in posebej celoto naše družbe in torej terjajo drugačne posege kot nekdanj, tako s strani strank kot s strani države, inštitucije, osrednje vlade in regionalnih vlad.

In ko si prizadevamo, da bi spodbudili in okrepili gibanja mladinskih in ženskih množic ali množic nezaposlenih in starejših ljudi, se s tem razširja obzorje politike, bogatijo se vsebine, o kakršnih nekdanj še razmišljali nismo. Prav v tem prizadevanju postaja politika dejavna sila, ki jo prežema močna idejna in moralna napetost.

Skratka: treba se je odločiti, da bomo razumeli, da je dandanes politika poklicana, da šteje za svojo neposredno nalogo razreševati tudi tista vprašanja, ki nastajajo iz življenja ljudi in iz razmerij med njimi ter med njimi in družbenimi strukturami in političnim sistemom, ki dandanes prepleta to našo družbo; oziroma v sedanjem determiniranem družbenem in moralnem kontekstu – seveda, kolikor ji gre, oziroma tako, da ne posega v druga razsežja človeškega življenja, tako torej, da nima pretenzije, da bi bila vseobsegajoča.

Zmaga na referendumu o splavu je, na primer, množično izrazila voljo dežele, ki terja, da država ne pušča ljudi samih v spoprijemu z določenimi človeškimi problemi, in po pravici pričakuje, da bo država z vsemi svojimi možnostmi tudi posegla, to je z ukrepi, akti, zakoni, ki bodo pomagali ljudem (ženskam, mladini, brezposelnim, ostarelim, študentom, otrokom, zasvojenecem), da jih bodo lahko rešili, tako kakor bo najbolje za posameznika in za vso družbo. Če pa hočemo doseči, da bi bila javna oblast sposobna opraviti te stvari, se moramo vprašati o vrsti in smeri ekonomskega razvoja, o ciljnih produkcijske dejavnosti in človeškega dela, o centralni in lokalni politiki splošne porabe, o funkciji strank, o doslej prevladujočih idejnih in kulturnih usmeritvah. Dodati pa je mogoče še nekaj: treba je preseči ne samo to zoževalno pojmovanje politike, ki le-to zveja na razmerja, na igro, na spopade med strankami, med večino in opozicijo, in se s tem vse konča, ampak je treba preseči tudi tradicionalno pojmovanje družbenega boja in družbenega življenja, po katerem so upoštevanja in pozornosti vredne samo tiste množice, tiste organizacije in tista gibanja, ki izražajo potrebe in zahteve ekonomsko-sindikalnega tipa, ne dajejo pa prave teže tistim množicam in gibanjem, ki jih ni mogoče opredeliti in organizirati po ekonomsko-sindikalni shemi, pa vendarle zastavljajo politično nič manj pomembne zahteve in probleme – vsekakor nič manj odločilne za usodo dežele, kot so, na primer, ravno zahteve in problemi, ki jih sprožajo velike mestne in podeželske množice, ki jih poimenujemo z izrazom »marginalne«.

Če v celoti sprejmemo to posodobljeno pojmovanje političnega boja in njegove vsebine, to vizijo, ki se po mnogih vidikih razlikuje od še vedno močno razširjene tradicionalistične, bi po mojem mnenju morale postati

očitno, v kateri smeri je treba spodbujati in konkretno uresničevati prenavo naše partije. Toda naj bo takoj jasno, da ne gre za tisto domnevno obnavo, ki nas k njej spodbujajo premnogi naši kritiki ali mentorji. Po njihovem mnenju naj bi do obnove KPI namreč dejansko prišlo samo ob tejle novosti: naša partija naj bi prenehala biti komunistična, naj bi prenehala biti drugačna, naj bi se torej – kakor se danes rado reče – »homologizirala« z drugimi partijami, oziroma naj bi postala »bolj demokratična«, »bolj zahodna«, »bolj evropska«, tako, da bi navsezadnje postala nekakšna politična formacija, kakršnih je veliko, vpeta v obstoječi sistem in v najboljšem primeru usmerjena k delnim in sektorskim popravkom znotraj sebe. Za vse te bo, skratka, veljavni dokaz naše obnovitvene sposobnosti, če se bomo odrekli temu, da bi ostali partija, ki je po svoji naravi, po slogu svojega notranjega življenja, po svojem ravnanju, po svojih idealih nezdružljiva z metodami političnega boja, vladanja, upravljanja javnih zadev, z notranjimi šegami, z načini izvajanja (in zlorabljanja) oblasti, kar je značilno za sedanje italijanske nekomunistične in protikomunistične stranke.

Absurdno je, da bi veljali za avtentične obnovitelje naše partije in sedanjega partijskega sistema, če bi prav mi, komunisti, zbrisali »komunistično vprašanje« in tako zatajili temeljno politično moč, ki prav zaradi svoje posebnosti in drugačnosti ohranja dve, za našo republiko neizogibni življenjski nujnosti: nujnost ukinitve sedanjega sistema oblasti, ki so ga petintrideset let izgrajevale nekomunistične in protikomunistične stranke, s krščansko demokracijo na čelu; in nujnost boja za ukinitve tega sistema in nujnost pozivanja k boju vseh delavskih, ljudskih demokratičnih sil znotraj strank in zunaj njih: to pa seveda pomeni enotno akcijo za ozdravitev in obnovitev samih strank in razmerij, ki jih danes vzdržujejo med seboj, pa tudi z državo in družbo; hkrati pomeni to, da je treba obstoječemu sistemu oblasti, kakršnega vzpostavlja krščanska demokracija, dati možnost za demokratično alternativo. Nasprotovanja in sumničenja bi izginila, dobili bi celo konsenzus in navdušen aplavz naših podpornikov (spodbujevalcev), če bi se obnovili v zmotnem in prozornem smislu, ki ga predlagajo in želijo, oziroma če bi spremenili našo naravo in postali »enaki drugim«, če bi se odrekli naši spreminjevalni, vodilni, nacionalni vlogi, če bi se odločili »obrezati naše korenine, misleč, da bo cvet lepši«, kar bi bilo – kakor je nedavno zapisal Francois Mitterrand – »samomorilska gesta idiota«. Nikakršne inovacije, fantazije, ustvarjanja novega ne more biti, če začnemo pokopavati sami sebe, svojo zgodovino in resničnost.

Še naprej ostajamo prepričani, da moramo ohraniti lastnosti, zaradi katerih smo drugačni, če se hočemo obnoviti in pripraviti druge do prenavo; predvsem pa moramo ob novih temah, ki si jih moramo v celoti prisvojiti, organizirati velika množična gibanja

Ostajamo torej prepričani, da moramo zato, da bi obnovili sami sebe in druge k prenovi, jasno ohranjati in znova uveljavljati tiste lastnosti, po katerih se razlikujemo in zaradi katerih smo drugačni. Že v izhodišču se mora namreč razbliniti vsaka iluzija o nekakšni naši možni vdaji ali prilagoditvi (sedanji ali prihodnji) tem metodam upravljanja oblasti, ki so načele in izkrivile odnose med strankami ter med njimi in vlado, inštitucijami in ekonomskim življenjem ter družbo vse do degeneracij, ki razjedajo temelje naše republike.

Do kraja je potemtakem treba speljati boj s korupcijo, ki se bohoti na vseh področjih nacionalnega življenja, se pravi boj zoper vsako dejanje ali težnjo, ki hoče še naprej delovati v korist privatnih interesov in za cilje organov, uradov, teles in to s finančnimi sredstvi, ki so javna, ki torej pripadajo vsem in morajo biti v službi vseh državljanov. V tem je poglavitno jamstvo, da bomo ohranili pri življenju možnost za dejansko prenavo, pa tudi nujno izhodišče, da bi se lotili nečesa resnega, čistega, novega v italijanskem političnem življenju: ponosni smo, da predstavljamo to upanje za ljudstvo in narod.

Toda to je šele izhodišče: naš razmislek se mora nadaljevati od tu in se spoprijeti s konkretnimi vsebinami akcije za avtentično in ne le navidezno obnavo in samoobnavo; poskusiti moramo torej opredeliti, v čem je ta akcija, potem ko smo bili rekli, v čem ni in ne more biti. Tu pa se znova kaže odločilen pomen, ki ga imajo dandanes velike teme in problemi, prezrte in nezadovoljene zahteve, zanemarjene in odrinjene sile, ki sem o njih govoril v začetku in morajo postati živa in nova snov politike in političnega boja.

Dejstvo, da vključujemo v naše razmišljanje, v naše delo in naše vsakdanje prizadevanje takšne probleme in cilje, ki jih še včeraj nismo dovolj ocenili in se jih lotevali, da si jih do kraja prisvojimo in jih občutimo kot svoje, neizogibno prinaša s seboj zelo določno praktično posledico za partijo, kakršna je naša: da namreč spodbudi in ob teh vprašanjih in o njih organizira ne samo posamične in, če lahko tako rečemo, specialistične pobude, temveč *predvsem množično gibanje* na krajevni in regionalni ravni. Le tako lahko mi komunisti dejansko ustrezno in primerno uresničimo to pobudo in opomin, ki ga množice naslavljajo na partije s tolikšno vztrajnostjo, pa tudi s tolikšno retorično ohlapnostjo, in se izraža v obrazcu »odpreti se v družbeno«.

Prej smo govorili o gibanjih za razorožitev in mir (ki so nastala in se razrasla v Italiji od avgusta do danes s čisto novimi lastnostmi in z veličastnostjo, ki je presenetila vse) kot o primeru akcije množic, akcije, ki jo je treba ohranjati, podpreti in razširjati. Posebej pa bi lahko podčrtal izjemen inovacijski pomen, ki so ga imela in ga morajo imeti tudi v prihodnje gibanja okrog vprašanja »ženskih razmer«, za enakopravnost in osvoboditev ženske (uveljavitev njenega dostojanstva in njenih pravic kot svobodne osebe, samostojnega subjekta, ki se samoopredeljuje kot delavka, državljanica, mati itd.); gibanja za cilje, ki zadevajo nerešena

vprašanja in teme, kakršne zanimajo mladino in posebej dekleta (nova kvaliteta življenja, delo in zaposlovanje, razvedrilo in šport, izobraževanje in lastno oblikovanje kot državljana; ljubezen, spolnost in zakonsko življenje, stanovanje za mlade družine, boj zoper narkomanijo itd.); gibanja za skrbstvo in izboljšanje življenjskih razmer za ostarele v prepričanju, da »tretja doba« ni in ne more pomeniti ne brezup zapuščenosti, ki so mu prepuščeni premnogi stari ljudje, in ne pasivno čakanje na smrt, ampak življenjsko obdobje, za katero mora družba poskrbeti, da bo plodno izkoriščena, hkrati pa zagotoviti ostarelim ekonomsko varnost, družbeno koristnost, osebno zadovoljstvo. Množična gibanja je treba spodbuditi in organizirati tudi glede na zaostrena in mučna vprašanja Juga in razmer tamkajšnjega prebivalstva (da bi dali novo kvaliteto razvoju, da bi se rešili parazitstva in servilnosti, ki pomeni zlasti v političnem in ekonomskem življenju teh področij razširjajočo se gangreno, da bi premagali kriminal in mafijo), pa tudi ob drugih, nič manj skrb zbujajočih temah socialnega razslojevanja, ki vlada zlasti v betonskih džunglah predmestij velikih metropol in na območjih, na katerih so obsojene živeti množice urbanega subproletariata in revežev.

Če se bo vsa partija lotila vztrajnega in trdnega dela v zvezi s temi vprašanji in če bo ob njih razgibala množična gibanja, ne bo samo veliko prispevala k njihovem reševanju, ampak mislim, da bomo tako preseгли shematizme in birokratizme v samem pojmovanju politike in v načinih delovanja naše partije. Poleg tega pa bomo, in to je danes zelo pomembno, še naprej resnično razvijali naše značilnosti velike množične organizirane partije, toda množične partije našega časa, teh osemdesetih let.

Nova partija, kakršno je ustvaril Togliatti, je ustrezala določenim razmeram; danes so se te razmere v mnogočem spremenile; širše, predvsem pa bolj zapleteno je politično obzorje partije, kakršna je naša: organizirane množične partije, ki hoče spremeniti družbo

Leta 1944 je Togliatti spoznal nujnost in pozneje tudi zarisal temeljne črte takšne italijanske komunistične partije, ki ne bo več samo kadrovska avantgarda (in še manj zgolj sekta propagandistov), temveč nova, množična partija. S tem ciljem in s to nalogo, ki ju površna sodba šteje lahko le za spremembo organizacijske strukture partije, je bila povezana tudi demokratična politična strategija in demokratične metode dela in boja; njih namen je bil uveljaviti nacionalno vodilno vlogo delavskega razreda, širšo vizijo njegovih zavezništev, višje in bolj razumljivo pojmovanje gramscijanskega zgodovinskega bloka, ki ga je treba izoblikovati in urediti, da bi spremenili italijansko družbo v smeri socializma. Šlo je torej za nadvse globoke novosti v teoretski osmislitvi, praktični akciji, vlogi komunistične partije Italije, za revolucionarno obliko, ki deluje na kapitalistično razvitem Zahodu, za novosti, katerih domet in pomen je bil

splošen. Toda reči hočem predvsem to, da so se odločitve množične partije in akcije, ki jih je bila poklicana opraviti ta partija, nanašale na *določene* zgodovinske in politične razmere dežele, na *določene* družbene razmere, na *določeno* stopnjo navad, na določeno *ekonomsko* fazo, na *določeno* raven osveščenosti italijanskega naroda. V splošnem so bile to kompleksne razmere, ki se je v njih znašla dežela po padcu fašističnega režima (in po porazu nacizma v Evropi), torej na predvečer reakcionarnega režima, totalitarnega, zatiralnega, ki je delavskim in ljudskim množicam odvzel kulturo, jih odtujil in preganjal, da bi jim preprečil poseb v politično življenje, in jih je tako zavestno odvadil rabe in izvajanja demokracije.

Tedaj smo, skupaj z drugimi protifašističnimi strankami, spodbujali in podpirali težnjo, da bi te množice, izključene iz politike, kot enotna in poglavitna sila stopile na politični oder in v institucionalno življenje; razumeli smo hrepenenje po svobodi in smo jih zato spodbujali k svobodni rabi vseh demokratičnih pravic, ki so si jih bile prisvojile in jim torej v celoti gredo. Poleg tega smo tem množicam na široko odprli vrata naše partije. In tako je KPI postala množična partija, močno je zrasla po številu svojih članov in znala je vzpostaviti sebi lastne in neposredne zveze z delavskim razredom in delavstvom, s silami, ki jih je tedaj razpoznala kot svoje prve nujne zaveznike (srednji sloji v mestih in na podeželju) in, v splošnejšem smislu, z vsemi plastmi prebivalstva in družbe.

Toda družbene sile in plasti, h katerim smo se bili tedaj obrnili z našo akcijo in pobudo ter postali razlagalci in v mejah možnosti tudi razreševalci njihovih problemov in teženj, so bile spreminjevalne sile, značilne za tedanjo družbo, za tiste *določene* okoliščine pred skoraj štiridesetimi leti.

Lahko nam kdo poreče (in zdi se, da jih ni malo, ki tudi v naših vrstah podpirajo to tezo), da je med spremembami, ki so se zgodile med štiridesetimi in osemdesetimi leti, vsaj ena takšna, da bi morali iz nje potegniti določene sklepe, kar zadeva naravo partije. Opozarjajo, da pogosto zelo nizko razmerje v nekaterih mestih in regijah med *člani* partije (med vpisanimi v partijo) in med njenimi *volilci* ne pogojuje negativnih posledic v številu glasov, ki jih pridobimo. Zato – trdijo zagovorniki te teze – je z volilnega stališča neodločilno, če je malo ali veliko vpisanih v partijo; več velja, navsezadnje, ustvarjati mnenje, zbuhati pozornost, biti prisoten v množičnih občilih itd. Če bi nam uspelo, da bi Komunistična partija Italije postala velika partija mnenj, ki se zna dotakniti čustev, zavesti, interesov ljudi prek množičnih komunikacij, pravijo ne samo da ne bi izgubili volilnih glasov, ampak bi jih nemara celo pridobili. Torej – tako sklepajo – če imamo milijon šeststo članov ali pa le polovico tega, to le malo ali nič ne vpliva na zagotovitev večje volilne teže.

V resnici lahko navedemo vrsto primerov, ki dokazujejo, da več vpisanih v partijo prinaša tudi več glasov. Vsekakor pa bi, in to je odločilna točka, če bi se držali teh umovanj, nazadnje ne postali velika moderna množična partija, ampak volilni aparat, partija »ameriškega« tipa, torej partija, ki bi mislila samo na pridobivanje glasov, ki bi razvre-

dnotila delo v zvezi z neposrednim stikom z ljudmi, da bi jim pomagali razmišljati, se organizirati, se bojevati, ki bi politično prizadevanje izpraznila vsakršne vsebine, ki bi mislila samo na to, da bi imela več poslancev, več senatorjev, več svetovalcev, več oblastniških položajev. In če bi postali to, bi med drugim izgubilo vsak smisel tudi naše prizadevanja za decentralizacijo, se pravi, naša sedanja organizacijska in politična prizadevanja, da bi kar najbolj na široko razpredli organizirano prisotnost in trajno pobudo naših sekcij, naših celic, naših zvez.

Toda – mar bi bila tako »obnovljena« partija še italijanska komunistična partija? Ali nista boj za volivce in lov za oblastjo zaradi oblasti prav greha drugih partij, s katerimi bi nas hoteli »homologizirati«? Pridobivati več volilnih glasov je seveda nujno; uresničevati našo večjo prisotnost v tisku, na radiu, televiziji, v vseh množičnih komunikacijskih sredstvih, je pravilno; postati sposobnejši za ustvarjanje mnenja o vseh vprašanjih, majhnih in velikih, je pomembno. Toda to, da nas je veliko komunistov – mar ni to še bolj pomembno? Zares mislim, da je; še več, menim, da je zdaj trenutek, da si pridobimo več članstva in da si hkrati prizadevamo, da postane bolj militantno, bolj osveščeno in aktivno, da imamo, skratka, čim več tovarišev in tovarišic, ki so vključeni v konkretno delo, z odgovornostjo, ki je njih orožje, s katerim gredo med množice in so z njimi, z njihovimi problemi, hotenji, z njihovo jezo, z njihovim bojem; več tovarišic in tovarišev na odgovornih mestih in v javni in zasebni upravi, članov, ki so dobro usposobljeni, pravilno usmerjeni in zvesti zaupanju, ki so ga bili deležni.

Dejanski pogoj tudi za to, da bi si pridobili več glasov, je, da nas je veliko in resnih komunistov, vendar pa je v tem predvsem zagotovilo, da bo naša partija postala vse bolj čvrst in dosleden mehanizem dejanske preнове in razvoja dežele.

BOŠTJAN MARKIČ

Volitve 1982

I

Uspešnost in demokratično uresničevanje vseh pripravljalnih obdobij volitev, kot tudi samo glasovanje, je v veliki meri odvisno od celotne kadrovske politike, ki je pod vplivom splošnih družbenopolitičnih razmer. V naši družbi pluralizma samoupravnih interesov se še vedno križajo številni kadrovske interesi in je zato nujno voditi račun o tem tudi v volilnih procesih.

V nekaterih sredinah – in na to nas opozarjajo tudi sedanje volilne priprave – se srečujemo tudi z odpori demokratizaciji kadrovske politike, kar se kaže v zaprtosti kadrovskega odločanja in v tehnobirokratskem odtujevanju kadrovske odločitve od delovnih ljudi in občanov. Zlom takšnih in podobnih odporov, da bi se še bolj demokratizirala kadrovska politika, je eden izmed pomembnih pogojev za samoupravno delegatsko odločanje. Samoupravljanje vse bolj razvija delovne ljudi kot subjekte tudi na področju kadrovske politike in volilnega procesa. Tudi tu so ljudje vse manj pripravljeni, da bi se le pasivno odzivali na kadrovske pobude drugih. O tem imajo še kako razmišljati zlasti organizirane sile socialistične zavesti. Vsak postopek, ki omejuje demokratičnost evidentiranja in kandidiranja vodi v končni črti do pojavov družbenopolitičnega razočaranja ali do pojavov družbenopolitične otopelosti in ravnodušnosti, kar ne koristi delegatski demokraciji.

S samoupravno kadrovske politiko so tudi nezdržljivi pojavi sektaštva. Sektaštvo je pojavna oblika boja za politično oblast nad človekom. Kot pojav političnega dušebrižništva pomeni sektaštvo omejevanje človekove svobode in je znamenje nezaupanja v delovne ljudi in občane. Pojave sektaštva v naši družbi omejuje dosledno uresničevanje socialističnega samoupravljanja in v zvezi s tem stalno odvijajoči se procesi podružbljanja politike. Notranja organska težnja samoupravljanja je protisektaštvo, kot je organska težnja sektaštva v svojem bistvu protisamoupravljanje. Resnično samoupravljanje in sektaštvo sta pojma, ki sta glede na svojo vsebino še kako oddaljena drug od drugega.

Za onemogočanje sektaštva v širših družbenih razmerah na sploh, a še posebej na področju kadrovske politike in volilnega procesa, je seveda

zelo velikega pomena vloga zveze komunistov, socialistične zveze delovnega ljudstva in zveze sindikatov ter njihovi medsebojni odnosi. Moč zveze komunistov je v njeni povezanosti med delavskim razredom in delovnimi ljudmi. Zveza komunistov ne vsiljuje svoje monopolistične oblasti, šele povezana z delovnimi ljudmi v frontni socialistični zvezi delovnega ljudstva je idejna akcijska sila večine. Socialistična zveza delovnega ljudstva pa je kot frontna organizacija vsebinsko vezana na koncept zveze komunistov v samoupravni družbi. Socialistična zveza delovnega ljudstva bistveno pripomore k zmanjšanju zaprte organiziranosti zveze komunistov. Angažiranje sindikata pri uresničevanju samoupravnih odnosov, vloga delavcev pri odločanju o enotni in razširjeni reprodukciji, vpreženost sindikata v kadrovske politiki in v zvezi s tem tudi v volilnih procesih, kaže na povezanost sindikata z realnimi interesi delavskega razreda v Jugoslaviji. V naravi samoupravne družbe je, da obstoji več središč samoupravnih vzpodbud. To velja tudi za volilni proces. Zato ni odveč vprašanje, ali imajo delavci, organizirani v naših sindikatih, neokrnjeno akcijsko sposobnost za uresničevanje ciljev jugoslovanskih delavcev, da se preprečuje podreitev sindikata tehnokratskim in birokratskim strukturam tudi v volilnem procesu in celotni kadrovske politiki.

Tisto, kar je ideja zavestnega družbenega jedra, ki idejno prednjači, pa bodisi da gre za globalno koncepcijo samoupravljanja ali pa za razčlenitev te koncepcije na področju kadrovske politike in volilnega procesa, ni mogoče uresničiti brez sodelovanja celote, brez široke udeležbe krajanov in delovnih ljudi, organiziranih v socialistični zvezi delovnega ljudstva. Sektaška miselnost – kar se tiče kadrovske politike in volilnega procesa, izhaja iz domneve, da samoupravljalci v družbenopolitičnem pogledu niso dorasli danemu položaju in da potrebujejo političnega skrbnika. Sektaštvo z nezaupanjem spremlja kadrovske pobude samoupravljalcev – zlasti v odnosu do mladih in tudi neposrednih proizvajalcev, posebej če gre za bolj izpostavljene družbene funkcije, kar je še zlasti v delegatskem sistemu povsem nesprejemljivo.

Sektaštvo nima pred očmi celovitosti našega socialističnega družbenega procesa, meglijo se mu perspektive, tava v zaprtosti, povsod vodi ogroženost sistema, ne odpira se do novo vstopajočih ljudi na družbeni oder, ne zna pravilno oceniti, kaj so strateški cilji zveze komunistov v kadrovske politiki in volilnih procesih. Aprioristični kadrovske predsodki so značilna duhovna prtljaga sektaštva ravno v volilnih procesih in glede na letnico v kateri zopet stojimo pred volitvami, to je skoraj 32 let po uveljavitvi samoupravljanja, je to dejanski družbeni anahronizem.

Tudi v volilnih procesih v letu 1982 družbenopolitične organizacije, še posebej socialistična zveza delovnega ljudstva, upravičeno posvečajo veliko pozornost kadrovske politiki. Za samoupravno družbo, ki se zaveda, da socializem raste lahko samo iz pobude milijonskih množic in ki je uveljavljala zahtevo akcijske sposobnosti vseh ustvarjalnih sil množic, kadrovska politika ne pomeni, da nečlani zveze komunistov ne bi mogli

imeti pomembnih funkcij v samoupravni družbi. Če socializem lahko raste samo iz pobude milijonskih množic – in samoupravni socializem to izpričuje – potem je treba pobude teh množic tudi upoštevati!

Samoupravni družbi odgovarjajo samo takšna merila kadrovske politike, kjer se kandidat išče in najde v samoupravni strukturi, pod žarometi angažirane samoupravne javnosti. Javen izbor kadrov ter samoupravni temelj kadrovske politike postajajo vse bolj neobhodni tako za zvezo komunistov kot tudi za politično življenje nasploh. Odnos do socialistične revolucije, do bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, angažiranost v sistemu samoupravljanja, ustvarjalnost in uspešnost dela, odgovorno upravljanje z družbenimi sredstvi, spoštovanje zakonitosti, korekten odnos do sodelavcev, sposobnost povezovanja pravic, dolžnosti in odgovornosti – vse to so merila po katerih se določa samoupravna kadrovska politika.

II

V sistemu socialistične demokracije so volitve vključene v samoupravljanje kot njegov sestavni del. Volitve niso več v prvi vrsti usmerjene samo v izjasnjevanje o celotni smeri družbenega razvoja. Demokracija združenega dela odpira možnosti, da se delovni ljudje in občani sproti izjasnjujejo o samoupravnih procesih in da v njih ustvarjalno delujejo. Volilni proces v samoupravnem socializmu ima svoj smisel, če onemogoča utrjevanje posredniške oblasti. Gre skratka za vprašanje, koliko so volitve že demokratično preverjanje s strani krajanov, občanov in delovnih ljudi »ponujenih«
kandidatov za delo v delegacijah.

V zvezi s povedanim se nam zdi zlasti pomembno, da se volilni proces ne omeji le na končni akt glasovanja. Angažirana prisotnost na vseh stopnjah volilnega procesa je najbolj primerna z zornega kota volilnega odločanja v delegatskih razmerjih. To izostruje pomen javnega evidentiranja kot instrumenta, ki pripomore, da je kadrovska politika bolj osvetljena stran volilnega procesa.

Tudi za volilni proces v sedanjem obdobju lahko ugotovimo, če govorimo o evidentiranju, da ima še vedno prizvok trenutne kampanje in da se evidentiranje še ni zakoreninilo kot stalna in sistematična aktivnost, ki je dolgoročno usmerjena. Še vedno se ni uveljavil samoupravni tip volilne politične kulture, kjer bi bilo že samo evidentiranje priznanje za družbenopolitično dejavnost. Pri družbenopolitičnih organizacijah tudi opazamo sledi »sektorskega«
delovanja: posamezna družbenopolitična organizacija skrbi za »svoje«
kadre, čeprav, denimo, naloga socialistične zveze delovnega ljudstva ni le skrb za kadre iz socialistične zveze delovnega ljudstva, naloga zveze borcev ni le skrb za kadre iz te organizacije. Seveda ni važna samo »shema«
kandidatov, ampak še kako tudi njihova družbena in strokovna kvaliteta. Vsi ti v volilnih pripravah opaženi pojavi, kažejo na oddaljenost od prave vsebine frontnega delovanja SZDL.

Zdi se nam, da rast samoupravne volilne kulture, kar se evidentiranja tiče, zavirajo tudi pojavi navideznega, »dodatnega« evidentiranja. Kjer je že »vnaprej določeno« zlasti pri nekaterih »čelnih« funkcijah, da bo nekdo edini dejanski kandidat in kjer drugi niso resnično evidentirani, ampak le »evidentirani«, kjer nastopajo samo kot navidezni demokratični nadev in »demokratični« našivek – tu ne bo pognala korenine volilna kultura, ki bi že v samem evidentiranju videla družbeno priznanje.

Odmik od »predhodnih« postopkov filtriranja (tudi če je navidezno prikrit s pluralizmom evidentiranih) je pomemben pogoj, da resnično evidentiranje preraste v stalnico samoupravne kadrovske politike. Doseči nam je resnično, stvarno, ne pa samo »ondulirano« širino evidentiranih. Samo to je v dejanski naravi demokratičnega samoupravnega volilnega procesa. Tudi na ta način se bomo še naprej oddaljevali od volilnih procesov v državnolastniških sistemih socializma, kjer je, zlasti npr. v SZ, značilna ozkost partijsko-kadrovske nominacije za kandidate na eni strani ter širina in masovnost volilne udeležbe na drugi strani (standardnih 99,9% po sovjetskih statističnih volilnih podatkih). Za naš sistem pa je bistveno, da so zlasti predhodne faze volitev in ne samo volilna skrinjica »obljudene«. Moč – ali pa nemoč – delovnega človeka in občana se kaže ravno v fazi evidentiranja in kandidiranja, tu je seizmograf samoupravnih volilnih procesov, ne pa zgolj manifestativnost in množičnost pri »obkrožanju« kandidatov.

Samo takšen delovni človek in občan, ki bo šel skozi vse faze resnično demokratičnega evidentiranja in kandidiranja, ki ne bo izbran od trenutnih personaliziranih kadrovskih središč (v kakršnikoli obliki in na kakršnikoli ravni se že pojavljajo), temveč bo izvoljen od delegatske baze, do temeljne družbene ravnine ne bo imel ignorantski in mlačen odnos. Celoten kandidacijski postopek v samoupravni družbi je družbeno sprejemljiv, če je maksimalno odprt, viden, prosojen. To je lahko uspešna alternativa večstrankarskemu volilnemu izigravanju in etatičnemu transmissijskemu »dirigiranju«. V mislih imamo pač to, da ne more biti sam akt volitev vrhunec političnega aktivizma, temveč da je nujna ustvarjalna prisotnost v vseh etapah volilnega procesa. V delegatskem sistemu volitve pač ne morejo biti le ploskanje temu, kar je sklenila zveza komunistov.

V samoupravnem socializmu volitve niso le tehnika obnavljanja osebne sestavine delegatskih skupščin. Prek volitev se oblikuje tudi delegatski sistem, ki ni le mobilizacijski mehanizem, samo dejavnik socializacije ljudi, temveč je, gledano z vidika o katerem razpravljamo, vzvod za odločanje o življenjsko usodnih (ekonomskih, političnih, kulturnih in drugih) vprašanj našega človeka. Prav zato tudi vsaka formalizacija volitev, pretirano institucionalizirana volilna procedura odbija ljudi in jih pitiska – hote ali nehote – v uradniško podaniški odnos do volitev.

Ob vsem goraj povedanem naj navržemo, da je izjemnega pomena, če so tudi volilne enote v nekem smislu resnično delegatske celote, da so

žarišče in izhodišče za tudi kasnejše (po volitvah) delegatsko odločanje, da so prostor prepletanja delegatskih odnosov, resničnega družbenopolitičnega in družbenoekonomskega dogajanja, ne pa samo enkratne »skupnosti za glasovanje«. Ugotavljamo, da volilne enote niso vselej ustrezno organizirane, najdejo se tudi takšne, kjer je med njimi malo skupnega – razen skupnega delegata.

III

Napredni družbeni praksi je potrebna kritična znanstvenoraziskovalna misel. Od nekritične apologije in »lakirovke« družbena praksa, to je taka, ki ne vodi nojevske politike, nima kaj prida dosti. Če hočemo zoprvti kritizerstvu, moramo ugotoviti, kako stvari stvarno stoje. Naj v tem zapisu o volitvah opozorimo na nekaj, po naši presoji poučnih raziskovalnih podatkov, ki imajo tudi v zvezi z volilnimi pripravami v letu 1982 kaj povedati in na kaj miselno vezati. Gre za raziskavo Volilni procesi v samoupravni družbi s posebnim ozirom na proces evidentiranja in kandidiranja v letu 1978, ki jo je opravil raziskovalni institut FSPN, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (Ljubljana, FSPN 1979).¹

Rezultati raziskave so pokazali, da je več kot tri četrtine anketirancev poudarilo, da pri nas lahko ljudje svobodno predlagajo kandidate za člane delegacij. Vendar pri tem omenjajo tudi vnaprej pripravljene kandidature in v zvezi s tem okrnjenost volilnih pobud, prisotnost precejšnjega formalizma v evidentiranju. Morda izstopa kot največja pomanjkljivost, da stalnega evidentiranja praktično ni.

V raziskavi smo spraševali tudi po motivih, ki usmerjajo delovne ljudi in občane, da se angažirajo v volilnih procesih. Posebej izstopa ugotovitev, da je prvenstveni motiv, da se za člane delegacije pač izberejo ljudje, ki najbolj ustrezajo dani sredini. Očitno gre za problem zaupanja glasu kandidatu, ki bo najbolje zastopal interese njihove sredine. Sodimo, da ti podatki kažejo, da oblikovanje samoupravne volilne kulture zahteva določen čas in da bi bilo nerealno pričakovati, da bo prav celotna delegatska baza hitro osvojila delegatskemu sistemu ustrezno vsebino volilnih procesov.

V raziskavi so nas zanimali tudi tako imenovani zaviralni dejavniki, to je zakaj se ljudje ne vključujejo v procese evidentiranja in kandidiranja. Izstopa mnenje, da je preveč kadrovske kombinatorike, da odločitve niso v veliki meri odvisne od izvoljenih delegatov. Kot zaviralni dejavnik udeležbe v volilnih procesih pa se kaže tudi nezadovoljstvo zaradi nerešenih problemov v kraju bivanja, težnja ljudi da se zapro v svojo stroko in boj za zboljšanje svojega lastnega materialnega položaja.

¹ Glej v zvezi s tem raziskovalna poročila B. Markiča, Volilni proces in samoupravljanje, M. Ribariča, Značaj volitev v meščanski družbi in delegatskem sistemu ter glede empiričnih podatkov zlasti poročilo M. Brezovška, Teoretično, družbenozgodovinsko in empirično raziskovanje volilnih procesov.

Nadaljnje preučevanja vredne odgovore smo dobili tudi v zvezi z analizo zaznave vpliva pri izbiranju kandidatov v krajevni skupnosti in v delovni skupnosti. Pri razčlenjevanju zaznave vpliva gre očitno za doživljanje volilnega položaja in za subjektivno presojanje, kdo je imel na preteklih volitvah največji vpliv. Takšna vrsta podatkov sicer ni neposreden pokazatelj dejanskega položaja, vendar nam veliko pove o tem, kako ljudje dano situacijo doživljajo, kar seveda tudi vpliva na volilno obnašanje. Glede na odgovore na vprašanje, kdo je imel največji vpliv pri izbiranju kandidatov v krajevni skupnosti in v delovni organizaciji, lahko ugotovimo, da so tu na prvem mestu omenjene družbenopolitične organizacije, pri čemer je na prvem mestu zveza komunistov in to malenkostno pred socialistično zvezo delovnega ljudstva v krajevni skupnosti in pred zvezo sindikatov v združenem delu. Zelo velik vpliv anketiranci pripisujejo tudi koordinacijskim odborom za kadrovska vprašanja. Srednji vpliv je značilen za same delovne ljudi in občane, majhen vpliv pa za samoupravne organe in delegacije. Vidno je torej, da kljub institucionalnim zagotovilom in izhodiščem osrednje mesto še ne pripada krajanom in delovnim ljudem. Ti podatki ne zanikajo toliko demokratičnosti volilnih procesov kot problematizirajo neposrednost delovanja delegatske temeljne ravnine in družbenopolitičnih organizacij. Kolikor zataje demokratični mehanizmi, pride do povečanja vpliva drugih subjektov, kar ni nujno niti škodljivo niti manipulatorsko, ampak se očitno izpolnjuje prazen prostor, ker sistem pač mora delovati.

Na koncu te kratke razgrnitve raziskovalnih podatkov naj še omenimo, da raziskovalni rezultati pokažejo, da so naši ljudje veliko bolj naklonjeni odprtim listam (80%). Vendar niso prepričani v smotrnost izjemno velikega števila kandidatov na kandidacijskih listih za eno kandidatno mesto. Tu je očitna predpostavka, da se delovni ljudje in občani zavedajo, da bi s preveč razsežnimi, predimenzioniranimi listami razvrednotili merila, ki gredo zlasti v smeri upoštevanja strukture zaposlenih in da bi se na ta način poudarila prenaglašena razpršenost njihove volilne opredelitve.

IV

Nikakršnega razloga ni (ne bo), da bi se nam po marčnih delegatskih volitvah 1982 izvil iz ust (po obratni analogiji s poštarjem v Cankarjevih Hlapcih, ko le-ta reče: »Vse! Vse! Vse! Črno!«) zmagoslavni krik Vse! Vse! Vse! Rdeče! Že zdavnaj smo zavrgli partijsko-triumfalistični značaj volilne zmage. Z mirnostjo politične in s pretehtanostjo znanstveno-raziskovalne analize pa se nam bo spraševati, kako smo napredovali z demokratičnostjo volilnega procesa in celotne kadrovske politike; ali so bile volitve resnično delegatske, to pa pomeni, ali niso bile odtujene od krajanov in delovnih ljudi; kako smo preprečili dolgo ostajanje posamez-

nikov na istih ali samo navidezno rotiranih mestih; kako smo preprečevali nenačelni boj za funkcije in položaje; kako smo vključili mlade in resnične delavce v delegatske procese odločanja. Odgovor na ta in še katera druga vprašanja bo pokazal na pravi značaj naših volitev in bržkone tudi ponudil možnost, da se vsaj nekaterim slabostim odrečemo v volilnem procesu 1986.

IVAN KUKOVEC

Nekateri vidiki razvoja kmetijstva in podeželja Slovenije

Zaradi splošnega gospodarskega razvoja, predvsem pa zaradi industrializacije ima kmetijstvo pri nas kot tudi drugje v svetu v narodnem dohodku sorazmerno vse manjši delež. S splošnim gospodarskim in družbenim napredkom pa dobiva gospodarno pridobivanje hrane vse večji pomen, podobno kot pridobivanje pogonske energije, saj gre končno za spreminjanje sončne energije, rudnin in vode v prehrabene proizvode, nenadomestljive za življenje in delo. Kmetovanje pa postaja tudi vse bolj zahtevno, saj v te namene ni mogoče izrabljati samo najplodnejših ravnin, pač pa je s sodobno tehniko in tehnologijo mogoče in nujno razvijati proizvodnjo hrane v vse bolj zahtevnih razmerah, na čim bolj gospodaren način in za vse potrebe.

Tako postaja nadaljnji razvoj kmetijstva tudi pri nas vse bolj prednostna naloga ter bistveni pogoj za uspeh gospodarske in družbene stabilnosti. Prehrabeno bilanco moramo postopno uravnovesiti in jo iz sedanjih 80% dvigniti na 85%, da bi jo po letu 1985 lahko čimprej izravnali. Zmanjševati moramo potrebe po uvozu hrane in nakupe drugje v državi, da bi bilo dovolj tudi surovin za sorazmerno razvito domačo predelovalno industrijo in za povečan izvoz. Seveda nam ni treba razvijati povsem avtarkične samooskrbe; doseči moramo vrednostno izravnavo, tako da se bomo tudi v nadalje, seveda na dolgoročni podlagi, oskrbovali s pšenico in s krmnimi žiti, s sladkorjem in oljem iz žitorodnih predelov, da bomo povečali živinorejo in uporabljali domačo krmo iz urejenih travnikov in pašnikov, ki so sicer pri nas večinoma v hribovitem svetu. Razvijali pa bomo tudi vse tiste panoge, kjer imamo komparativne prednosti, se pravi hmeljarstvo, vinogradništvo in sadjarstvo ter ribištvo.

Kljub temu, da zaposleni v kmetijstvu pridelajo vse več hrane za oskrbo vse večjega števila porabnikov hrane (delež kmetijskega prebivalstva se je po vojni zmanjšal s 60% na vsega 12% in še pada), je oskrba s hrano vse dražja. Najdražja pa bo tedaj, ko jo bomo morali tudi kupovati drugje, če ne bomo dovolj utrdili in razširili spoznanja, kako pomembno je, posebej še pri nas, saj imamo sorazmerno najmanj plodne zemlje na

prebivalca v Evropi, ohraniti sleherni košček plodne zemlje in gospodarno pridelovati na njem.

Kljub temu, da smo v razvoju kmetijskih obratov in na posameznih kmetijah dosegli precejšnji napredek ali celo evropsko raven proizvodnje – glede na hektarski pridelek in količino vložnega dela in sredstev, imamo na široki fronti zasebnih kmetij dokaj skromne rezultate, med najslabšimi v razvitih deželah. Že vizualna primerjava z našimi sosedi na severu in zahodu, pa tudi ponekod na vzhodu zadošča, da se prepričamo o tem. To sicer ugotavljamo že precej časa, storili pa smo zelo malo, da bi dosegli revolucionarnejše premike v zeleni smeri.

Kaže torej, da so se protislovja v družbenem in gospodarskem razvoju pri nas (in v svetu) zadnja leta tako razbohotila, da jih lahko obvladujemo le z velikimi težavami, večjimi, kot smo pričakovali. Tako je izzvenela tudi seja CK ZKS o kmetijstvu in tako odmevajo vse sedanje razprave v okviru skupščine SR Slovenije in SFR Jugoslavije ter v vseh občinskih okoljih. Ti problemi ne nastajajo samo zato, ker so kmetijska območja neurejena in slabo izrabljena, ali ker jih celo uničujejo z negospodarno urbanizacijo in industrializacijo, pač pa tudi zato, ker povpraševanje po hrani že več let narašča hitreje kot proizvodnja, s tem pa tudi cene. Rast cen prek vseh pričakovanih okvirov torej sama po sebi ni spodbujala hitrejšega razvoja proizvodnje, ki se je ponekod celo zmanjšala do mere, kakršno sta trenutna kupna moč in življenjska raven še prenesli. Tako marsikomu še sedaj postaja razumljivo, zakaj je posameznih proizvodov v določenem obdobju enostavno primanjkovalo, med drugim tudi zato, ker smo celo planirali 2 do 3 odstotno rast kmetijske proizvodnje ob 6 do 10 odstotni rasti celotnega gospodarstva in ob 4 odstotni letni rasti porabe hrane. Tako seveda v nadalje ne smemo planirati, upošteva je dejstvo, da hitrejša povečanje proizvodnje v kmetijstvu potrjuje naš neodvisni položaj v svetu in pomembno širi prostor za nadaljnji razvoj socialističnih samoupravnih odnosov, ne le na področju kmetijstva in podeželja, kjer je zaostanek največji, temveč v celoti družbenih odnosov v naši družbeni skupnosti.

Manjka nam torej dovolj čvrste akcije in učinkovitejšega razvijanja družbeno organizirane proizvodnje in potrošnje hrane, torej razvitejših samoupravnih družbenoekonomskih odnosov med OZD od proizvodnje do potrošnje, na podlagi usklajenih planov. Potrebujemo povsem konkretne proizvodne načrte za vsak družbeni obrat in za vsako kmetijo z urejenimi možnostmi za gospodarjenje in zadostno ter usklajeno ekonomsko motiviranostjo za planirano strukturo proizvodnje, izhajajoče iz uravnotežene prehranske bilance. Potrebni so povsem jasni modeli za združevanje dela, sredstev in zemlje kmetov med seboj in z delom delavcev ter družbenimi sredstvi v njihovih skupnih organizacijah združenega dela, da bi tako brez poseganja v lastninska razmerja presegali sedanjo razdrobljenost in uvajali gospodarjenje, s katerim bi na sodoben način dosegli visoko produktivnost, s tem pa tudi bistvene materialne možnosti za urejen in enakopraven socialni položaj združenih kmetov in

delavcev. Edino tako je možno v združnih organizacijah razvijati in uveljavljati resnično samoupravljanje, katerega nosilci bodo predvsem kmetje sami. Ne gre torej za nekakšne nove opredelitve idejnopolitičnih usmeritev za nadaljnji družbenoekonomski razvoj v kmetijstvu in na podeželju, pač pa predvsem za doslednejše uresničevanje vsega, kar je bilo že dogovorjeno, kar je zapisano v zakonodaji, v družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih, pa tudi v kooperacijskih pogodbah, kjer so kršitve postale največja ovira za skupni napredek. Potrebna je torej tudi odločnejša akcija vseh subjektivnih dejavnikov, organiziranih v enotni fronti SZDL.

Kako je potrebno spremeniti odnos do uresničevanja prednostnih nalog v razvoju kmetijstva, kažejo najnovejše analize, na podlagi katerih bomo morali zaradi tega, ker smo, kot kaže, v prvem letu uresničevanja petletnega plana 1981/85 dosegli vsega 2 odstotno rast, predvidevali pa smo 3 do 4 odstotno, ker bi morali doseči vsaj 3,5 odstotkov za petletno obdobje. Za razvoj je torej treba predvideti in zagotoviti bistveno večja materialna sredstva in si kot družba veliko bolj prizadevati za boljšo organiziranost in učinkovitost vseh dejavnikov, predvsem še v neposredni proizvodnji, za večanje produktivnosti dela in za pridobivanje stimulativenega dohodka.

Poleg nadaljnje hitrejšje gradnje družbenih obratov moramo razrešiti predvsem to, kako s sprejemljivimi programi intenzivnejše družbeno organizirane proizvodnje, na prostovoljni podlagi aktivirati vseh 85% zemljiških in drugih proizvodnih zmogljivosti, ki so v zasebni lasti. Del teh je v lasti nekmetov, ki zanemarjajo zemljo, ali pa z njimi gospodarijo ostareli kmetje brez naslednikov, ki preprosto ne zmorejo slediti zahtevam sodobne kmetijske proizvodnje. Brez posegov davčne in druge vrste ekonomske politike, brez urejanja socialnih vprašanj ter aktivnega delovanja zemljiških skupnosti zaželenih ciljev v proizvodnji ne bo možno dosegati. V ta namen so potrebni programi aktiviranja vseh razpoložljivih zmogljivosti za vsako vrsto proizvodnje posebej ter čvrsto samoupravno sporazumevanje o obsegu in načinu družbeno organizirane proizvodnje ter oskrbe z vsemi najpomembnejšimi kmetijskimi proizvodi.

Take odnose smo že uveljavili v hmeljarstvu, deloma v sadjarstvu in vinogradništvu, perutninarstvu in pri pridelovanju sladkorne pese ter v zvezi s porabo sladkorja. Zato moramo na podlagi pozitivnih izkušenj programe z razvitimi dohodkovnimi odnosi uveljaviti tudi pri pridelovanju vseh drugih poljščin, pri pridelovanju krme, posebej še na travnikih in pašnikih – tudi v planinah – ter na tej podlagi pri pridelovanju mleka, govejega in svinjskega mesa, kjer imamo največje težave, čeprav je živinoreja tudi dolgoročno naša najpomembnejša kmetijska dejavnost. Z uresničevanjem takih programov smo odločno začeli, vendar bo potrebno v vsaki organizaciji in družbenopolitični skupnosti še podvojiti prizadevanja za to, da bi bili kos vsem nalogam.

Izkušnje nedvomno kažejo, da povsod tam, kjer ni razvito skupno planiranje, in kjer se iz njega izvirajoči dohodkovni odnosi niso razvili v dovolj čvrsto družbeno organizirano proizvodnjo in prodajo posameznih kmetijskih proizvodov, tudi pomembnejši napredek, predvsem še v zasebni proizvodnji ni bil dosežen. To seveda narekuje, da moramo skrbeti ne le za uvajanje sodobne tehnike in tehnologije, ampak hkrati tudi za uveljavljanje in razvijanje z ustavo in zakoni skladnih socialističnih samoupravnih odnosov, predvsem še v prevladujočem delu zasebnih zemljišč. Nosilci takih programov in razvitih odnosov morajo biti kmetje sami, svobodno združeni v zadružne organizacije in prek njih kot samoupravljalci povezani v reprodukcijske verige od proizvodnje do porabe hrane.

Specifična razmerja in možnosti za združevanje kmetov v zadružne in druge organizacije so zakonsko posebej opredeljene. Možnih oblik združevanja je toliko, kolikor to terjajo posebnosti različnih produkcijskih procesov in družbenoekonomskih odnosov. Pri tem moramo bolj kot doslej spoznavati in znati ločiti civilnopravne združbe, zasnovane samo na zasebnem delu in zasebnih sredstvih (h katerim moramo prišteti tudi najete kredite posameznikov ali skupin), od resnično združenih kmetov oziroma od njihovega medsebojnega povezovanja in skupnih vlaganj zaradi združevanja dela, sredstev in zemlje, ali pomembnejšega dela tega. Tako bi se na samoupravni podlagi in na podlagi razvitih dohodkovnih odnosov povezovali z delom delavcev z družbenimi sredstvi, na podlagi skupnih vlaganj in s poslovanjem za tako imenovan odprti račun – s prevzemanjem skupnega proizvodnega in poslovnega tveganja. Samo v tem primeru, posebej še, ko nastanejo na podlagi osebnih in skupnih rezultatov dela tudi možnosti za popolno zdravstveno in pokojninsko zavarovanje za tako združenega kmeta, lahko dejansko govorimo o njegovi možnosti izenačiti se glede pravic in obveznosti z delavci ter si zagotoviti socialno varnost in samoupravno enakost.

Navedeno je možno doseči samo na podlagi razvitih dohodkovnih odnosov, vendar ne samo znotraj združene organizacije, pač pa po celotni reprodukcijski verigi, od proizvodnje do potrošnje. Kjer to ni tako, npr. v razmerah, ko je povpraševanje bistveno večje od ponudbe blaga, prodajajo kmetje kljub sklenjenim pogodbam tudi zunaj svojih organizacij, če je trenutno možno doseči večji zaslužek. Kadar je prodaja v zastoju, pa zahtevajo prodajo prek »svojih« organizacij. Tudi odkupovalci ravnaajo podobno, saj izvira njihov dohodek iz t. i. marže, ne pa iz dejansko porabljenega družbeno potrebnega dela in sredstev. Eni in drugi praviloma opravičujejo svoje ravnanje z neurejenimi splošnimi gospodarskimi razmerami oziroma z neusklajenimi cenami, kot da z urejenimi dohodkovnimi odnosi res ni možno v ničemer vplivati na bolj ustaljene splošne gospodarske razmere. Tako se kar naprej razpravlja, kaj je treba urediti prej (cene ali dohodkovne odnose), kot da bi ugibali, ali je bilo prej jajce ali kokoš.

Temeljno vprašanje je, kako združenemu kmetu njegova organizacija (in prek nje vse OZD, ki so dohodkovno in reprodukcijsko povezane) lahko zagotovi možnosti za rentabilno poslovanje s prevzemanjem poslovnega rizika. Zagotoviti mu morajo strokovno pomoč, potrebna sredstva za delo in poslovanje, organizirati odkup in prodajo po vnaprej znani minimalni ceni za dogovorjeno kvaliteto ter druge pogoje za poslovanje. Že naprej namreč morajo biti znani tudi drugi pogoji in sklenjena čvrsta pogodba. Kmetje kot samoupravljalci in predvsem kot dobri gospodarji z družbenimi sredstvi v združeni organizaciji prevzemajo skupaj z delavci sorazmerni del poslovnega oziroma tržnega rizika. Kmetu seveda mora ostajati trajna pravica do morebitnega doplačila v vseh primerih, ko so rezultati poslovanja v združeni organizaciji ugodnejši od tistih, ki so bili predvideni kot osnova za zagotovljeno ceno. Seveda pa mora ta pravica izvirati iz povsem jasno oblikovanih kriterijev in biti izraz dejanskih rezultatov porabljenega in družbeno potrebnega dela in sredstev, enako kot to velja za delavce v tovarnah.

Družbeno organizirane proizvodnje in oskrbe s hrano ter uveljavljanja doslednih dohodkovnih odnosov, ni možno dovolj uspešno razvijati na podlagi nizke produktivnosti dela, ob slabih pridelkih, na razdrobljeni kmečki posesti. Posamezni kmetje seveda ne morejo obvladovati vse bolj zahtevne sodobne tehnike pridelovanja brez pomoči kmetijskih pospeševalcev. Kmetijski pospeševalci pa ne morejo biti dovolj učinkoviti, če so samo v vlogi svetovalcev, pač morajo bolj kot doslej neposredno voditi tehnološke in ekonomske operacije in odgovarjati za dosežene rezultate poslovanja. To velja tudi za vse strokovne službe in za poslovodne organe v vseh OZD, od proizvodnje do prodaje. V ta namen so potrebni natančno izdelani programi na kmetijah oziroma na njihovih proizvodnih skupnostih. Šele takšni programi (ki so za sedaj še redkost) bi bili podlaga za stimulativne osebne dohodke in druge prejemke, tako delavcev kot kmetov.

Kmetijski pospeševalci morajo imeti v kmetijskih zavodih in v drugih strokovnih in znanstvenih institucijah na podlagi skupnega programa delovanja in skladnega sodelovanja znanosti in prakse zagotovljeno strokovno vodstvo. Glede tega smo še slabo organizirani, ker bi sicer dosegali večje proizvodne rezultate. Zato moramo programe in delovanje raziskovalnih in izobraževalnih institucij učinkoviteje prilagajati dejanskim potrebam prakse. Mnogo bolj kot doslej moramo pri programiranju raziskav izhajati iz povsem konkretnih proizvodnih programov in nalog v zvezi z intenzifikacijo kmetijstva. Pri tem moramo doseči, da bodo strokovne moči tudi organizacijsko in samoupravno medsebojno dovolj trdno povezane, to pa zaradi uresničevanja skupnih nalog in odgovornosti pri uveljavljanju inovacijske dejavnosti ter čim hitrejšem prenašanju dosežkov naše in svetovne znanosti v prakso.

Potrebna so tudi posebna prizadevanja za to, da bi z usmerjenim izobraževanjem in urejanjem možnosti za delo v stroki bistveno povečali

število kadrov, potrebnih za uresničevanje programiranih nalog. Med drugim moramo število in znanje kmetijskih pospeševalcev čimprej podvojiti oziroma povečati za dvesto strokovnjakov. Seveda morajo biti zadolženi predvsem za strokovne naloge in opravila v združnih organizacijah, vključno z oblikovanjem proizvodnih in dohodkovnih ter samoupravnih rešitev, ne pa za administrativna opravila, kot se je to marsikje dogajalo doslej. Del strokovnih nalog za razvoj posebnega kmetijstva pa morajo bolj kot doslej prevzemati nase tudi strokovni kadri iz družbenih kmetijskih obratov, zavodov, inštitutov, srednjih, višjih in visokih šol.

Za doseganje planiranega obsega proizvodnje hrane in sočasno razvijanje socialističnih samoupravnih odnosov v kmetijstvu in na podeželju, predvsem še v zadružništvu, so, kot rečeno, potrebni povsem konkretni programi in načrti. Že priprava takih programov in načrtov je težavna naloga povsod tam, kjer ni dovolj strokovnih kadrov, ali pa je potrebno premagovati skupinskolastninske odnose ter s tem povezan administrativni birokratizem in lokalizem. V združnih, pa tudi v predelovalnih in trgovskih organizacijah se še vedno večinoma krčevito oprijemajo kratkoročnih kupoprodajnih odnosov, temelječih na maržah in podobnih trenutnih koristih; skušajo odlagati uveljavljanje dolgoročno urejenih dohodkovnih odnosov od proizvodnje do prodaje z različnimi izgovori, ki so v bistvu beg pred odgovornostjo za prevzemanje morebitnih poslovnih rizikov iz poslovanja na t. i. odprti račun.

Med drugim bi morali marsikje prenehati vlagati družbena sredstva v naložbe, s katerimi ni možno dosegati pomembnejših premikov v krepitvi visoko produktivne družbeno organizirane proizvodnje za znanega kupca. Zato torej v bodoče praviloma posameznim kmetom ne bi smeli nameniti kreditov proti vračilu obresti in odplačilu anuitet, ker je potrebno vsa razpoložljiva družbena sredstva vlagati kot skupno naložbo, organizator proizvodnje pa mora prevzeti zanj potrebne obveznosti v zvezi z vračilom na podlagi skupnega prihodka in skupnega tveganja. Naša desetletna praksa, predvsem še v hmeljarstvu namreč nesporno dokazuje, da je samo tako možno odpravljati stihijo v proizvodnji in na trgu zagotoviti bolj urejene možnosti za gospodarjenje in dohodek ter zagotoviti socialno varnost tudi zasebnim proizvajalcem. V tem primeru kot elementarna potreba nastajajo tudi različne proizvodne skupnosti, v katerih se zaradi doseganja visoke produktivnosti dela hitro uveljavljata sodobna tehnika in tehnologija. V takih razmerah prihajajo do polnega izraza tudi razpoložljive družbene stimulacije kot resnična opora in ekonomska prednost za združene kmete; zato bi morali tako gospodariti tudi v vseh drugih dejavnostih.

Na ta način je torej v visoko produktivni kmetijski proizvodnji možno premagovati sedanje težave, izvirajoče iz razdrobljenosti zasebne posesti, ne da bi bila pri tem kakršnakoli ovira ustavno določena velikost hektarskega maksimuma kmetijskih zemljišč v zasebni lasti. Zato niso razumljive v zadnjem času ponovno oživljene teze nekaterih institucij ali posa-

meznikov, ki vidijo možnost za večanje kmetijske proizvodnje predvsem ali samo v povečevanju lastninskega hektarskega maksimuma do neopredeljene velikosti posameznih kmetij. Pri tem si pomagajo s preračunavanjem v tem smislu, koliko zmore obdelati posameznik ali celo posamezni kmetijski stroj. Seveda »modro« molče o bistvu naše ustavne ureditve, ki opredeljujejo družbenoekonomski položaj posameznika z rezultati njegovega lastnega in skupnega dela, ne pa z obsegom zasebne lastnine. Molče tudi o primernosti sedanje zakonske ureditve, na podlagi katere lahko posamezni kmet obdeluje toliko zemlje, kot jo sam in njegova družina zmore; seveda z združevanjem zemlje s sosedi in z razpoložljivo družbeno zemljo. Dovolj je pozitivnih primerov, ko so tudi kmetje v svojih organizacijah in prek zemljiških skupnosti dokaj aktivni in konstruktivni. Kdor ne zaupa dovolj naši socialistični samoupravni ureditvi in vidi zagotovilo za kmetovo socialno pa tudi drugačno varno počutje v velikih površinah zasebnih zemljišč, seveda razmišlja pa tudi ravna drugače. Je proti uresničevanju skupnih programov družbeno organizirane proizvodnje z združevanjem dela sredstev in zemlje kmetov med seboj, z delom delavcev in družbeno zemljo v okviru proizvodnih skupnosti in njihovih organizacij združenega dela, na podlagi skupnih naložb in pridobivanja skupnega prihodka. Taki bodo seveda še kar naprej neodgovorno ponujali nekaj, kar predvsem za naše združene kmete, kot ti sami poudarjajo, ni koristno niti potrebno. (Glej članek v NR z dne 25. 12. 1981 – avtorja Jožeta Mencingerja.)

V tem času so v temeljiti skupščinski in javni razpravi vsi zakoni, ki kakorkoli urejajo posebne razmere v kmetijstvu, npr. dedovanje in pravni promet kmetijskih zemljišč, status kmeta ter njegov družbenoekonomski položaj oziroma socialno in zdravstveno varstvo, združevanje v kmetijstvu in gozdarstvu, obdavčevanje v kmetijstvu, intervencije v kmetijstvu in drugo. Uspešneje skušamo urediti tudi sistem in politiko cen v kmetijstvu, kot tudi ustvariti boljše možnosti za zagotavljanje deviznih sredstev za uvoz najpomembnejših reprodukcijskih sredstev ob sočasno povečanih izvoznih nalogah.

Kaže, da je potrebno veljavno kmetijsko zakonodajo dopolniti samo toliko, da bo možno še učinkoviteje razvijati združevanje in uveljavljati produktivnejše delo v kmetijstvu. Prenehati moramo samo ugotavljati, kako imamo dobro urejeno kmetijsko zakonodajo, da pa nimamo sredstev in moči, kako vse to dosledno uresničevati, kako odpraviti predvsem subjektivne vzroke za nizko produktivno proizvodnjo na razdrobljeni zasebni posesti.

V naslednjih letih bomo, kot kaže, morali veliko več vlagati v razvoj kmetijstva. Pred dnevi smo s tem namenom (z enoletno kasnitvijo) sprejeli poseben zakon o združevanju dela dohodka celotnega gospodarstva za naložbe pri urejanju 18.000 hektarjev zamočvirjenih ali drugače slabo urejenih kmetijskih zemljišč. Urejanje novih zemljišč v tej petletki je namreč izredno pomembna in zahtevna naloga, da bi dosegli planirani

okvir samooskrbe s hrano. Predstavlja pa vendar samo manjši del skupnih investicijskih programov v osnovno kmetijsko proizvodnjo, katere usmerjamo v razvoj s posebnim družbenim dogovorom in samoupravnim sporazumom z združevanjem sredstev OZD, poslovnih bank in drugih virov. V ta namen je bil ustanovljen poseben konzorcij, ki pa še ne daje predvidenih učinkov, saj predvsem v bankah še vedno ni zadostne pripravljenosti za usmerjanje sredstev v te namene. Podobne težave so tudi pri zagotavljanju obratnih sredstev za pokrivanje stroškov tekoče kmetijske proizvodnje, saj posamezne banke še vedno odklanjajo podpis samoupravnih sporazumov o skupnem reševanju teh sicer zahtevnih nalog.

Po večletnih razpravah in pobudah o tem, da je potrebno zagotoviti stalen vir sredstev za pospeševanja osnovne kmetijske proizvodnje in ribištva, je bil prav tako pred dnevi sprejet poseben republiški zakon. Za t. i. skupni program pospeševanja kmetijstva na ravni republike se v nadalje zbira v posebnem skladu namensko določen prispevek iz osebnega dohodka vseh zaposlenih v družbenem in zasebnem sektorju. Doslej so taka sredstva pritekala v sorazmerno enaki višini iz republiškega proračuna za podobne namene. Tako bodo tudi v bodoče namenjena za regres pri gnojilih, semenih in drugo, za premije pri privezovanju plemenske živine in telet, za pitanje, za pokrivanje dela obresti za kredite hranilno kreditnih služb, pokrivanje valutnih razlik pri mednarodnih kreditnih linijah, stimuliranje kmetijske proizvodnje v hribovitem svetu in drugo. Drugi, najmanj enako velik del sredstev za pospeševanje kmetijske proizvodnje bodo torej tudi v bodoče morali zagotavljati v občinah. To jim omogoča sedanji zakon, po katerem lahko večji del potrebnih sredstev zagotavljajo s posebnim občinskim odlokom o obveznem prispevku iz osebnega dohodka vseh zaposlenih v družbenem in zasebnem sektorju.

Za črpanje sredstev iz skladov za pospeševanje kmetijske proizvodnje so seveda potrebni povsem konkretni programi proizvodnje in oskrbe, da bi tako predvsem občine, kjer je locirana potrošnja hrane, lahko dolgoročno usmerjale sredstva v občine, kjer se za njihove potrebe proizvaja. Nosilci teh programov so seveda lahko samo dobro organizirane reprodukcijske verige OZD od proizvodnje do trgovine, izvirajoče iz usklajenih programov in urejenih dohodkovnih odnosov. V nekaterih potrošnih središčih, npr. v Ljubljani, Mariboru in še kje so že sorazmerno dobro organizirani, da bodo lahko kos svojim nalogam tudi v bodoče, povsod drugje pa bodo morali čimpreje razviti dovolj trdno organiziranost med proizvajalci, oskrbovalci in potrošniki hrane.

Največ težav bomo, kot kaže, tudi v nadalje morali premagovati v zvezi z obvladovanjem nesorazmerij med proizvodnjo in potrošnjo hrane ter s tem povezanim negativnim delovanjem tržnih zakonitosti. Odpravljati moramo nesorazmerja cen posameznih proizvodov po fazah: od odkupnih cen pa do cen proizvodov v maloprodaji, kot tudi nesorazmerne cene reprodukcijskih sredstev in še česa drugega. Precejšnji del tega je možno in potrebno urejati z razvitimi dohodkovnimi odnosi med OZD po

reproverigah od proizvodnje do potrošnje, drugo pa s pravilnimi paritetami cen na osnovi odločitev skupnosti za cene in z ukrepi družbenopolitičnih skupnosti, tako kot to sicer narekujejo veljavni družbeni dokumenti o sistemu in tekoči politiki cen.

Sedanja nesorazmerja cen so še vedno precejšnja in so predvsem posledica prevladujočih kratkoročnih kupoprodajnih razmerij in interesov. Zato bo na podlagi zakona o kompenzacijah treba povsod tam, kjer od skupnosti in drugače določene cene za proizvode pod družbeno kontrolo ne omogočajo pridobivanja primerne dohodka za rentabilno poslovanje, na podlagi konkretnih programov družbeno organizirane proizvodnje in oskrbe poiskati potrebne načine, oblike in vire za sprotno pokrivanje negativnih razlik v družbenopolitičnih skupnostih, ki so sprejele ukrepe družbene kontrole cen.

To je namreč za dolgoročno urejene možnosti za gospodarjenje pri pridelovanju hrane ter s tem povezano redno in ceneno oskrbo, ključno vprašanje. V dejavnostih, kakršne so kmetijstvo, živilska in prehrabena industrija, kjer prevladujejo dolgoročni proizvodni ciklusi, odvisni od naravnih okoliščin, velikih oscilacij na svetovnih in domačih tržiščih in kjer prevladuje delež zasebne iniciative in obstajajo še drugi vplivi, so že naprej znane stabilne razmere gospodarjenja nepogrešljive. Samo pod pogojem, da so *možnosti za gospodarjenje že naprej znane, je mogoče zasebnim kmetijskim proizvajalcem (pa tudi delavcem) zagotoviti minimalno, še stimulatивно ceno za naročeno proizvodnjo*. Edino na tej podlagi je možno oblikovati dovolj čvrsto reprodukcijsko verigo ter z uveljavljanjem doslednih dohodkovnih odnosov sprejemati in uresničevati dovolj trdne planske obveze tudi glede večanja produktivnosti dela. Take rešitve seveda niso samo domena organizatorjev proizvodnje in oskrbe, pač pa so stvar povsem konkretnih samoupravnih sporazumov in predvsem družbenih dogovorov v vsaki občini, mestu in republiki, izhajajočih iz povsem konkretnih programov družbeno organizirane proizvodnje in oskrbe. Zato je vse bolj nepogrešljiva aktivnost odgovornih teles družbenopolitičnih skupnosti in akcijska naravnost vseh družbenopolitičnih organizacij.

Ni torej dovolj samo zapisati prednostne naloge v kmetijstvu, pač pa predvsem uveljaviti miselnost, da brez razvitega kmetijstva ne more biti razvitega celotnega gospodarstva, predvsem še razvite industrije in primerne življenjske ravni. Po Liebigovem zakonu namreč drži lesena kad samo toliko, kolikor je visoka najnižja doga, pa čeprav je ta še tako ozka! Kmetijstvo obsega po vrednosti samo 6–7% narodnega dohodka, zato njegov nadaljnji razvoj ne sme pomeniti prezahtevne naloge – seveda, če se bomo vsi dovolj zavzemali in terjali odgovorno ravnanje vseh nosilcev posameznih nalog. Levji delež nalog pa seveda morajo opraviti kmetijski proizvajalci sami. Med drugim bo potrebno povečati – celo podvojiti – izvoz hrane da bi lahko uvažali manjkajoča reprodukcijska sredstva. Tudi to ni tako zahtevna naloga, saj za sedaj predstavlja izvoz vsega 3 odstotni

delež po vrednosti vse pridelane hrane, uvoz pa okrog 5 odstotkov. Jeziček na tehtnici je treba izravnati čim preje!

KATJA VADNAL

UDK 631.113:339.133

Menjalna razmerja v kmetijstvu

»Že leta in leta je agrarna ekonomska politika razpeta med dve subjektivistični skrajnosti: ena vztrajana depresiranih cenah v kmetijstvu, druga pa meni, da je mogoče v neskončnost dvigati cene in na ta način prikrivati vse slabosti, ki se kažejo na področju delovne storilnosti«.

E. Kardelj; Iz razprave
na seji komisije CK ZKJ
za družbenoekonomske odnose v gospodarstvu, 20. 10. 1965

UVOD

Za našo gospodarsko politiko je značilno, da ni vedno dosledno upoštevala spreminjajoče se vloge kmetijstva v gospodarskem razvoju, in tudi ne posebnosti delovanja splošnih ekonomskih zakonitosti v tej gospodarski dejavnosti. Relativno nizke cene kmetijskih pridelkov, katerih temeljni namen je bilo zagotavljanje dodatnih sredstev za razvoj industrije, so veljale tako dolgo, da je nizka kupna moč kmetijstva pričela zavirati razvoj industrijskega trga. Hkrati so tako zasnovana razmerja v primarni delitvi komaj še zagotavljala le enostavno reprodukcijo kmetijstva, kar je v bistvu pomenilo zadrževanje družbeno-gospodarsko in tehniško-tehnološko že preseženega produkcijskega načina. Pridelovalne možnosti so vse bolj zaostajale za družbenimi potrebami, delovna storilnost v kmetijstvu pa za delovno storilnostjo v nekmetijskem sektorju. Od kod večkratne spremembe v gospodarski politiki, katerih trajanje pa je bilo praviloma prekratko, da bi lahko bile učinkovite. Tako spremembe v politiki primarne delitve ob koncu petdesetih let, v sredini šestdesetih let in večkrat v sedemdesetih letih niso vzpodbudile bistvenejših kakovostnih in količinskih premikov v pridelovalnih sistemih. Zato so se vedno bolj uveljavljali različni ukrepi na področju sekundarne delitve, ki tudi niso mogli dati pomembnejših rezultatov, ker so večinoma kmetijstvu vračali le tisto, kar mu je bilo v primarni delitvi odvzeto. V takih okoliščinah, upošteva vpliv inflacije, se je vedno bolj izgubljala povezanost med delovno storilnostjo pridelovanja, njegovo gospodarnostjo in družbeno-

gospodarskim položajem panoge. S tem so se široko odpirala vrata ekonomskemu subjektivizmu, tehnokratskim monopolom ter nemarksiističnim zasnovam reševanja agrarnega in kmečkega vprašanja.

Menjalna razmerja v kmetijstvu

Agrarne škarje so rezale kmetijski dohodek bolj ali manj radodarno. Ker se je kljub vsem razvojnim protislovjem tržna komponenta pridelovanja močno okrepila, so tako te škarje vse bolj odločale o obsegu in načinu izrabe kmetijskih zemljišč ter o obsegu in sestavi kmetijskega pridelka.

Tabela 1: Eksterna menjalna razmerja kmetijskega pridelka

Leto	Odkupne cene	Cene Industrijskih izdelkov na debelo	Cene proizvajalcev predmetov dela in sredstev za delo v kmetijstvu	Menjalna razmerja (1:2)	Menjalna razmerja (1:3)
1965	100	100	100	100	100
1966	118	118	133	100	89
1967	112	130	145	86	77
1968	105	134	150	78	70
1969	119	141	147	84	81
1970	141	152	158	93	89
1971	177	174	183	102	97
1972	225	201	213	112	106
1973	289	235	257	123	112
1974	317	324	362	98	88
1975	350	415	479	84	73
1976	408	446	505	91	81
1977	457	489	530	93	86
1978	503	529	556	95	90
1979	618	622	595	99	104
1980	834	914	684	91	122

Vir: Statistični godišnjak Jugoslavije (SGJ), 1980

Ne glede na vse pomankljivosti, ki jih vsebuje metoda menjalnih razmerij, navedeni podatki dovolj jasno kažejo na praviloma neugodni gospodarski položaj kmetijstva pri menjavi pridelkov za proizvodna sredstva in predmete dela industrijskega porekla.

Odkupne cene kmetijskih pridelkov še nekako spremljajo rast proizvajalčevih cen sredstev za proizvodnjo in reprodukcijskega materiala, pomembno pa zaostajajo za gibanji cen teh dobrin v trgovini na debelo. Tako je bilo treba 1965. leta za 1 traktor izdati 36 t pšenice oz. 37.000. l mleka, za 100 kg fosfatnih gnojil pa 23.kg oz. 24. l. Trinajst let kasneje, 1978. leta, je bilo za 1 traktor potrebno zamenjati 39 t pšenice oziroma 28.000. l mleka, za 100 kg fosfatnih gnojil pa 68 kg pšenice oziroma 50 l mleka.

Tabela 2: Indeksi cen sredstev za delo in reprodukcijskega materiala za kmetijstvo pri proizvajalcih in v trgovini na debelo:

leto	Indeksi cen pri proizvajalcih sredstev za delo in reprodukcijskega materiala za kmetijstvo			Indeksi cen v trgovini na debelo		Indeksi odkupnih cen
	skupaj	stroji in orodja	kemična sredstva	kmetijska orodja in naprave	kemična sredstva za kmetijstvo	
1972	100	100	100	100	100	100
1973	113	107	118	116	126	128
1974	164	128	188	162	184	141
1975	213	154	247	213	242	156
1976	231	163	270	232	242	181
1977	243	176	279	249	247	203
1978	256	185	249	270	263	223
1979	274	200	309	297	310	275
1980	315	220	371	359	403	371

Vir: SGJ - 1980

Opisana gibanja v menjalnih razmerjih vsekakor vplivajo na relativno počasno intenziviranje pridelovanja in na zaostajanje rasti fizičnega obsega kmetijskega pridelka za agregatnim povpraševanjem po njem. Nastale primanjkljaje poskušamo pokrivati s pretežno ekstenzivnim širjenjem pridelovanja in z uvozom, s tem da so menjalna razmerja v zunanji trgovini s kmetijskimi pridelki zelo neugodna.

Tabela 3: Razmerja uvozno-izvoznih cen živeža (\bar{O} 1960-1969 = 100)

Leto	Indeks izvoznih cen (1)	Indeks uvoznih cen (2)	Menjalna razmerja (1:2)
1969	91	169	53
1970	101	170	60
1971	175	109	160
1972	248	124	200
1973	186	259	72
1974	173	246	70
1975	295	364	81
1976	357	378	94
1977	378	446	85
1978	386	455	85
1979	423	468	90
1980	448	524	85

Vir: SGJ - 1980

Na širjenje ekstenzivnega načina pridelovanja kažejo tudi skromni premiki v kolobarju v prid intenzivnih kultur. To velja predvsem za družbeni sektor pridelovanja, ki se kot tipični blagovni proizvajalec močneje odziva na nedoslednost pri razmerjih med cenami posameznih kmetijskih pridelkov. Tako se je delež žit v kolobarju slovenskega družbenega kmetijstva v zadnjih petnajstih letih zvečal z 48% na 63%. Še vedno skromni delež industrijskih rastlin se je sicer povečal s 7% na 12%, medtem ko se je delež krmskih rastlin zmanjšal s 40% na 23%, delež vrtnin pa s 5% na 2%. Kolobar zasebnega kmetijstva se skoraj ne spreminja. Žita so v njem udeležena s približno polovičnim deležem, druga polovica pa je dokaj enakomerno razdeljena med vrtnine in industrijske rastline, s tem, da se kaže težnja po naraščanju deleža industrijskih (sladkorna pesa) in krmskih rastlin.

Tabela 4: Gibanje odkupnih cen poljščin in vrtnin

Leto	Kmetijski pridelki skupaj	Poljedelstvo	Žita	Vrtnine
1969	100	100	100	100
1970	117	108	107	119
1971	146	144	148	137
1972	179	168	159	212
1973	225	184	159	287
1974	258	244	244	369
1975	292	304	278	375
1976	333	336	292	575
1977	412	352	333	506
1978	417	400	370	625
1979	525	528	530	775
1980	709	707	747	1077

Vir: SGJ – 1981

Ker cene vrtnin beležijo za skoraj polovico hitrejšo rast v primerjavi z cenami poljščin, bi bilo pričakovati, da se bo njihovo pridelovanje širilo. Vendar številni drugi dejavniki, kot so nizka mera tržnosti pridelovanja, socio-ekonomska sestava pridelovalcev, nestabilne interne paritete in podobno, delujejo tako, da izničijo učinke relativno hitrejši rasti cen. Za cene krmskih rastlin velikokrat velja, da njihove cene določa bolj omejeno plačilno sposobno povpraševanje rejcev živine kot pa razmere v pridelovanju krme.

Zadnjih deset let se odkupne cene živine za klanje in cene krme gibljejo usklajeno. Ker pa je večina naših tehnologij prireje vse do nedavna temeljila na žitih oziroma na koruzi, je to pripeljalo do velike odvisnosti celotne živinoreje od pridelka te kulture in od ravnanja njenih

pridelovalcev, hkrati pa vodilo k opuščanju izrabe travinja, s katerim bi lahko ceneje priredili več mesa in mleka.

Tabela 5: Menjalna razmerja v živinoreji

Leto	Indeks odkupnih cen v živinoreji (1)	Indeks odkupnih cen živine za klanje (2)	Indeks odkupnih cen krme (3)	Indeks cen proizvajalcev krme (4)	Menjalna razmerja (5 = 2 : 3) (5)
1969	100	100	100	100	100
1970	125	124	107	123	116
1971	150	144	131	144	110
1972	192	184	200	147	92
1973	250	248	223	179	111
1974	258	252	246	226	102
1975	271	260	258	262	101
1976	325	312	296	262	105
1977	375	356	350	285	102
1978	417	400	384	294	104
1979	512	496	511	318	97
1980	701	679	787	420	86

Vir: SGJ - 1980

Tabela 6: Razmerja odkupnih cen pšenice, koruze, sladkorne pese, govedi za klanje in mesnatih prašičev

	1975	1976	1977	1978	1979	1980
		Pšenica = 100				
Koruzna	105	92	79	108	94	84
Sladkorna pesa	23	24	21	23	16	16
Govedo za klanje	708	714	722	874	716	701
Mesnati prašiči	710	824	775	769	645	638
		Koruzna = 100				
Pšenica	95	109	126	93	107	118
Sladkorna pesa	22	26	27	21	17	19
Govedo za klanje	671	776	913	809	763	825
Mesnati prašiči	673	900	981	712	689	752

Vir: SGJ - 1980

Interna razmerja cen v kmetijstvu so zelo nestabilna. Tako je bilo v letih 1975–1980 najširše razmerje med koruzo in pšenico za 27% višje od najožjega. Pri sladkorni pesi je bila ta razlika 33%, pri mesnatih prašičih 23% in pri govedu za klanje 20%.

Opisana razmerja pa niso le posledica neurejenih razmer v samem pridelovalnem sistemu. Odražajo tudi globoka strukturna neskladja med kmetijstvom in živilsko industrijo oziroma splošno neuskkljenost naših pridelovalnih zmogljivosti s surovinsko osnovo. V kmetijsko-živilskem kompleksu je velik delež krivde za tako stanje moč pripisati v primerjavi z drugimi dejavnostmi dolgotrajnejšemu omejevanju delovanja zakona vrednosti, ki tako ni mogel uresničiti produktivne, alokativne in diferencirajoče funkcije. Iz tega izhaja zaostajanje v strukturnih spremembah, v naraščanju stopnje družbene organiziranosti celotnega ekonomskega procesa pridelovanja živeža in v doseganju družbeno potrebne delovne storilnosti.

Na to kažejo tudi razmerja med odkupnimi cenami kmetijskih pridelkov in njihovimi cenami v trgovini na drobno.

Tabela 7: Gibanje odkupnih cen kmetijskih pridelkov in njihovih cen v trgovini na drobno

	Odkupne cene	Cene v trgovini na drobno*
1969	100	100
1972	179	152
1973	225	184
1974	258	212
1975	292	260
1976	333	296
1977	412	348
1978	417	400
1979	525	480
1980	709	624

* S sezonskimi pridelki

Vir: SGJ – 1980

Čeprav odkupne cene kmetijskih pridelkov rastejo nekoliko hitreje od cen teh pridelkov v trgovini na drobno, se delež pridelovalca v končni ceni, ki jo plača kupec skoraj ne spreminja ali pa celo pada. Tako se je npr. delež odkupne cene v maloprodajni od 1973. do 1979. leta spremenil s 51% na 47% pri krompirju, s 64% na 62% pri fižolu, s 52% na 49% pri jabolkih in s 67% na 64% pri mleku. Za cenejši živež je torej nujno potrebno bolj smotrno organizirati prometne kanale kmetijskih pridelkov in povečati delovno storilnost v sferi trženja.

Vse donedavna je pri določanju kmetijskih cen veljalo t.i. stroškovno načelo, večina raziskovalnih in strokovnih moči se je usmerila na čim bolj natančno določanje lastne cene pridelkov in na kolikor toliko pravočasno določanje njihove odkupne cene. Le malo je bilo opozoril, ki so bila zato bolj vztrajna, da že samo stroškovno načelo ni sprejemljivo, še manj pa je sprejemljiva njegova operacionalizacija, ker ne zagotavlja družbeno potrebne reprodukcije kmetijstva. Analize pridelovalnih stroškov so temeljile na pridelovalnih sistemih nekaterih družbenih kmetijskih organizacij, ki jih nikakor ni bilo moč prištevati med povprečne, temveč med boljše ali celo med najboljše. Tako so cene povzemale nadpovprečne pridelovalne razmere majhnega dela skupne družbeno potrebne kmetijske proizvodnje. Zato se pomembnega deleža te proizvodnje ni več »izplačalo« pridelovati. Z druge strani so le maloštevilni ustvarjali ekstra dohodek, katerega obseg pa ni omogočal pomembnejših premikov v globalnem načinu pridelovanja.

Zaradi posebnosti kmetijske proizvodnje, ki se nanašajo predvsem na obseg in rabo kmetijskega zemljišča, bi bilo na sedanji stopnji razvoja kmetijstva pri oblikovanju kmetijskih cen smotrno izhajati od pridelovalnih razmer oziroma produktivnosti dela, ki jo dosega skupina pridelovalcev, katerih pridelek je družbeno še potreben, vendar pridelan v najslabših pridelovalnih razmerah. Le tako bi bil skupni družbeno potrebni obseg pridelovanja gospodarsko zanimiv, zagotovljeni bi bili tudi dejanski gospodarski temelji za pospešeno rast delovne storilnosti na podlagi usmerjanja tako nastalih ekstra dohodkov v razvoj materialne podlage združenega dela, s tem pa tudi za hitrejšo socialistično preobrazbo kmetijstva.

Neprimernost stroškovnega načela se je pokazala tudi z vidika spreminjanja globalnih družbeno-gospodarskih razmerij v kmetijstvu. Njegova uporaba je postavljala kmetijsko organizacijo v izključni položaj blagovnega proizvajalca, ne glede na njeno vpetost v asociacijo neposrednih proizvajalcev v celostnem agroindustrijskem kompleksu.

To je pripomoglo k uveljavljanju skupinskolastniških monopolov pri pridelovanju in trženju, zaostajanj v procesu podružbljanja pridelovanja na podlagi socialistične kooperacije ter na tej podlagi krepilo drobnoblagovno stihijo zasebnega sektorja in tudi krhalo biološko-ekološko, tehniško-tehnološko in družbeno gospodarsko enotnost kmetijstva. Hkrati je vpeljava takega in tako opredeljenega izhodišča za oblikovanje kmetijskih cen zaviralo tudi uveljavljanje načela delitve po delu, saj rezultati poslovanja niso odražali vseh elementov, ki jih vsebuje smotrno gospodarjenje z živim in opredmetenim delom ter naravnimi danostmi.

V socialistični samoupravni blagovni proizvodnji proizvajalna sila dela odločilno vpliva na delež dela združenih proizvajalcev, ki je priznan kot družbeno potreben oz. na njihovo udeležbo pri delitvi družbenega proizvoda. Delovna storilnost ima tako odločilno vlogo v sistemu pridobiva-

nja dohodka. Ker njena raven in dinamika vplivata na obseg dohodka, ki pripada delovnemu kolektivu s posredovanjem trga, je normalno, da ji tudi pri delitvi dohodka znotraj kolektiva pripada funkcija merila za delovni prispevek. Na ta način bi se zagotovila enotnost meril za delitev na vseh ravneh in v vseh fazah družbene reprodukcije oziroma konsistenten sistem delitve po delu na vseh ravneh gospodarske aktivnosti.

Rastoča proizvodjalna sila dela je le konkretna pojavna oblika splošnega zakona ekonomije delovnega časa. Zato je njena vsebina objektivno določena s splošnim delovanjem tega zakona – povečan obseg uporabnih vrednosti in zmanjševanje družbenih stroškov proizvodnje. Delovna storilnost torej raste, če se znižuje poraba živega in opredmetenega dela na enoto proizvedene uporabne vrednosti oziroma, če večji obseg proizvedenih uporabnih vrednosti spremlja njegova manjša vrednost. Ker vsebuje delovna storilnost enotnost živega in opredmetenega dela v proizvodnji vrednosti in uporabne vrednosti, zagotavlja njeno vgrajevanje v sistem delitve reprodukcijo te enotnosti kot tudi pravilnejše vrednotenje skupnega delovnega prispevka delovnih ljudi.

Uvajanje produktivnosti dela v sistem meril za oblikovanje samoupravne socialistične politike dohodka pa lahko, kljub svojim očitnim prednostim, popolnoma zgreši svoj cilj. To se lahko zgodi v primeru, če bosta v praktični aplikaciji prevladali konceptiji produktivnosti živega dela oziroma produktijskih faktorjev. Pri uvajanju produktivnosti dela v sistem in politiko kmetijskih cen bo le potrebno poiskati metode in poti, da bo njen kazalec odražal zvezo med pridelano uporabno vrednostjo ter uporabljenim živim in opredmetenim delom. Uporaba na široko uveljavljenih kazalcev »produktivnost dela« kot so q/ha , $q/porabljen\ delo$, $porabljen\ živo\ delo/ha$ je zelo neprimerna. Ti in podobni kazalci skrivajo v sebi nevarnost, da izkažejo spremembe v delovni storilnosti, ne da bi vsebovali kakršnekoli informacije o porabi dela (q/ha), ali pa pokažejo rastočo delovno storilnost tudi v primeru, ko se poraba živega dela sicer zmanjšuje, hitreje pa narašča uporaba opredmetenega dela, s tem pa tudi skupno porabljenega živega in opredmetenega dela ($q/živo\ delo$). Politika cen, ki bi imela vgrajene kazalce take kakovosti, bi seveda težko opravila svojo produktivno funkcijo, saj bi še manj kot presežno stroškovno načelo povzemala pridelovalne razmere.

SKLEP

Čeprav je nekoliko večja pozornost posvečena vpeljavi produktivnosti dela v osnovo za oblikovanje kmetijskih cen, je seveda izredno pomembno usklajeno vključevanje vseh meril, ki pa morajo biti teoretično pravilno opredeljena, da bi bila lahko gospodarsko učinkovita. To zahteva poglobljeno poznavanje družbenogospodarskih razmer v pridelovanju in trženju v kmetijstvu. Razmere v kmetijsko-živilskem kompleksu so zaradi

specifičnih poti razvoja postale in še postajajo vse bolj zamotane, s krepitvijo tržne komponente sistema pa tudi vse bolj občutljive za agrarno politične ukrepe s področja trženja. Pri tem se pogosto tudi precenjujejo pozitivni učinki krepitve tržnega pridelovanja, podcenjujejo pa objektivno možni negativni učinki.

Odkup kmetijskih pridelkov narašča hitreje od fizičnega obsega pridelka, kar je odraz rastoče tržnosti pridelovanja. Ta narašča predvsem zaradi intenzivnega prevajanja zasebnega sektorja iz naturalnega v blagovni način produkcije. Pri vrednotenju tega procesa z vidika prihodnjih potreb in prihodnjega večjega povpraševanja po živežu je potrebno upoštevati, da ima blagovna proizvodnja tega sektorja še vedno pretežno značilnosti drobno blagovne proizvodnje, ker je sam proces pridelovanja slabo družbeno organiziran. Spreminjanje naturalnega tipa gospodarjenja v blagovni tip ne pomeni samo po sebi polnega vključevanja tega sektorja pridelovanja v tokove samoupravne socialistične blagovne proizvodnje, temveč lahko, če se odvija stihijsko, rojeva temu tipu gospodarjenja ravno nasprotno elemente in interese. Povečevanje tržnosti pridelovanja na zasebnem sektorju je torej samo potreben, ne pa tudi zadosten pogoj za preobrazbo ekonomske sestave kmetijstva. Ta proces bo uspešen le pod pogojem, da se z večjo mero družbene organiziranosti celotne reprodukcije uporabne vrednosti in vrednosti tudi ta sektor pridelovanja podvrže načelom samoupravne socialistične blagovne proizvodnje in si pridobi značilnosti združenega dela.

MARKO KRANJEC

Politika cen in kmetijska proizvodnja

Stališča do mesta in pomena kmetijstva so se pri nas v zadnjih letih pomembno spremenila. Ta sprememba je po eni strani nastajala zavestno, po drugi strani pa je posledica objektivnih dogajanj v našem in svetovnem gospodarstvu, ki so družbo prisilila k racionalnejšemu razmišljanju o kmetijstvu. Dramatične spremembe v energetske situaciji po letu 1973 in ponovno po letu 1979 so odkrile, da je proizvodnja hrane za narodno gospodarstvo lahko skoraj tako pomembna kot nafta. In ne samo to. Zadostna proizvodnja hrane omogoča tudi hitrejši tehnološki razvoj, s tem da sprošča potrebne devize za uvoz sodobne tehnologije. Nerazvito kmetijstvo je stalna cokla razvoja, saj povzroča pritisk na plačilno bilanco zaradi uvoza hrane, ki bi jo sicer lahko pridelali doma. Razvita gospodarstva so tak pomen kmetijstva že zdavnaj spoznala in z ustrezno politiko

pospeševala njegov razvoj, tako da so ta gospodarstva danes tudi največji izvozniki hrane.

Problem razvoja našega kmetijstva je pravzaprav problem ekonomskega sistema kot tudi problem ekonomske politike. Kaj od obeh je vzrok temu, da je naše kmetijstvo še vedno tam, kjer je, je težko reči. Prav gotovo drži, da bi ustreznejše sistemske rešitve in bolj premišljena ekonomska politika imele za posledico hitrejši razvoj kmetijstva, kot je dejansko bil.

Političnih dokumentov o razvoju kmetijstva nam sicer ne manjka. Leta 1973 je bil sklenjen vsejugoslovanski dogovor o razvoju kmetijstva do leta 1975. Dogovor je vseboval temelje politike dolgoročnega razvoja, sistemske rešitve in skupne osnove za razširjeno reprodukcijo.¹ Za razdobje 1976–1980 je bil v okviru družbenega načrta Jugoslavije sklenjen drugi dogovor, ki je predvideval veliko povečanje kmetijske proizvodnje in določal družbenoekonomske ukrepe za realizacijo politike razvoja agroindustrijskega kompleksa. Primerjava dogovorjenih ciljev in dejanskih rezultatov nam zlahka pokaže, da se niti prvi niti drugi dogovor nista uresničila. Dejanska proizvodnja zaostaja za cilji in pogosto celo za potrebami. To navaja opazovalca na misel, da dogovora nista bila realna in da pravzaprav niti nista ponudila rešitev, ki bi radikalno spremenila položaj kmetijstva. S svojo posplošeno deklarativnostjo pa tudi nista konkretno prispevala k zelenemu razvoju. Če zato želimo, da bo prihodnji razvoj kmetijstva hitrejši, kot je bil doslej, če želimo prispevati k razjasnjevanju zakonitosti, ki tu delujejo, moramo analizirati faktorje, ki delujejo v kmetijstvu. Ta analiza pa mora biti neobremenjena, kajti le tako bo mogoče najti ustrezne sistemske rešitve in izvajati uspešno ekonomsko politiko. S tem prispevkom želimo povedati nekaj misli v tej smeri:

Predvsem nas zanima, kako se kmetijski proizvajalci obnašajo glede na ekonomske kriterije gospodarjenja. Ker so cene najneposrednejši parameter za ekonomsko kalkulacijo, je mogoče pričakovati, da ima njihovo gibanje pomemben vpliv na kmetijsko proizvodnjo. Razumljivo je, da cene niso edino, kar vpliva na proizvodnjo, saj v kmetijstvu deluje še množica drugih okoliščin (npr. vreme, razpoložljivost gnojil in strojev itd.), vendar so z ekonomskega stališča eden od glavnih instrumentov, s katerimi si lahko zagotovimo zadostno proizvodnjo. Politika agrarnega protekcionizma in subvencioniranja v državah EGS jasno potrjuje, da so cene ekonomski instrument *par excellence*. Kmetijski presežki v teh državah so v veliki meri prav posledica visokih zaščitnih cen za kmetijske pridelke.

Če se v analizi omejimo le na poljedelske pridelke, s katerimi imamo običajno največ problemov, in si ogledamo gibanje poprečnih odkupnih cen v zadnjih dveh desetletjih, dobimo naslednjo tabelo (tabela 1)²:

¹ Glej študijo skupine avtorjev: Razvoj poljoprivrede i prehrabene industrije u periodu realizacije društvenih dogovora (1971–1978), v knjigi *Agroindustrijski kompleks Jugoslavije, Privredni pregled*, Beograd 1980, str. 167–197.

² Vsi podatki, ki jih navajamo se nanašajo na Jugoslavijo. Mislimo, da za Slovenijo ugotovitve ne bi bile nič

Tabela 1: Relativne odkupne cene nekaterih kmetijskih pridelkov* (v din za 1 kg)

Leto	Pšenica	Koruza	Ječmen	Sončnice	Sladkorna pesa	Krompir	Tobak
1959	3.80	3.20	3.63	5.38	.68	2.04	36.31
1960	3.80	3.09	3.69	5.36	.67	1.67	33.41
1961	3.62	2.88	3.44	5.15	.68	1.71	44.62
1962	3.38	2.94	3.43	5.41	.74	2.52	53.72
1963	3.53	2.97	3.58	5.36	.69	1.96	53.95
1964	3.55	3.31	3.73	5.42	.76	2.09	43.00
1965	3.83	2.68	3.38	5.36	.76	2.85	37.25
1966	3.78	2.67	3.39	5.13	.73	2.47	43.32
1967	3.79	2.62	3.19	5.27	.75	3.32	39.45
1968	3.87	2.59	3.91	5.86	.72	2.47	36.56
1969	3.77	2.62	3.38	5.64	.70	2.16	36.93
1970	3.60	2.82	3.34	5.38	.65	2.26	37.47
1971	3.49	3.08	3.59	6.27	.66	1.87	36.89
1972	3.22	2.77	3.26	6.09	.65	2.56	44.00
1973	3.02	2.41	3.13	5.94	.78	3.58	43.09
1974	3.37	2.88	3.12	5.04	.69	1.95	43.47
1975	2.89	3.05	3.23	7.00	.66	2.75	47.66
1976	2.83	2.59	3.16	6.63	.68	4.41	45.56
1977	3.13	2.47	3.33	6.51	.67	2.63	39.74
1978	2.88	3.11	3.25	5.85	.66	2.78	41.14
1979	3.24	3.04	3.84	4.74	.52	3.06	35.51

* Odkupne cene, deflacionirane z indeksom cen poljedelskih pridelkov z bazo 1978 = 100. Relativne cene v letu 1978 so enake absolutnim odkupnim cenam v tem letu. Vir podatkov: Statistički bilteni SZS Beograd.

Iz tabele se zelo dobro vidi, da relativne odkupne cene poljedelskih artiklov v 20-tih letih ne kažejo nikakršnega pozitivnega trenda, kar naj bi vplivalo na povečanje proizvodnje, temveč je celo opazna tendenca relativnega zaostajanja.³ Pšenica je, npr. leta 1979 relativno cenejša kot leta 1960 (vse cene so izražene v stalnih cenah 1978. leta), podobno pa velja tudi za vse druge kulture – koruzo, ječmen, sladkorno peso, sončnice in tobak. Le pri krompirju je opazen porast relativne cene glede na 60-ta leta. V poljedelstvu torej ne moremo govoriti o neki dolgoročno usmerjeni politiki cen, ki naj bi pospeševala kmetijsko proizvodnjo. Če je do

³ Ta kvalifikacija se nanaša le na relativne poljedelske cene, ki so kriterij proizvajalca, ko se odloča za izbiro ustrezne kulture. Če primerjamo vse cene kmetijskih pridelkov s cenami proizvajalcev industrijskih izdelkov seveda vidimo, da so cene proizvajalcev kmetijskih pridelkov naraščale precej hitreje kot cene proizvajalcev industrijskih izdelkov (15,5% nasproti 8,8% povprečno letno). Seveda pa kmetijskih proizvajalcev ne zanima toliko gibanje cen industrijskih izdelkov – razen cen gnojil in strojev – kolikor cene, ki jih lahko oni dosežejo za svoje pridelke glede na cene drugih poljedelskih produktov. Prav to pa izražajo relativne cene, prikazane v tabeli 1.

povečanja proizvodnje vseeno prihajalo, je to bila posledica drugih vzrokov – dviga produktivnosti, boljše tehnične opremljenosti itd., o čemer bomo govorili kasneje. Gibanje cen v tem razdobju nam pokaže tudi precejšnje oscilacije, kar je gotovo vplivalo tudi na oscilacije v proizvodnji.

Ker smo želeli ugotoviti vpliv cen na spremembe v kmetijski proizvodnji, smo s posebnim modelom preverjali vedenje proizvajalcev glede na spremembe relativnih cen.⁴ Rezultati so pokazali, da je ponudba kmetijskih pridelkov v tesni zvezi z gibanjem cen. V tabeli 2 prikazujemo izračunane elastičnosti ponudbe za nekaj najznačilnejših poljedelskih proizvodov.

Tabela 2: Elastičnosti ponudbe za najvažnejše poljedelske proizvode⁵

	Elastičnosti ponudbe glede na		
	dejanske odkupne cene	pričakovane odkupne cene	hektarske donose
1. Pšenica			
– privatni sektor	.261	1.178	-.062
– družbeni sektor	.275	.851	.067
2. Koruza			
– privatni sektor	.206	1.040	-.015
– družbeni sektor	.194	.309	.438
3. Ječmen			
– privatni sektor	.313	.689	.273
– družbeni sektor	.131	.307	.309
4. Sladkorna pesa			
– privatni sektor	.847	1.086	-.069
– družbeni sektor	.408	9.090	-.548
5. Sončnice			
– privatni sektor	.114	.144	.464
– družbeni sektor	-.309	-.825	.537
6. Krompir			
– privatni sektor	.070	-5.867	-.035
7. Tobak			
– privatni sektor	.604	2.12	-.442

Podatki v tabeli pokažejo, da je naš kmetijski proizvajalec občutljiv za relativne odkupne cene, ki jih dobi za svoje pridelke. Pri tem je ta reakcija še posebno močna glede na pričakovane odkupne cene, ki jih oblikovalci

⁴ Metodologija je pojasnjena v delu M. Kranjec: Jugoslovenska poljoprivreda i srednjeročni plan 1981–1985, Ekonomist 3/1981 (v pripravi).

⁵ M. Kranjec: cit. delo, kjer je razložena tudi metodologija izračuna.

ekonomske politike določijo praviloma za pridelke v naslednjem letu. Izračuni, npr., pokažejo, da pri nespremenjenih drugih pogojih povečanje pričakovanih relativnih odkupnih cen pšenice (ne absolutnih!) za 1% poveča ponudbo (= proizvodnjo), in sicer za okoli 1,2% v zasebnem sektorju in za okoli 0,9% v družbenem sektorju. Podobno je tudi pri drugih kulturah (koruza, npr., okoli 1%, tobak 2,12% itd.).⁶ Ti rezultati, dobljeni z ekonometričnim modelom obnašanja, kažejo, da so odkupne cene močan instrument politike za doseganje ustrezne proizvodnje. Če torej želimo večjo kmetijsko proizvodnjo, je potrebno izvajati ustrezno politiko odkupnih cen. Rezultati tudi kažejo, da so odkupne cene pomembne tako za družbeni kot za zasebni sektor, pri čemer so elastičnosti zasebnega proizvajalca celo višje kot pri družbenem sektorju. To navaja na sklep, da ekonomska računica pri zasebniku deluje močnejše kot v družbenih organizacijah, ki so pogosto prisiljene izpolnjevati svoje »planske« cilje ne glede na rezultat.

Z ugotovljenimi elastičnostmi je mogoče predvideti, kako se bodo morale gibati odkupne cene, če želimo doseči do 1985. leta načrtovano proizvodnjo 6,3 milijona ton pšenice, 12 milijonov ton koruze, 850 tisoč ton ječmena, 8,8 milijonov ton sladkorne pese, 3 milijonov ton krompirja in 75 tisoč ton tobaka.⁷ Ob domnevi da se bo nadaljevala dosedanja stopnja rasti hektarskih donosov, in ob povprečni 20% stopnji inflacije – bi za doseg te proizvodnje morale odkupne cene v letu 1984 znašati za koruso okoli 12,5 din/kg, pšenico 15,4 din/kg, ječmen 19,5 din/kg, sladkorno peso 2,7 din/kg, krompir 11,4 din/kg in tobak 132,4 din/kg.⁸ Če bi torej na proizvodnjo vplivale le odkupne cene, bi z njihovim uravnavanjem precej zanesljivo lahko predvideli tudi učinke na kmetijsko ponudbo. V resnici seveda na ponudbo ne vplivajo le odkupne cene, saj se je kljub njihovi stagnaciji kmetijska proizvodnja v zadnjih 20-tih letih občutno povečala. To navaja na misel, da je v tehnologiji prihajalo do pomembnih sprememb, te pa so nato vplivale na spremembo produktivnosti. V tabeli 3 prikazujemo gibanje hektarskih donosov, proizvodnje in površin za omenjene kulture. Ugotovimo lahko, da je povečanje proizvodnje v opazovanem razdobju predvsem posledica povečanja hektarskih donosov (razen pri sončnicah, kjer je povečanje posledica močno povečanih površin). Ta sklep še posebno velja za zasebni sektor, saj so se tam površine za štiri opazovane kulture zmanjšale, tako da je (sicer) majhno povečanje proizvodnje doseženo le zaradi porasta hektarskih donosov. V povprečju so se hektarski donosi večali hitreje v zasebnem sektorju kot v družbenem, čeprav je sicer produktivnost v zasebnem sektorju občutno nižja kot v družbenem⁹ (tabela 4).

⁶ Rezultati so v nekaterih primerih slabi in z napačnim predznakom, kar pa izvira iz nezadovoljive statistične osnove in neekonomskega vedenja.

⁷ Podatki iz družbenega načrta Jugoslavije za razdobje 1981–1985.

⁸ Ob višji stopnji inflacije se bodo morale odkupne cene povišati še znatno bolj, kar lepo dokazuje odkup v letu 1981.

⁹ Produktivnosti dela nismo ugotavljali, ker ni podatkov o razporeditvi delovnega časa med posamezne kulture.

Tabela 3: Spremembe hektarskih donosov, proizvodnje in površin
(v razdobju 1959–1979)

	(stopnje rasti v %)					
	Družbeni sektor		Zasebni sektor		Skupaj	
	stopnja rasti	r ²	stopnja rasti	r ²	stopnja rasti	r ²
A. Hektarski donosi						
Pšenica	2.19	.521	3.34	.765	3.68	.801
Koruza	1.95	.619	3.58	.804	3.50	.807
Ječmen	1.21	.405	2.07	.641	2.27	.645
Sladkorna pesa	3.93	.194	2.85	.704	2.67	.755
Sončnice	0.77	.112	1.77	.416	1.55	.351
Krompir	–	–	–0	.047	–0	.047
Tobak	–	–	1.83	.450	1.83	.450
B. Proizvodnja						
Pšenica	5.76	.789	0.81	.135	2.29	.541
Koruza	3.65	.707	2.68	.669	2.83	.692
Ječmen	3.27	.301	–0.1	.00	0.86	.087
Sladkorna pesa	7.09	.864	1.46	.148	4.84	.778
Sončnice	10.09	.619	5.02	.688	6.81	.743
Krompir	–	–	–0.002	.011	–0.002	.011
Tobak	–	–	4.29	.465	4.29	.465
C. Površine						
Pšenica	3.49	.599	–2.45	.889	–1.33	.645
Koruza	1.67	.487	–0.009	.878	–0.006	.713
Ječmen	2.02	.161	–2.07	.869	–1.37	.492
Sladkorna pesa	4.96	.838	–1.35	.206	2.13	.542
Sončnice	9.26	.642	3.19	.682	5.19	.785
Krompir	–	–	0.12	.025	0.12	.025
Tobak	–	–	2.47	.399	2.47	.399

Vir: SGJ

Pračunano iz osnovnih podatkov na podlagi eksponencialnega trenda. Produkt koeficienta dinamike odnosov in površine je enak koeficientu dinamike proizvodnje. Manjše razlike nastopajo zaradi zaokroževanja.

Tabela 4 nam kaže zanimivo sliko. Produktivnost družbenega sektorja je za posamezne kulture višja za okoli 70% v primerjavi z zasebnim sektorjem. Kaže pa, da je te razlike mogoče pripisati razlikam v organskem sestavu kapitala, tehnični opremljenosti dela in uporabi umetnih gnojil. Iz tabele lahko vidimo, da je poraba umetnih gnojil v družbenem sektorju za 3,3 krat višja kot v zasebnem, da je tehnična opremljenost dela (KM/zaposlenega) višja za 74%, organski sestav (ha/zaposlenega) pa za 71%, torej približno za toliko, kolikor so višji tudi hektarski donosi.

Tabela 4: Hektarski donosi, poraba umetnih gnojil in tehnična opremljenost dela

	Družbeni sektor (1)	Zasebni sektor (2)	(1) : (2)
I. Povprečni hektarski donosi v razdobju 1970–1979 (q/ha)			
Pšenica	42.1	24.9	1.69
Koruza	58.0	34.1	1.70
Ječmen	29.9	17.0	1.76
Sladkorna pesa	443.5	349.2	1.27
Sončnice	19.1	16.8	1.14
Krompir	169.0	87.7	1.92
Tobak	–	10.6	–
II. Poraba gnojil in tehnična opremljenost (povprečje v razdobju 1975–1979)			
1. Poraba gnojil kg/ha ¹⁰	195.2	58.8	3.31
2. Traktorji na zaposl. KM/zap. ¹¹	8.16	4.68	1.74
3. Obdelovalna površina na zaposlenega ha/zap. ¹²	7.75	4.53	1.71

Vir: SGJ, Statistički bilteni SZS

Medtem ko se razlike v porabi umetnih gnojil in tehnični opremljenosti med sektorjema sčasoma zmanjšujejo, pa se razlike v organskem sestavu povečujejo. V tabeli 2 smo ugotovili negativno elastičnost ponudbe glede na hektarski odnos, kar navaja na idejo, da je morda eden od vzrokov za manjšo proizvodnjo tudi institucionalna omejitev zemljiške površine v zasebni lasti. Zasebni proizvajalec reagira zaradi institucionalne omejitve zemljiške površine in ker ima njegovo gospodarstvo še vedno naravni značaj, na povečanje hektarskega donosa tako, da zmanjšuje posejano površino, saj s povečano proizvodnjo zadovoljuje vse svoje potrebe in po potrebi svoje pridelke tudi prodaja, če so odkupne cene stimulatívne. Ne more pa v takem primeru širiti svojih površin, kar pomeni, da nima možnosti postajati večji blagovni proizvajalec. Problem omejevanja površin bi bilo vsekakor potrebno še temeljito proučiti in sicer v okviru nadaljnjega procesa podružbljanja proizvodnje.

¹⁰ Aktivne materije NPK na 1 ha obdelovalne zemlje.

¹¹ Število traktorjev, prevedeno na konjske moči (KM) v razmerju do zaposlenih. V zasebnem sektorju je kot zaposlenost šteta 1/2 aktivnega kmečkega prebivalstva.

¹² Za zaposlene glej opombo opombo 2.

Produktivnost dela v kmetijski proizvodnji

1. Uvod

Po mišljenju mnogih agrarnih ekonomistov – teoretikov je četrto tehnološko revolucijo v kmetijstvu povzročilo ravno uvajanje ekonomike in ekonomskih zakonitosti v kmetijstvo. Vendar ima uvajanje teh načel v gospodarsko razmeroma zaostalih deželah in okoljih malo možnosti. Vprašanje agrarne prenaseljenosti, povezana z majhnimi možnostmi za zaposlovanje odvečnih delovnih moči v nekmetijskih dejavnostih, otežujejo usvajanje in spoštovanje ekonomskih zakonitosti v kmetijstvu. Znano je, da sta razvoj in napredek kmetijstva tesno povezana s splošnim gospodarskim razvojem družbe. Spremljanje gospodarskega razvoja v različnih državah je docela potrdilo trditev, da je kmetijstvo nizkoproduktivna dejavnost samo v razmerah splošne gospodarske nerazvitosti in da se njegova produktivnost zvečuje vzporedno z gospodarskim razvojem.¹

V tem smislu govorimo o medsebojni odvisnosti razvoja kmetijstva in drugih gospodarskih dejavnosti. Optimalno zvečanje produktivnosti dela je v kmetijstvu običajno možno z dvema stvarima: z zvečevanjem obsega kmetijske proizvodnje na eni in z zmanjševanjem števila kmetijskega prebivalstva (deagrarizacijo prebivalstva) na drugi strani. Zaradi velikih pretresov (nestabilnosti) v mednarodni menjavi je v agrarnih politikah posameznih držav vse bolj popularen skupek ukrepov, ki podpirajo prizadevanja za »zadovoljivo stopnjo samooskrbe s hrano iz lastnih virov«.

Ker je obseg povpraševanja na domačem trgu odvisen predvsem od stopnje rasti števila prebivalcev in dohodka (oziroma koeficienta dohodkovne elastičnosti), kar v seštevku običajno pomeni dokaj nizko agregatno stopnjo rasti povpraševanja (od 1% do 3%), je zvečevanje produktivnosti dela z večjim obsegom kmetijske proizvodnje dokaj omejeno. V takem primeru zmanjševanje števila kmetijskega prebivalstva ni samo zaželeno, temveč tudi nujno.² Nadomeščanje delovnih moči s stroji, to je, mehaniziranje kmetijstva, močno vpliva na spremembe v organski sestavi kapitala in povzroča spremembe v strukturi proizvodnih stroškov kmetijskih proizvodov (zvečujejo se stroški amortizacije, investicijskega vzdrže-

¹ Glej: Marković P.: Aktualna pitanja daljeg razvoja poljoprivrede Jugoslavije, Socijalizam, XII, št. 12, str. 1505–1531, 1970.

² Bajt poudarja, da produktivnost dela ni izključno vprašanje tehnične ravni: »To je družbeno vprašanje, stvar družbenoekonomske ureditve, gospodarske sestave družbe in razporeditve njenih članov po gospodarskih vejah in dejavnostih.«

Bajt, A.: Produktivnost rada, Nolit, Beograd 1960, str. 39.

vanja in materialni stroški v zvezi s strojnim delom, zmanjšuje pa se delež stroškov živega dela oziroma vseh tistih stroškov, na katere ima pridelovalec neposredni vpliv). Predvsem pa uvajanje strojev v pridelovanje zahteva in sproži proces osredotočenja (koncentracije) temeljnih kmetijskih zmogljivosti (zemlje, posestev, črede). Ta proces nastane spontano na podlagi želje po čim večji gospodarski učinkovitosti in donosnosti sredstev, vloženih v kmetijsko proizvodnjo. Poteka pa bodisi stihijsko ali pa je bolj ali manj usmerjan s številnimi ukrepi, kar je odvisno od začrtane kmetijske politike v posamezni deželi.

Preden si ogledamo gibanje oziroma raven produktivnosti dela v kmetijstvu pri nas in v svetu ter vzporedne težnje, bi želel opozoriti še na dejstvo, ki sem ga v uvodu že rahlo nakazal, postaja pa tudi za nas, Slovenijo in Jugoslavijo, sila aktualno. To je, da ima za razvoj kmetijstva več možnosti tista regija ali območje, ki je na višji družbenoekonomski razvojni stopnji, četudi naravne razmere niso najbolj ugodne. Analogno velja, da večina dežel ob prehajanju iz nerazvitosti v razvitost doživi »prehrambeni šok«, ki se izkaže v naglo nastopajočem pomanjkanju hrane. Vzroki za to so lahko številni in različni in jih v tem prispevku ne bom razčlenjeval. Opisano dejstvo velja in bo še vsaj deset let veljalo tudi za Jugoslavijo.

Skromni skladi slovenskega kmetijstva, relativno višja gospodarska razvojna stopnja v Sloveniji in pretežni agrarni »videz« drugih republik so v naši podzavesti vzpodbujali razmišljanje in mnenje, da ni domače kmetijstvo odločujoče za našo oskrbo s hrano, ker bomo za svoje industrijske izdelke zlahka dobili živež iz jugoslovanske žitnice. Ta »žitnica« pa se vse bolj oži in tak prilastek komaj še velja lé za Vojvodino. Vsa ožja Srbija bo, na primer, letos komaj odkupila od 200.000 do 250.000 ton pšenice. Pšenice in koruze ne moremo v zadovoljivih količinah kupiti v drugih republikah, mleko tja prodajamo, s sladkorjem in oljem pa podobno kot s pšenico, pri preskrbi s sadjem, vinom in zelenjavo pa so naše lastne možnosti še zelo neizkoriščene. V takih razmerah torej naša dolžnost, da izrabimo lastne možnosti za pridelovanje živeža, ne izvira lé iz potreb po čim boljši samooskrbi in izrabi lastnih naravnih danosti (ki v nasprotnem primeru povzročijo številne socialne, sociološke, etične in politične težave), pač pa iz nuje, da kot bolj razviti damo svoj prispevek k boljši oskrbi Jugoslavije s hrano. Biti kmet, »seljak« pomeni v številnih jugoslovanskih območjih še vedno zaostalost, obsojenost na revščino.

Deagrarizacija prebivalstva je zaradi manjše navezanosti ljudi na zemljo v vseh drugih republikah (kar se tega vzroka tiče) lažja, hitrejša in bo taka tudi v prihodnje.³ To pa hkrati pomeni, da nam bo v tem obdobju, ko bo potrebno celotni kmetijski ustroj prilagoditi tretjini sedanjega števila kmečkega prebivalstva v Jugoslaviji, zelo težko in lé počasi uspevalo bistveno zvečevati obseg skupne (ne lé tržne) kmetijske proizvodnje.

³ To so dokazale številne raziskave, posebej zagrebških sociologov, potrjuje pa to tezo tudi obseg pojavnosti kmetov – delavcev oziroma polproletarcev.

2. Težnje v produktivnosti dela in v posestni sestavi v razvitih deželah

Najbolj učinkovito kmetijstvo imajo še vedno ZDA, Kanada, Avstralija in države evropske gospodarske skupnosti. Za prve tri velja, da niso poznale fevdalne zemljiške ureditve, kot jo je poznala Evropa, in tudi ne akutne agrarne prenaseljenosti. Evropa je imela drugačno zgodovino, ki se je kazala tudi v agrarni, predvsem še v posestni sestavi. Spremembe, ki se je znotraj le-te dogajajo zadnja tri desetletja, lahko na kratko označimo kot proces splošne koncentracije temeljnih zmogljivosti v kmetijstvu. Poprečna velikost gospodarstva se je v EGS v obdobju 1967–70 zvečala od 11,4 ha na 14,6 ha ob hkratnem zmanjševanju števila kmetij s 5,66 milijona na 4,98 milijona ali poprečno letno za 3,9%. Pri tem je delež kmetijstva, gozdarstva in ribištva v družbenem proizvodu v letu 1973 znašal 5,4%, v zaposlenosti 8,7%, v izvozu 9,2% in v uvozu 28,9%.

Največjo poprečno velikost kmetij je v letu 1973 imela Velika Britanija (65,0 ha), ki ji sledijo Danska (22,0 ha), Francija (25,0 ha), Irska (17,1 ha), ZR Nemčija, Nizozemska in Belgija z okroglo 13 hektarji ter Italija z 8,1 hektarja. V Franciji je bila poprečna velikost posestva še v letu 1955 »samo« 15,2 ha, v letu 1972 pa že 21,7 ha; na Nizozemskem se je zvečala od 6,9 ha v letu 1950 na 11,8 ha v letu 1970.⁴ Na splošno se je poprečna velikost gospodarstev v deželah EGS zvečevala po letni stopnji od 2% do 3%. To je bilo mogoče le ob hkratnem zmanjševanju števila kmetijskih gospodarstev. Ta proces je bil, opazovan z letno stopnjo, še hitrejši, saj so propadale in izginjale predvsem male kmetije, zemljo pa prevzemale predvsem večje kmetije.

Vzporedno s temi so tekli tudi drugi pozitivni procesi v agrarnem ustroju, vzpodbujeni seveda z različnimi oblikami državne pomoči in z velikimi proračunskimi izdatki. V živinoreji se je izredno zvečala poprečna velikost črede, v poljedelstvu izboljšala opremljenost gospodarstev in produktivnost dela. Značilen je primer Francije, kjer se je število rejcev krav v obdobju 1963–74 zmanjšalo za 38,5%, skupno število krav zvečalo za 6,8%, poprečna velikost črede pa za 73,5%.

Tak razvoj je omogočil sorazmerno hitro zvečevanje produktivnosti dela v kmetijstvu, ki je v Franciji rasla (1950–1970) po letni stopnji 5%, na Nizozemskem za 6,8% letno, v Veliki Britaniji za 6,0% letno, v ZR Nemčiji za 4,9% letno in v Belgiji za 6,5% letno. Tako hitra rast produktivnosti dela v teh deželah pomeni, da se razlike v razvitosti kmetijstva, ki so bile v primerjavi z manj razvitimi deželami že poprej velike, samo še povečujejo.

Tabela postane še zgovornejša, če ji dodamo podatek, da en delavec v kmetijstvu v ZDA in v Avstraliji pridelal hrane za 64 oseb. Posledice

⁴ Z rasto velikosti gospodarstev raste produktivnost dela in dohodek zaposlenih. Tako je po podatkih posebne analize dohodek na zaposlenega v odvisnosti od velikosti kmetije v EGS znašal: pri 5–10 ha ... 100; 10–20 ha ... 118; 20–50 ha ... 153; nad 50 ha ... 214.

Relativna raven produktivnosti dela v kmetijstvu*
(Francija = 100)
poprečje 1976–1978

Država	Relativna raven produktivnosti v %	Država	Relativna raven produktivnosti v %
1. Avstralija	437	12. Poljska	26
2. ZDA	428	13. Mehika	26
3. Nizozemska	186	14. Grčija	23
4. Vel. Britanija	160	15. Egipt	21
5. ZR Nemčija	116	16. Brazilija	19
6. Francija	100	17. Jugoslavija	16
7. ČSSR	63	18. Pakistan	16
8. Italija	58	19. Romunija	12
9. Madžarska	54	20. Turčija	10
10. Španija	40	21. Indija	7
11. ZSSR	38	22. Etiopija	3

takšnih razlik v produktivnosti dela v kmetijstvu med posameznimi državami se zrcalijo v večjih dohodkih zaposlenih in v manjših stroških za hrano v strukturi življenskih stroškov.

Stroški za hrano v strukturi življenskih stroškov (v %)

Država	1960	1970
Avstralija	...	15
Kanada	23	16
ZDA	21	19
Nizozemska	31	23
ZR Nemčija	28	30
Švica	...	32
Jugoslavija	48	38
Poljska	46	38
Grčija	45	39

Vir: Bukorović J.: Produktivnost rada u našoj poljoprivredi i u poljoprivredi drugih zemalja. Glasnik XXX (1981), št. 1, str. 43–47.

Na splošno velja, da produktivnost dela v kmetijstvu v razvitih deželah še vedno raste hitreje kot v drugih dejavnostih, kar ob znatnih proračunskih podporah v ta namen vzbuja upanje, da bo dispariteta v dohodkih med kmetijstvom in drugimi dejavnostmi sčasoma postala manjša, pri

* Vir: Na podlagi podatkov iz FAO »Production Yearbook« in »Trade Yearbook« izračunal dr. Jovan Bukorović.

čemer pa imajo najmanjša gospodarstva le malo izgledov za gospodarsko preživetje.

3. Gibanje produktivnosti dela v kmetijstvu SR Slovenije

Po doseženi ravni produktivnosti dela v kmetijstvu se SR Slovenija uvršča med vsemi jugoslovanskimi enotami na drugo mesto, takoj za AP Vojvodino. To mesto je Sloveniji pripadalo že pred vojno. V letih 1970–1972 je bila produktivnost dela v slovenskem kmetijstvu za 53% večja od jugoslovanskega poprečja.

Stopnja produktivnosti dela v kmetijstvu
(Jugoslavija = 100)

	1930–1939	1970–1972
Jugoslavija	100	100
Slovenija	131	153
Črna gora	41	36
Bosna in Hercegovina	56	50
Makedonija	56	65
Hrvatska	112	125
Srbija	111	112
– ožja	87	91
– Vojvodina	247	246
– Kosovo	44	45

Vir: Marković, P. in sodelavci: Komparativna analiza produktivnosti rada u poljoprivredi Jugoslavije i zemalja sveta, EP, XXIII (1976), 1/2, str. 55.

Približno tako razmerje v produktivnosti dela v kmetijstvu dobimo med Slovenijo in Jugoslavijo, tudi če primerjamo podatke o tehnični produktivnosti oziroma o produktivnosti živega dela. Pri tem bi bilo zmotno ocenjevati, da večja produktivnost dela v slovenskem kmetijstvu izvira iz večje produktivnosti dela na naših kmetijah. Tudi naša družbena gospodarstva so v porabi dela na enoto proizvoda še vedno nad jugoslovansko ravni.

Poraba živega dela pri najvažnejših kmetijskih pridelkih na družbenih gospodarstvih v SR Sloveniji in v Jugoslaviji
(ur/100 kg)

	SR Slov. (1979)	SFRJ (1975)
mleko	2,2	4,5
pitano govedo	8,3	13,1
pitani prašiči	1,8	4,1
pšenica	0,60	0,87
koruza – zrnje	0,31	0,94

Vir: Gliha, S.: Gibanje produktivnosti dela v kmetijstvu v SR Sloveniji, Sodobno kmetijstvo, št. 4, 1981.

Na uro porabljenega živega dela so na družbenih mlečnih farmah priredili v posameznih letih naslednjo količino mleka (v litrih):

	1973	1975	1977	1978	1980
SR Slovenija	27,0	32,3	37,0	40,0	45,5
SFRJ	21,6	22,9	25,0	25,9	...

Za ilustracijo naj navedem še nekatere podatke o produktivnosti dela na družbenih gospodarstvih in na kmetijah:

Produktivnost dela na družbenih gospodarstvih in na kmetijah v SR Sloveniji v letu 1979*

	Živo d. ur/ha ali glavov		Živo delo ur/mtc			
	družb. gospod.	kmetije	indeks		indeks	
			družb. g. = 100	družb. gospod. kmetije	družb. g. = 100	družb. g. = 100
mleko	107	169	158	2,2	4,8	218
pitano govedo	29,6	61	206	8,3	27,4	330
pitani prašiči	—	100	—	1,8	67	3700
pšenica	22,0	125	568	0,60	3,8	630
koruza	20,6	80	388	0,31	1,6	516
silazna koruza	31,9	138	433	0,08	0,4	500
krompir	—	785	—	—	3,8	—
travniki – seno	30,6	98	320	0,49	1,2	245

Najmanj zaostajajo kmetije na področju produktivnosti dela pri travniško-govedorejskem sklopu proizvodnje. Njihova produktivnost dela je pri proizvodih, kot so mleko, goveje meso in seno dvakrat do trikrat manjša. Tudi v praksi je očitno, da je »konkurenčnost« kmetij tu relativno še največja. Pri poljščinah in pri pitanju prašičev pa je zaostajanje kmetij v produktivnosti dela še vedno izredno veliko. Pri pitanju prašičev delno zmanjša ugotovljeno razliko dejstvo, da gre na kmetijah za način pitanja z okopavinami, na družbenih farmah pa z žiti. Pri pridelovanju poljščin je temeljni vzrok razlik v parcelni sestavi, ki ne omogoča uporabe sodobnih, mehaniziranih postopkov. Samo večje parcele in večje poprečne setvene površine lahko odpro perspektive za hitrejše zvečevanje produktivnosti dela pri pridelovanju poljščin na kmetijah.

V obdobju 1973–1978 je fizični obseg proizvodnje mleka na enoto dela porastel v Sloveniji za 48% v Jugoslaviji pa za 20%.

Kljub večji ravni produktivnosti dela v slovenskem kmetijstvu pa smo z njegovim zvečevanjem komaj zadovoljni. Iz volumna kmetijske pro-

* V ZDA spremljajo produktivnost dela v kmetijstvu že od leta 1910 naprej, pri nas od sredine šestdesetih let dalje.

izvodnje, deljenega s številom pogojnih delovnih moči, ugotovimo, da se je skupna produktivnost kmetijstva na območju SR Slovenije v obdobju od 1931. do 1971. leta zvečevala po poprečni letni stopnji 2,7%, kar je sicer še zadovoljivo, ni pa zelo dobro. Izraženo v indeksu, se je vrednost kmetijske proizvodnje na delovno moč zvečala v letu 1971 na 290, če za osnovo 100 vzamemo leto 1931. Skupina raziskovalcev z zemunske kmetijske fakultete je povsem neodvisno od naših izračunov ugotovila za obdobje 1970–1972 indeks 259, s tem da je za osnovo vzela desetletno poprečje 1930–1939. Številke si povsem ustrezajo.

Indeksi produktivnosti kmetijstva v obdobju 1970–1972
(poprečje 1930–1939 = 100)

Jugoslavija	283
Slovenija	259
Črna gora	250
Bosna in Hercegovina	259
Srbija	288
Hrvatska	311
Makedonija	325

Vir: Marković, P. in sodelavci: Komparativna analiza produktivnosti rada u poljoprivredi Jugoslavije i zemalja sveta, *Ekonomika poljoprivrede*, XXIII (1976), 1/2. str. 55.

Kljub zadovoljivi oceni gibanja produktivnosti v Sloveniji pa je bila njena rast nekoliko počasnejša od poprečja za Jugoslavijo. Enaka je bila v Bosni, počasnejša v Črni gori, hitrejša pa na Hrvaškem, v Srbiji in v Makedoniji (indeks 325). Če to gibanje opazujemo v mednarodnem merilu, potem lahko ugotovimo, da je večina kmetijsko razvitih dežel imela hitrejšo rast produktivnosti dela od Slovenije oziroma Jugoslavije. Marković in sodelavci navajajo za že citirano obdobje naslednje indekse: Kanada 979, Nizozemska 660, ZDA 585, Švedska 428, Madžarska 730, Italija 363, medtem ko je bila rast produktivnosti v kmetijstvu v Franciji (231) in v ČSSR (162) počasnejša kot pri nas. Produktivnost dela, merjena v žitnih enotah na delovno moč, se je v ZR Nemčiji od leta 1950 dalje vsakih deset let podvojila, kar pomeni, da je v obdobju 1951–1971 dosegla indeks 400 (Vir: BR Deutschland, *Porträt einer modernen Landwirtschaft*, Stuttgart 1978.). Z zvečanjem produktivnosti dela v Sloveniji v mednarodni primerjavi ne moremo biti zadovoljni.

Če je v obdobju štiridesetih let od 1931 do 1971 produktivnost v slovenskem kmetijstvu rasla po letni stopnji 2,7%, ob tem ugotovimo:

- da je bila stopnja rasti v posameznih obdobjih zelo različna,
- da je k zvečevanju produktivnosti bolj prispevalo zmanjševanje števila delovnih moči v kmetijstvu (letna stopnja – 1,94%), manj pa zvečevanje obsega kmetijske proizvodnje (letna stopnja + 0,71%), ki se je zvečal le v obdobju 1953–1961.

Primerjava letnih stopenj rasti skupne produktivnosti dela v kmetijstvu na ozemlju SR Slovenije

Obdobje	Produktivnost dela	Kmetijske delovne moči	Obseg kmetijske proizvodnje
1931–1948	+0,2	-0,7	-0,4
1948–1953	+0,6	-1,1	-0,5
1953–1961	+9,1	-3,2	+5,6
1961–1971	+3,0	-3,5	-0,5
1931–1971	+2,70	-1,94	+0,71

Odločujoči vpliv na gibanje produktivnosti v kmetijstvu je imelo gibanje števila kmetijskega prebivalstva oziroma delovnih moči. Letne stopnje za gibanje števila delovnih moči so v vseh štirih podobdobjih negativne in rastejo od prvega do četrtega podobdobja. To pomeni, da se je relativna intenzivnost procesa poklicnega zapuščanja kmetijstva zvečevala: v zadnjih dveh podobdobjih je dosegla že poprečni vrednosti 3,2% (1953–1961) oziroma 3,5% (1961–1971). S takimi vrednostmi smo se že zelo približali zahodnoevropskim stopnjam, ki se gibljejo okrog 4%. Nismo pa se približali njihovim stopnjam v produktivnosti dela (5%–7%), saj bi moral za tako rast produktivnosti obseg kmetijske proizvodnje pri nas dolgoročno naraščati vsako leto za 2% do 3%.

Dejansko pri nas odhajanje prebivalstva iz kmetijstva vpliva na zmanjšani obseg kmetijske proizvodnje (opuščene zemlje je vse več!). Vzrok za to vidimo predvsem v prepočasnem prilagajanju posestne in parcelne sestave novim razmeram (manj kmetijskega prebivalstva, manj »pravih« kmetij, uvajanje strojev).

S problematiko uspešne uporabe prostora je tesno povezana njegova pravno-lastniška razdelitev. Če primerjamo tovrstne tendence pri nas in v kmetijsko razvitih deželah, lahko še vedno ugotovljamo divergentne pojave. V slednjih se poprečna velikost kmetijskih gospodarstev zvečuje po letni stopnji od 2% do 3%, število kmetijskih gospodarstev pa se zmanjšuje po letni stopnji od 3% do 4%. To pomeni, da se zmanjšuje predvsem število za njihove razmere majhnih gospodarstev iz velikostnih skupin do 20 hektarjev. Pri tem je vse bolj očitno, da postaja v mnogih zahodnih deželah to zmanjševanje vse manj intenzivno pri najmanjših, do 5 hektarjev velikih kmetijah, krepki pa se v razredih od 5 do 20 hektarjev.

V nasprotju z dogajanjem v zahodnih deželah je pri nas opaziti še vedno nasprotno težjo. Kljub temu da se število gospodarstev zmanjšuje, se njihova poprečna velikost še nadalje manjša. To pomeni, da se v sestavi gospodarstev zmanjšuje delež »večjih« in zvečuje delež najmanjših gospodarstev. V Sloveniji je delež gospodarstev do 2 ha v skupnem številu znašal ob popisu leta 1960: 33,2%, leta 1969 pa 33,8%. Leta 1960 so gospodarstva, velika do 5 ha, imela v Sloveniji 16,4% vse kmetijske

zemlje, ki je bila v zasebni lasti, leta 1969 pa 18,2%. Če se na eni strani krepijo velika družbena gospodarstva, se na drugi strani izkazuje mala posest kot izredno žilava. Puljiz je v posebni anketi dobil na vprašanje, ali se bo zasebni sektor kmetijstva ohranil tudi v perspektivi, v Sloveniji največ, kar 74% pozitivnih odgovorov.

V takih razmerah je posodabljanje kmetijstva pogosto recesiven proces. Stroji prihajajo v nasprotje z obstoječo agrarno sestavo in tudi večina pospeševalnih ukrepov se ji mora prilagoditi⁵. Vendar to vprašanje ni preprosto, kajti ob danih naravnih razmerah za Slovenijo ni zveličaven en sam model velikega kmetijskega obrata. Ne gre za to, kje bo imel mali obrat še perspektivo, temveč za to, da je v večini hribovskih, kraških in primestnih območjih edina možnost izrabe kmetijskega prostora. Drugačne so perspektive dolinskih in ravninskih območij, kjer so družbena gospodarstva najbolj racionalna pot za uveljavitev sodobne tehnologije in visoke produktivnosti. To so hkrati izrazito žitorodna območja. Ravno pri pridelovanju žit pa je razlika v doseženi produktivnosti dela med družbenimi gospodarstvi in kmetijami največja, seveda v škodo slednjih.⁶

V položaju, kot ga ima Slovenija je za kmetijsko izrabo zanimiv vsak košček zemlje, vendar se moramo zavedati, da so v hribovskih območjih proizvodni stroški na enoto proizvoda v poprečju najmanj za eno tretjino večji kot v dolini. Nesporno je, da so hribovska in kraška območja v proizvodnem smislu kmetijsko mejna območja, da so v hribih stroški življenja, investiranja in dela večji. V razmerah, ko se cene kmetijskih pridelkov komaj približujejo največji produktivnosti na boljših dolinskih zemljiščih, je iluzorno pričakovati, da bo kmetijstvo izgube v ravninskih območjih uspelo nadomeščati z izrabo relativnih kmetijskih tal v hribih. Zato so potrebni diferencirani pospeševalni ukrepi in večja toleranca kmetijske politike do vseh oblik in sistemov kmetijske izrabe tega prostora. Kmetijska izraba je najboljše jamstvo za očuvanje tega prostora kot poselitvenega ambienta.

⁵ Zakaj ne pridelamo več pšenice? Pšenica je poljščina, ki se jo danes izplača (in to dobro) pridelovati, le s stroji. Za strojno obdelavo pa je večina naših njiv in kmetij premajhnih.

⁶ V Delu smo 22. 8. 1981 lahko prebrali izjavo člana predsedstva ZK SZDL Rista Džunova, ki pravi: »Zakaj ne povedati, da je tudi naš kmet vse bolj negospodaren in da nam tudi zato ne uspe s 400.000 traktorji preorati 9 milijonov in pol hektarov naših njiv, sosednja država pa lahko obdela veliko večje površine le s 130.000 traktorji. Kmetu moramo pojasniti, da ne more pokrivati stroškov za nakup traktorjev in drugih kmetijskih strojev, če obdeluje samo 3 do 4 hektare zemlje. Nihče mu ne bo mogel z odkupnimi cenami njegovih pridelkov pokrivati tolikšnih stroškov. Da kmet v bistvu tako napačno misli, je odgovorna tudi socialistična zveza.«

V bistvu je to zelo površna in naivna izjava, ki ne ločuje vzrokov od posledic. Podobno se obnašamo pri vprašanju izvoza mesa v Grčijo oziroma v EGS, kjer še vedno pričakujemo, da bosta Francija in Irska žrtvovali interese svojih kmetov v korist našega kmetijstva oziroma naše zunanjetrgovinske bilance. Vsekakor zahteva načrtovanje razvoja kmetijstva več realizma in temeljitega poznavanja stanja.

MIHA RIBARIČ

Kardelj o samoupravljanju in strokovnosti

Kardeljev pogled na odnos med samoupravljanjem in strokovnostjo* bomo obravnavali v okviru njegovih del Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi¹ in Svobodno združeno delo, brionske diskusije.²

Samoupravljanje je za Kardelja način reševanja temeljnega protislovja državnolastninske oblike družbene lastnine, ki je v tem, da sta »delavec in njegovo delo ločena od neposrednega upravljanja družbenega kapitala in drugih objektivnih pogojev dela«. ³ Samoupravni sistem opredeljujejo ekonomski odnosi na podlagi integracije dela in družbenega kapitala. Samoupravni sistem družbenoekonomskih odnosov temelji na samoupravnem razpolaganju z dohodkom v pogojih (objektivnih zakonitosti) tržnega gospodarjenja, družbenega planiranja (zavestnega usklajevanja in usmerjanja razvoja), enakopravnosti ter uveljavljanja ekonomske in družbene odgovornosti, ekonomske in socialne solidarnosti. V navedenem kompleksu odnosov je bistveno samoupravno razpolaganje z dohodkom, s tekočim in minulim delom.⁴ Alternativa delavskemu samoupravljanju, samoupravnemu razpolaganju z dohodkom je etatizem, birokratsko-tehnokratska dominacija nad delom in delavskim razredom, državnolastninski, birokratski in tehnokratski monopol. Za koncept socialističnega samoupravnega sistema družbenoekonomskih odnosov je bistveno, da delavcu, ki na svojem delovnem mestu dela, pripada neposredno, ne po njegovem političnem predstavniku, družbena funkcija upravljanja skupnega družbenega kapitala ali samoupravnega razpolaganja s sredstvi družbene reprodukcije.⁵

Po konceptu družbene lastnine pripadajo vse funkcije upravljanja procesa reprodukcije samoupravno združenim delavcem. S tem niso iz-

* Iz gradiva za študijo o družbenoekonomskih osnovah političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

¹ Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi, druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana, 1976.

² Svobodno združeno delo, brionske diskusije, Ljubljana, 1978.

³ Protislovja družbene lastnine, s. 11–12.

⁴ Prim. ibidem, s. 22, 24–25, 74, 108.

⁵ Prim. ibidem, s. 59, 75, 80.

ključene funkcije države, vendar država ni osnovni nosilec družbene lastnine (to bi bil potem državlastninski sistem). Z institucionalnim prehodom na samoupravljanje naj bi funkcije upravljanja celotnega družbenega kapitala prešle z državoupravljaljskega aparata na delavce – samoupravljalce. S tem bi odpadla družbenoekonomska podlaga za proces odtujevanja presežnega dela od delavca, njegovega osamosvajanja nasproti delavcu, spreminjanja družbenega kapitala v državno lastnino, v faktor oblasti nad delavskim razredom, katere nosilec je birokracija in tehnokracija. Samoupravljanje naj bi prekinilo proces, v katerem je državni in gospodarski upravljalški aparat dobil veliko samostojno politično moč in si, kot je ugotovil Kardelj, začel celo stihijsko podrežati družbeno vlogo komunistične partije, ki je bila z njim organsko zraščena.⁶ Državnolastninsko upravljanje je po Kardelju porajalo pritiske, »da bi se politični sistem revolucije in diktature proletariata poistovetil s političnim absolutizmom centraliziranega političnega in birokratskega državnega aparata. Toda tak razvoj bi neizogibno vsilil nove oblike odtujevanja delovnih sredstev in družbenega kapitala na sploh, temveč tudi od njihove lastne revolucionarne države in njihove revolucionarne avantgarde – komunistične partije. Poleg tega bi takšen razvoj izzival čedalje močnejša mednacionalna trenja v zvezi z delitvijo družbenega kapitala po republikah, saj s centralističnim planom ni bilo mogoče tega kapitala »pravično« razdeliti med narode.«⁷

Kardelj je nedvoumno povezoval politično oblast delovnih ljudi z njihovo ekonomsko oblastjo. Prve ne morejo imeti brez druge. Ekonomska oblast pa je za njega pomenila oblast nad družbenim kapitalom, nad lastnim presežnim delom. Ekonomsko oblast delovni ljudje uresničujejo v institucionaliziranem sistemu ekonomskih odnosov, pravic in dolžnosti, ki bo z določenimi modifikacijami »zagotavljal, da ostane načelo vsak dinar delavčevega presežnega dela oziroma minulega dela, vržen v sfero cirkulacije družbenega kapitala, še naprej v domeni njegovega upravljanja, to je, da se mu bo v neki obliki vrnil, ali da se bo nepovrnljivo porabil, vendar pod njegovo kontrolo« (podčrtal M. R.). Tak sistem ekonomskih odnosov naj zagotovi, da bo »delavec kot vodilni nosilec ekonomskega upravljanja podredil svojim tekočim in dolgoročnim interesom vse centre strokovnega upravljanja dela gospodarstva, družbene reprodukcije ter integracije dela in dohodka« (podčrtal M. R.). Kardelj torej tu loči upravljanje ali ekonomsko upravljanje od strokovnega upravljanja. Nosilec upravljanja ali ekonomskega upravljanja je delavec, nosilec strokovnega upravljanja pa strokovni organi, strokovno-upravljalški kader. Za odnos »centrov strokovnega upravljanja« do »delavca kot vodilnega nosilca ekonomskega upravljanja« je bistveno, da morajo biti ti centri »člen združenega dela, z

⁶ Ibidem; s. 13. V zvezi s centralističnim državnim planiranjem Kardelj ugotavlja, da je poleg pozitivne vloge imelo za posledico odtujevanje upravljaljskih funkcij od delavcev, kar je »vse bolj hromilo prvotno ustvarjalno in upravljaljsko iniciativo delovnih ljudi na njihovih delovnih mestih in v njihovih delovnih organizacijah« (ibidem, s. 14).

⁷ Ibidem, s. 14.

vso odgovornostjo do združenih delavcev, ne pa ekonomska oblast nad njimi oziroma nad njihovim dohodkom«. ⁸

Kardelj poudarja, da bo združenim delovnim ljudem »čedalje bolj potrebna sposobna strokovno-upravljalška struktura, to pa pomeni, da bo njen relativni delež v proizvodnem in delovnem procesu v primerjavi, s fizičnim delom čedalje večji«. V tej zvezi govori Kardelj tudi o »neizogibni strokovni avtoriteti« upravljavskih funkcij v delovnem procesu. Za Kardelja je bilo bistveno, da je strokovno-upravljalška struktura »instrument združenih delavcev, ne pa osamosvojenega družbenega kapitala«. Sicer pa je strokovno-upravljalški strukturi pripisoval ne samo čedalje večji pomen v delovnem procesu, ampak naj bi se »čedalje bolj zoževal prostor za spopade med umskim in fizičnim delom, in to v tolikšni meri, kolikor bo takšna upravljavska struktura edino najbolj odgovorna nosilka izobraženosti in znanja delavskega razreda samega« (podčrtal M. R.). ⁹ Razreševanje protislovja med strokovno-upravljalško strukturo, ki strokovno upravlja deli, in delavcem, katerega interesom in kontroli morajo biti podrejene vse funkcije upravljanja, bi po Kardelju sledilo v procesu z naslednjimi značilnostmi: strokovno-upravljalška struktura skupaj s sodobno tehniko, tehnologijo in znanjem bo čedalje bolj potrebna (objektivno in v zavesti delavcev); zagotoviti je treba potreben kader s strokovno in politično kvaliteto; povečevati je treba učinke in odgovornost strokovno-upravljalške strukture; po celotnem položaju in dejavnosti mora biti strokovno-upravljalška struktura instrument združenih delavcev, v funkciji uresničevanja njihovih interesov; povečanje izobraženosti in znanja delavcev; kar vse naj bi imelo za posledico tudi krepitev delovne, upravljavske in ustvarjalne zainteresiranosti delavca za čimbolj kvalificiran strokovno-upravljalški aparat.

Kardelj se je zavedal, da sama delitev dela, posebej še na področju upravljanja ustvarja možnosti za osamosvojene centre ekonomske in politične moči. Jasno je tudi zapisal, da se upravljavska struktura v gospodarskem aparatu ne more obdržati na oblasti brez podpore birokratske strukture ali države. ¹⁰ Z razvojem proizvodjalnih sil se »vloga in pomen strokovne organizacije družbenih, ekonomskih, tehnoloških in drugih upravljavskih funkcij nepretrgano povečujeta, ne pa manjšata, in to ne samo zaradi svojega pomena za razvoj tehnologije, temveč tudi zaradi njunega ustvarjalnega deleža v celotnem družbenem delu, ...Združeno delo potrebuje sposobne in visokokvalificirane »managerje«, vendar take, ki bodo znali biti ne samo zelo samostojni v svojem strokovno-poslovnem

⁸ Ibidem, s. 46-47. Državnolastninski odnosi so alternativa samoupravnim družbenoekonomskim odnosom, če ne bi funkcije upravljanja proizvodjalnih sredstev v družbeni lastnini podredili interesom in kontroli svobodnega delavca v samoupravno združenem delu (ibidem, s. 56).

⁹ Ibidem, s. 123. »Ker ima delavčev osebni napor čedalje manjšo vlogo v produktivnosti dela, vse večjo pa tehnika, tehnologija in znanje, je jasno, da pridobijo na tej podlagi delovni kolektivi, ki imajo moderno tehniko in tehnologijo, pri enakem osebem delu delavca večji del dohodka iz skupnega družbenega dela kakor pa kolektivi z zaostalo tehniko in tehnologijo.« (ibidem, s. 66).

¹⁰ Npr. ibidem, s. 29, 30, 56.

odločanju, temveč tudi zelo odgovorni do združenih delavcev« (podčrtal M. R.).¹¹ Za Kardelja ni bil problem obstoj, potreba in perspektiva »strokovne organizacije« upravljaljskih funkcij »pač pa je problem v tem, v čigavih rokah so oziroma katerih družbenih sil in tendenc neposredni instrument postajajo«. Bistveno je za njega bilo, da te funkcije »prenehajo biti ‚vršilec dolžnosti‘ lastnika kapitala ali monopolistični predstavnik ‚kolektivnega lastnika‘, ki je še zmeraj v precejšnji meri avtoritativni predstavnik in upravitelj ‚skupne lastnine‘.«¹² Strokovno-upravljaljski aparat naj bi torej opravljal samo strokovno-upravljaljske funkcije, ne pa upravljaljske funkcije v imenu nekega lastnika kapitala, kakorkoli bi ga že opredelili. Upravljaljska funkcija pripada torej delavcu, njen strokovni vidik, strokovno-poslovni vidik, vidik strokovne organizacije pa strokovno-upravljaljskemu aparatu.¹³ Strokovno-upravljaljske funkcije označuje protislovje, da naj bi bile po konceptu samoupravnega združenega dela po svoji družbenoekonomski vsebini podrejene funkciji upravljanja delavca, po svoji strokovno-upravljaljski vsebini pa naj bi bile samostojne in tudi vodilne.¹⁴

Če navedeno obravnavanje kaže na razlikovanje funkcije upravljanja, ki pripada delavcu, od strokovno-upravljaljske funkcije, ki je podrejena funkciji upravljanja in jo opravlja strokovno-upravljaljska struktura, pa na tako razlikovanje ne kaže naslednja Kardeljeva misel: »... tudi tisti del dohodka, ki vstopa kot opredmeteno, minulo delo v ekonomski funkciji družbenega kapitala v splošno družbeno reprodukcijo in napaja kreditni sistem, ki vstopa v skupne naložbe, v trgovino, v zavarovalne zavode itd... mora biti sestavni del osnovnih proizvodjalnih sredstev, ki jih *delavec* v okviru samoupravnih združenega dela odgovorno *upravlja* na *enak način*, kakor to dela s *strojem* na *svojem delovnem mestu*.« (podčrtal M. R.)¹⁵ Primerjava s strojem lahko pomeni predvsem, da upravljanje z družbenim kapitalom prav tako ne more biti ločeno od delavca kot stroj s

¹¹ Ibidem, s. 30 in v nadaljevanju: »Še več, bilo bi mogoče celo trditi, da te funkcije po svoji strokovni odgovornosti še niso prišle zadosti do izraza v naši družbi in da niso zadosti samostojne, da pa dobivajo pretirano veliko vlogo v družbenoekonomskih in političnih odnosih.«

¹² Ibidem, s. 30–31.

¹³ Značilno je Kardeljevo vprašanje: »Zakaj naj bi bila socialistični družbi tuja ideja, da lahko delavec, kolektivno organiziran v svojih organizacijah združenega dela in s svojimi organi samoupravljanja, opravlja funkcijo upravljanja družbenega kapitala vsaj tako odgovorno do družbe in združenih delavcev v družbenem delu, kakor opravljajo to funkcijo neki birokratsko-tehnokratski organi, odtujeni od neposrednega dela in proizvodnje, ki so v svojem poslovanju in dejavnosti obrnjeni samo ali pretežno k političnemu vrhu države ali njenemu aparatu in lahko zato kaj kmalu postanejo neobčutiljivi za avtentične interese delovnega človeka? In zakaj naj bi bila socialistični družbi tuja ideja, da je lahko združeni delavec, ki neposredno upravlja družbeni kapital, prav tako zainteresiran, da sta znanstveni, strokovni in poslovni instrumentarij in aparat čimbolj sposobna in uspešna, kakor je za to zainteresirana politična država ali neke osamosvojene generalne direkcije in podobni centri ekonomske in politične moči?« (ibidem, s. 53).

¹⁴ Prim. ibidem, s. 30. »Zlasti napak bi bilo, če bi prišlo do kakršnekoli oblike konfrontacije s tehnično in drugo inteligenco sploh ali z ljudmi, ki opravljajo *vodilne funkcije* v delovnih organizacijah« (podčrtal M. R., (ibidem, s. 77) ter o »strokovnih in izvršilnih funkcionarjih v samoupravnem združenem delu« (s. 83). »Da bi delavski razred imel vso ekonomsko in politično oblast nad proizvodjalnimi sredstvi in nad skupnim družbenim kapitalom, ne sme nihče razen delavca v samoupravno organiziranem združenem delu, neposredno *ali prek strokovnih organov*, ki so mu ekonomsko in politično odgovorni, *upravljati dohodka in z njim razpolagati*« (podčrtal M. R., ibidem, s. 80).

¹⁵ Ibidem, s. 80.

katerim dela. V tem pa je tudi že implikacija, da gre pri upravljanju družbenega kapitala za take odločitve delavca, za katere lahko delavec prevzame prav tako odgovornost kot za delo za svoje odločitve v funkciji upravljanja nositi polno odgovornost v sistemu samoupravnega združenega dela, kar pa prav nič ne zmanjšuje odgovornosti strokovno-upravljalvske strukture za opravljanje njenih funkcij.¹⁶

Odnos med samoupravljanjem in strokovnim upravljanjem je v *Svobodnem združenem delu* opredeljen kot odnos med upravljanjem pogojev, sredstev in rezultatov dela ali upravljanjem dohodka, kar so odnosi med ljudmi – in med vodenjem procesa dela, ki je upravljanje stvari.¹⁷ Upravljanje dela je torej opredeljeno v skladu s pojmom družbene lastnine kot odnosov med ljudmi.

V samoupravnem združenem delu opravlja delavec dve funkciji: funkcijo dela in funkcijo upravljanja. »Bistvo samoupravljanja je, da delavec hkrati dela in opravlja tiste funkcije, ki jih je v kapitalistični družbi izvrševal kapitalist, v etatistični družbi pa država.«¹⁸ Za upravljanje družbenega kapitala potrebuje delavec ustrezno znanje. Pri tem pa je osnovna zainteresiranost delavca za gospodarjenje z družbenim kapitalom, ki mora imeti svoj temelj v njegovi materialni stimulaciji. Usposobljenost delavca za gospodarjenje je nerazdružno povezana s tem, da bo »čutil ekonomski učinek« svoje odločitve. Poudarjanje ekonomske podlage delavčeve zainteresiranosti pa seveda ne pomeni, da je faktor znanja v Kardeljevem konceptu samoupravnega združenega dela v načelu zastavljen. Teza, da delavci ne razpolagajo z zadostnim znanjem, da bi bili lahko »aktiven faktor v procesu sprejemanja sklepov« in ima zato dejansko oblast tehnokracija v združenem delu, tudi če sama k temu ne teži,¹⁹ je bila sicer s sprejemom ustave in zakona o združenem delu zavržena. S tem pa ni rečeno, da problem ne obstoja, ampak le to, da zaradi tega problema ni bila spremenjena koncepcija o samoupravno združenem delavcu kot delavcu in *dejanskemu* gospodarju družbenega kapitala. Samoupravno združeno delo je utemeljeno na združitvi dela in upravljanja v rokah delavca. V sklopu upravljanja (tekočega dela in družbenega kapitala) pa obravnavana koncepcija upošteva, da »individualno tekoče delo delavca na njegovem delovnem mestu relativno čedalje manj vpliva na povečanje produktivnosti celotnega družbenega dela«²⁰ in da bo

¹⁶ Prim. ibidem, s. 82–83.

¹⁷ »S tem se vodenje procesa dela kot upravljanje stvari striktno loči od upravljanja pogojev, sredstev in sadov dela oziroma od upravljanja dohodka, kar je po svojem družbenoekonomskem bistvu oblika odnosov med ljudmi.« (Svobodno združeno delo, s. 12).

¹⁸ Ibidem, s. 68. »Če delavec ne bo v takšnem položaju, da bi znal ekonomizirati z družbenim kapitalom, za katerega je zdaj zadolžen, tedaj glede tega ne bo mogel tudi prevzeti družbene odgovornosti. Do predvčerajšnjim je to delala država, včeraj je to delal generalni direktor oziroma tehnostuktura s svojim monopolom, zdaj pa je, naj povem poenostavljeno, delavec tisti 'monopolist', ki ima na voljo družbeni kapital v temeljni organizaciji združenega dela.« (Ibidem, s. 51)

¹⁹ Glej ibidem, s. 62.

²⁰ Ibidem, s. 63. »Ni se nam treba izčrpavati v razpravah o tem, da je družbeni kapital sam po sebi vrednost, ki ne proizvaja nove vrednosti, ustvarja pa pogoje za povečanje produktivnosti tekočega dela. Tu moramo upoštevati zgodovinsko zakonitost stalnega kumuliranja minulega dela oziroma produkcijskih sredstev v obliki tehnike, tehnologije, znanja

družbenoekonomski položaj delovnega človeka »čedalje bolj odvisen od vlaganja dohodka v posodabljanje in razvijanje tehnologije in tehnike kot temeljnih vzvodov rasti produktivnosti družbenega dela oziroma od minulega dela, vse manj pa od njegovega tekočega dela.«²¹ Tudi iz navedenega izhaja, da je težišče na odločitvah o novih naložbah, o vlaganju v znanost in znanje.

Opravljanje funkcije dela in funkcije upravljanja pomeni, da delavec poleg fizičnega dela (»konkretnega dela in fizičnih rezultatov na njegovem delovnem mestu«²²) opravlja tudi umsko delo. »Kajti delavec kot samoupravljalec opravlja in izvršuje umsko delo, kadar opravlja družbeno funkcijo upravljavca družbenega kapitala, in tudi to delo mora biti nagrajeno.«²³ Materialna stimulacija za delo upravljanja izhaja iz neposredne povezanosti delavčevega osebnega dohodka z rezultatom skupnih vlaganj: »Z vzpostavitvijo direktnega odnosa med osebnim delavčevim dohodkom in tistim delom celotnega dohodka, ki je rezultat skupnih vlaganj: »Z vzpostavitvijo direktnega odnosa med osebnim delavčevim dohodkom in tistim delom celotnega dohodka, ki je rezultat skupnih vlaganj oziroma združevanja sredstev, se bo delavec bolj postavil kot gospodar družbenega kapitala in kot zavestni kreator, to pa dejansko vodi k povezovanju njegovega fizičnega in njegovega umskega dela.«²⁴ Kardelj poudarja, da pri osebnem dohodku iz minulega dela ne gre za neposreden odnos delavca do družbenega kapitala, ampak za »odnos do rezultatov ekonomiziranja s tem kapitalom.«²⁵ Delavec kot upravljaec družbenega kapitala ima pravico do ustreznega deleža v svojem osebnem dohodku za svoje umsko delo – upravljavsko delo.

Delavec naj s svojim umskim delom upravljavca prispeva k izpolnitvi nalog na področju upravljanja, planiranja in združevanja: »k uspešnejšemu upravljanju organizacije združenega dela ter k uspešnejšemu planiranju in poslovanju, k racionalnejšemu odločanju o združevanju dela in dohodka...«²⁶

Za delo upravljanja morajo imeti delavci potrebno znanje, sicer svojih pravic dejansko ne morejo uveljavljati. Če takega znanja, takih kvalifikacij delavci nimajo, potem »se v resnici dogaja, da sklepe, za katere je potrebno več znanja, sprejema manjše število ljudi iz kroga tako imenovane tehnokracije ali inteligence, in sicer mimo delavcev in ne glede na to,

itd... proces kumuliranja minulega dela ima tudi svoj fizični izraz: število delavcev v neposredni proizvodnji se relativno zmanjšuje, sorazmerno s tem pa narašča število zaposlenih v znanosti in drugih službah, od katerih je odvisen tehnološki in drug razvoj proizvodnje.« (Ibidem)

²¹ Ibidem, s. 157. Kardelj se sklicuje na Marxovo predvidevanje, »da se bo čedalje bolj zmanjševal delež fizičnega dela v proizvodnji, odločilni proizvodni faktorji pa bodo postajali znanost, znanje in podobni faktorji. Ti faktorji bodo zagotavljali razvoj tehnologije, v kateri bo fizično delo praktično nehalo vplivati na človekov družbeni in življenjski položaj«. (Ibidem, s. 190).

²² Ibidem, s. 143.

²³ Ibidem, s. 73–74.

²⁴ Ibidem, s. 67.

²⁵ Ibidem, s. 144.

²⁶ Ibidem, s. 143.

da tudi delavci glasujejo za te sklepe.«²⁷ Izhod iz situacije, da delavec »ne bo odvisen izključno od sklepov vodilnega aparata v svoji organizaciji združenega dela«²⁸ vidi Kardelj na eni strani v materialni, moralni in ustvarjalni stimulaciji delavca, na drugi strani pa v zagotovitvi ekonomskih kazalcev, na podlagi katerih bo lahko delavec zavestno, kvalificirano odločal kot samoupravljevec. Kazalci ekonomskega poslovanja naj bi bili »izraženi v najpreprostejših ekonomskih oblikah, ki jih bo delavec mogel razumeti.«²⁹ Pri najpreprostejših, najbolj razumljivih in najjasnejših kazalcih pa naj bi isti kazalci služili tako delavcu kot samoupravnim organom združenega dela in organom družbenopolitičnih skupnosti.³⁰ Z zahtevo po preprostih kazalcih pa Kardelj ne misli, da so problemi, o katerih mora delavec odločati, enostavni, ampak ravno nasprotno ugotavlja, da so problemi povezani z upravljanjem sredstev družbene reprodukcije »zelo zapleteni« in bo zato pri njihovem reševanju poleg stimulacije za racionalno gospodarjenje potrebna tudi vsa pomoč organiziranih ustvarjalnih sil družbe.³¹ Očitno je protislovje med zapletenostjo problemov, o katerih pripada odločanje delavcem, in praktičnim znanjem, s katerim delavci razpolagajo. Preseganje tega protislovja je dolgoročen proces, katerega ekonomska podlaga je tako materialna in moralna stimulacija delavca kot njegova ekonomska in družbena odgovornost za ekonomsko nepravilne odločitve, to je za posledice slabega gospodarjenja z družbenim kapitalom. Odgovornost za slabo gospodarjenje z družbenim kapitalom nosijo delavci skupaj s samoupravnimi in poslovodnimi organi.³² Zagotovitev ustreznih informacij in angažiranje subjektivnih sil (družbenopolitičnega faktorja, znanosti in stroke) je nepogrešljiv sestavni del procesa preseganja navedenega protislovja.

Funkcija upravljanja je izključno funkcija delavcev, ki jo uresničujejo z odločanjem v različnih oblikah osebne izjavljanja in po delegatih v delavskem svetu. Z referendumom in z zborom delavcev se »ne morejo reševati zapletena vprašanja upravljanja, marveč samo tista vprašanja, ki jih lahko delavci popolnoma spoznajo in razumejo bistvo predloga ter rečejo svoj da ali ne.«³³ Delavski svet pa ima možnost, da se »bolj kvalificirano spušča v materijo odločanja kakor zbori delavcev.«³⁴ Odločanje z osebnim izjavljanjem in po delegatih ima po konceptu enako

²⁷ Ibidem, s. 71.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, s. 71–72. »Zato zakon o združenem delu definira vse nujne kazalce, na podlagi katerih lahko delavec zavestno odloča, to je, odloča, kakor odloča direktor ali kakor v kapitalističnem sistemu odloča kapitalist, kaj mora nadalje delati, kaj se mu je na podlagi določenih doseženih rezultatov izplačalo in kaj ne.« (Ibidem, s. 154).

³⁰ Glej ibidem, s. 154.

³¹ Ibidem, s. 68.

³² »...delavci temeljne organizacije združenega dela, ki so s svojo odgovornostjo oziroma odgovornostjo svojih samoupravnih in poslovodnih organov slabše gospodarili s tekočim in minulim delom kakor drugi, sami nosijo materialne in druge posledice takšnega gospodarjenja...« (Ibidem, s. 68).

³³ Ibidem, s. 308. »Zbor delavcev je treba razumeti in v praksi uporabljati predvsem kot obliko konzultacije in dogovora delavcev, odločanje na zborih delavcev pa naj bi bilo omejeno na tista vprašanja, o katerih so delavci v resnici lahko popolnoma informirani, se pravi, kadar bodo res vedeli, o čem glasujejo.« (Ibidem, s. 308).

³⁴ Ibidem, s. 315.

družbeno težo, enako samoupravno kvaliteto. Kriterij za razmejitev je po našem mnenju samo v tem, kateri način v večji meri zagotavlja realizacijo samoupravnega družbenoekonomskega položaja delavcev in s tem realizacijo njegovih samoupravnih pravic. Drugače povedano, razmejitev in povezava načinov odločanja (osebno izjavljanje in prek delegatov) mora zagotoviti, da bodo imeli delavci v temeljnih organizacijah združenega dela in prek njih »popolno kontrolo nad gibanjem dohodka«. ³⁵

Protisloven odnos med delavskim upravljanjem in strokovnim upravljanjem je najbolj izražen v odnosu med delavskim svetom in poslovodnim organom. Delavci po Kardelju demokratično upravljajo sredstva v družbeni lastnini, pri čemer je »prav v razmerjih, ki nastajajo v upravljanju in razpolaganju s stvarmi v družbeni lasti... določen tudi položaj delovnega človeka. Toda od delavcev in njihovih samoupravnih organov ne gre pričakovati, da bi pripravljali in sprejemali strokovne odločitve o upravljanju stvari, to je, da bi organizirali in usklajevali proces dela in poslovanja. Za to je potreben poseben visoko kvalificiran aparat strokovnega upravljanja, to je aparat za vodstvo poslovanja, ki mora v te pogledu imeti samostojno strokovno in javno odgovornost ne samo do kolektiva delavcev, temveč tudi do družbe.« ³⁶ Razmejitev med delavskim upravljanjem (delavcev in njihovih samoupravnih organov) in strokovnim upravljanjem je v tem, da strokovno upravljavski aparat pripravlja in sprejema strokovne odločitve, katerih predmet je organizacija in usklajevanje procesa dela in poslovanja, to je upravljanje stvari (vodstvo poslovanja, organiziranja in usklajevanja delovnega procesa). Delavsko upravljanje sredstev v družbeni lastnini pa je upravljanje dela, dohodka in poslovanje to je upravljanje z razmerji med ljudmi. ³⁷

Odnos med funkcijo upravljanja, ki pripada delavcu, in funkcijo strokovnega upravljanja, ki pripada strokovno-upravljavskemu aparatu in ki je za njeno opravljanje odgovoren tako delovnemu kolektivu kot družbi, je globoko protisloven. Poslovodni organi naj bi bili pod nadzorstvom delavcev in še posebej delavskega sveta, kar pa ne sme iti na škodo samostojnosti poslovodnih organov. »Pravo nadzorstvo mora biti strokovno« kot ugotavlja Kardelj za organ samoupravne delavske kontrole. ³⁸ Merilo za ocenjevanje uspešnosti ali neuspešnosti strokovnega vodstva so sicer ekonomski rezultati strokovnega upravljanja. Strokovno-upravljavski aparat pa je zopet tisti, ki daje predloge delavskemu svetu.

V sklopu te problematike zavzema pomembno mesto vloga izvršilnega organa delavskega sveta na vseh organizacijskih ravneh združenega dela. Kardelj poudarja, da se morajo izvršilni organi »naslanjati ne samo na strokovno pomoč strokovnega in upravnega aparata znotraj delovne

³⁵ Ibidem, s. 279.

³⁶ Ibidem, s. 316.

³⁷ Glej ibidem. Prim. 100. in 103. člen ustave SFRJ oz. 125. in 128. člen ustave SRS ter 495. in 513. člen zakona o združenem delu.

³⁸ Ibidem, s. 322.

organizacije, temveč tudi na ustrezne strokovne in družbene službe in organizacije zunaj delovne organizacije, kakor so družbenopolitične organizacije, služba družbenega knjigovodstva, statistika, znanstveno-raziskovalne in druge strokovne ustanove in inštituti, strokovne službe sindikata, družbenopolitičnih skupnosti in druge. Vse to naj omogoči delavskemu svetu, da je samostojen pri oceni stvari in da dela kot konkretna in samostojna delavska delegatska skupščina, ne pa da bi bil izključno odvisen od informacij in pobud poslovnih organov. To bo hkrati tudi pomoč poslovnim organom, da bodo samostojnejši in bolj odgovorni tako pri pobudah kakor tudi pri izvajanju sprejetih sklepov«. ³⁹

Če je odnos med delavskim svetom in poslovnim organom en vidik problematike upravljanja in strokovnega upravljanja, pa je drug vidik odnos med temeljno organizacijo združenega dela in delovno organizacijo ter širšimi oblikami združevanja. Temeljna organizacija je zamišljena kot »osnovna celica družbenoekonomskih odnosov med ljudmi in poročstvo kontrole delavcev nad družbenim kapitalom«, delovna organizacija pa kot »najpomembnejši element gospodarske integracije, ki v prvi vrsti zagotavlja, da funkcionirata tehnologija združenega dela in ekonomično poslovanje«. Delovna organizacija je tudi »iniciatorka srednjeročnega in dolgoročnega plana, ker ima več pogojev, da spozna skupne razvojne potrebe, kakor vsaka temeljna organizacija združenega dela sama po sebi«. ⁴⁰ Čim širša je raven integracije, tem bolj stopajo v ospredje skupni interesi, postaja aktualno znanje, ustvarjalnost, širina, ki naj bi zagotovili njihovo opredelitev in realizacijo s tem, da so vse odločitve v funkciji kontrole delavcev nad družbenim kapitalom in potreb družbenega razvoja.

V sklop problematike upravljanja in strokovnega upravljanja sodi tudi razlikovanje poslovnega in delovnega združevanja združenega dela (1. temeljna, delovna, sestavljena organizacija združenega dela; 2. poslovne skupnosti, skupnosti združenega dela za medsebojno plansko in poslovno sodelovanje) od strokovnega združevanja (splošna panožna združenja, gospodarske zbornice). ⁴¹

Na dilemo »ali je zbornica neposreden eksponent ločenih, osamosvojenih temeljnih organizacij združenega dela ali pa je podaljšanje že samoupravno integriranega gospodarstva?« Kardelj odgovarja, da je »zbornico edino mogoče organizirati kot normalno, neposredno podaljšanje že samoupravno integriranega gospodarstva oziroma kot eno od oblik nadaljnega integriranja že integriranega gospodarstva, in to integriranja posebne vrste, to je na strokovno-organizacijskem, ne pa na proizvodno-dohodkovnem načelu«. ⁴²

Zbornica je torej izraz samoupravno integriranega gospodarstva, vendar ne na dohodkovni, ampak na strokovni podlagi. Kardelj odklanja

³⁹ Ibidem, s. 318–319.

⁴⁰ Ibidem, s. 255. Prim. ibidem, s. 260.

⁴¹ Glej ibidem, s. 267, 285.

⁴² Ibidem, s. 279.

možnost, da bi se zbornica konstituirala iz temeljnih ali delovnih organizacij in sploh iz oblik dohodkovne integracije združenega dela. Na eni strani to utemeljuje z vprašljivostjo praktične možnosti za neposredno zastopnost vsake posamične temeljne organizacije prek delegacij in delegatov v Gospodarski zbornici Jugoslavije, na drugi strani pa temu nasprotuje iz načelnih razlogov. Glede prvega je še zanimiva Kardeljeva ugotovitev, da se bo v nadaljnjem razvoju gospodarstvo organizacijsko še bolj razčlenjevalo, kar pomeni, da bo čedalje več temeljnih organizacij združenega dela. Njegov načelni ugovor pa je, da smisel temeljnih organizacij ni v tem, »da bi bile neposredno vključene v vse mogoče oblike združevanja, marveč v tem, da bodo poglobilni faktor v sistemu dohodkovnih odnosov, da imajo v njih in prek njih delavci popolno kontrolo nad gibanjem dohodka, da na dohodkovnih temeljih zagotavljajo ustrezno povezovanje vseh nosilcev procesa samoupravljanja v celotnosti družbene reprodukcije«. Temu sledi sklep: »To pa ne pomeni, da bi bilo bolje, če bi v skupščini Gospodarske zbornice Jugoslavije sedel delegat iz temeljne organizacije združenega dela, ki nima pregleda nad stanjem stvari v celotnem združenem delu, marveč če v njej ‚sedijo‘ delegirani predstavniki panožnih združenj kakor tudi drugih širših organizacij združenega dela, ki poznajo probleme gospodarstva kot celote in posameznih delov gospodarstva.«⁴³ Pogoj za delegata v gospodarski zbornici je torej pregled nad celoto. Pri tem pa je upoštevati še dva vidika: 1. splošna panožna združenja ne morejo opravljati gospodarske dejavnosti⁴⁴ in 2. gospodarska zbornica ne more opravljati funkcij države, »to je funkcij prisile, sprejemanja obveznih sklepov, ki bi veljali za vse, ne glede na to, ali so se člani zbornice strinjali s tem ali ne.«⁴⁵ Načelo za združevanje organizacij združenega dela v gospodarsko zbornico, »da se na višji ravni združuje to, kar je že združeno na nižji ravni«⁴⁶, je izpeljano prek splošnih panožnih združenj in ne prek dohodkovnih reprodukcijskih celot.

Zbornica kot samoupravno integrirano gospodarstvo na strokovno organizacijskem načelu ima izredno pomembno vlogo v odnosu do organizacij združenega dela in do družbe. Vloga zbornice je ocenjena kot »ena najpomembnejših oblik in instrumentov integracije samoupravnega združenega dela.«⁴⁷ V pripravi razvojnih planov in programov organizacij združenega dela ima Gospodarska zbornica Jugoslavije pomembno vlogo kot mesto za predhodne sestanke in posvetovanja, pogovore in konzultacije za identifikacijo in razčiščevanje odprtih vprašanj ter predhodno usklajevanje interesov o vprašanih kot so npr. dvojne zmogljivosti, racionalna družbena delitev dela itd. Zbornica ima pomembne naloge pri razvoju produkcijskih sil sploh, pri usklajevanju in vključevanju gospo-

⁴³ Ibidem, s. 279–280.

⁴⁴ Ibidem, s. 284.

⁴⁵ Ibidem, s. 282. »Kajti gospodarska zbornica lahko vse svoje funkcije opravlja samo na podlagi svobodnega samoupravnega sporazumevanja svojih članov.« (Ibidem). Prim. ibidem, s. 286.

⁴⁶ Ibidem, s. 280.

⁴⁷ Ibidem, s. 273.

darstva v svetovno gospodarstvo, organizira sistem informiranja in znanstveno-raziskovalnega dela. Posebej pomembna je njena funkcija dajanja pobud v zvezi z združevanjem dela in sredstev. Dalje ima zbornica nalogo, »da usklajuje določene interese integriranega gospodarstva do družbe v celoti« in sodeluje v pripravi družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov o temeljnih planov. »Zbornica je v resnici eden izmed stalnih kanalov in oblik samoupravnega neposrednega vpliva združenega dela na vseh ravneh družbenega odločanja – v federaciji, republikah, pokrajinah in občinah.«⁴⁸ Bistveno je, da se »samoupraven neposreden vpliv« združenega dela pri opravljanju tako pomembnih družbenih nalog ne realizira preko proizvodno-dohodkovne integracije združenega dela, ampak preko panožne. Tudi za to integracijo pa velja delegatsko načelo.⁴⁹

⁴⁸ Ibidem, s. 277.

⁴⁹ Glej ibidem, s. 280.

IVO CVITKOVIĆ

Krleževa kritika religije

(Iz predgovora h Krleževi knjigi »O religiji«, ki bo v kratkem izšla pri sarajevski založbi »Oslobodjenje«)

I

Pomen Krleževih sodb o religiji je toliko večji, ker so nastajale v času, ko so se pri nas uveljavljala različna teoretična stališča, ki pa so se vsa sklicevala na izvirno marksistično misel. Teoretične obravnave so Marxa razlagale na različne načine, premalo pozornosti pa so pridajale zgodovinskemu vidiku v kritiki religije. Ravno tu je dal pomemben prispevek Krleža. Žal pa naša marksistična kritika religije številnih vidikov obravnavanja religije, na katere je opozarjal Krleža, pozneje ni podrobneje razčlenjevala.

Kadar pri Krleži v nekaterih obdobjih njegovega ustvarjanja vendarle najdemo tudi ostrejšo kritiko religije, tedaj je to odgovor na klerikalne reakcije, s katerimi so se verske skupnosti odzivale na nove ideje (in resničnost), nastajajoče na jugoslovanskih tleh. V celoti vzeto pa lahko rečemo, da je iskal Krleža v kritiki religije svojo posebno pot, ne da bi pri tem odstopal od načelnih marksističnih stališč v zvezi z religijo in verskimi skupnostmi.

Krleža je že v dvajsetih letih kritično pisal o religiji, vendar pa se ni maral spuščati v razprave, ali je bog ali ga ni, kajti kot marksist je menil, da sodi to vprašanje v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja.¹

V svojih razmišljanjih o religiji Krleža seveda ni mogel mimo vprašanja o koreninah tega družbenega pojava. Mednje je štel tudi »živalski strah pred neznanim«. »Človek v strahu pred praznino, boječ se resnice, postane vernik. Bolje je klečati in verjeti kot obupavati v samoti, prepuščen samemu sebi.«² Mar tukaj ni čutiti, pod Feuerbachovim vplivom, nekega naturalističnega stališča, ki ga je avtor pozneje opustil? Resda je Krleža psihološki moment kot korenino religije – zlasti strah pred smrtjo – upošteval tudi v nekaterih svojih poznejših delih. Zaradi smrti verjamejo ljudje v neki višji, zunajzemeljski smisel svojega življenja, in tako je

¹ Krleža, *Ivan Meštrović vjeruje u boga*, Eseji IV, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1979, str. 317.

² Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 5, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 67.

religija nastala iz strahu pred smrtjo.³ Tudi pojem boga je po avtorju nastal iz strahu pred smrtjo, iz »groze pred izginotjem«. ⁴ Katoliški ceremonial smrti je napravil na Krležo že v otroštvu velik vtis. Sam je leta 1942 dejal, da je vtisnil trajne sledi tudi številnim njegovim knjižnim motivom,⁵ čeprav ni verski pogrebni obred nič drugega kot sredstvo, da bi se pri ljudeh vzbujal strah pred smrtjo. Krleža tudi to utemeljuje, kajti »inženirji vseh mogočih peklenskih agonij« živijo od smrti »svojih pacientov«. V »življenjskem peklju«, družbenih razdorih, vojnah, pomorih je po Krleži vloga smrti, da osvobaja iz življenjskega pekla. Kaj je zanj sploh smrt? »Prastar mehanični pojav«, ki se giblje po zakonitosti: »zastoj gibanja, umiritev«. To pa je mehanika, »mehanični problem zadnjega nihaja«. ⁶ In kako naj bi človek pojmoval smrt, da bi nehala biti korenina religije? Jemati jo je treba kot navadno zakonitost, piše Krleža. Kdor smrti ne pojmuje kot naravni zakon, »spreminjanje prsti, voda, ognja ali vetra«, ta goji obred smrti kot nekaj skrivnostnega, nekaj s »prizvokom nadnaravnega misterija«. ⁷ Krleža kot marksist opozarja, da je bit materije večna in da s smrtjo umre samo njena oblika. Zaradi tega je zanj smrt »samo nujna sprememba materialne oblike, tako da je strah pred smrtjo in smrtnostjo ali pred vulgarno minljivostjo oblik kot takšnih popolnoma brezpredmeten«. ⁸

Za Krležo je temelj kritike religije človek, kajti človek ustvarja vero, ne pa narobe (»Vse je ustvaril človek: Sebe, Boga«). Krleža tu parafrazira Marxov stavek: »Temelj religiozne kritike je – človek ustvarja religijo, religija ne ustvarja človeka«, ⁹ in nadaljuje: »Religija je v resnici samozavedanje in samoobčutenje lastnega človeškega dostojanstva, ki se je v dolgih stoletjih izgubilo med dolgotrajnim blodenjem, zdaj pa odkriva in išče samo sebe«. ¹⁰ Kot da spet slišimo Marxa: »Religija je samozavedanje in samoobčutje človeka, ki se ali še ni pridobil ali pa se je že spet izgubil«. ¹¹

Krleža skoraj nikoli ne govori o religiji nasploh, ampak jo zmeraj postavlja v kontekst naših družbenih in zgodovinskih razmer. Čeprav ima (v nasprotju z meščanskimi zgodovinarji) pokristjanjenje Slovanov samo po sebi za žalostno, si ne more kaj, da ne bi kritično opozoril, da se Slovani niso srečali s pravim krščanstvom, temveč z etatiziranim, ki je donosna zastava političnih interesov. Krščanstvo, kakršno so sprejeli Slovani, je bilo politično sredstvo državne oblasti. ¹²

³ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 624.

⁴ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 318.

⁵ Krleža, *Dnevnik* 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 405.

⁶ Krleža, *Glembajevi*, Sloboda, Beograd, 1977, str. 294.

⁷ Krleža, *Dnevnik* 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 400.

⁸ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 318.

⁹ Marks-Engels-Lenjin, *O religiji*, Mladost, Beograd, 1976, str. 48.

¹⁰ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 5, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 369.

¹¹ Marks-Engels-Lenjin, *O religiji*, Mladost, Beograd, 1976, str. 48.

¹² Krleža, *Illyricum sacrum*, Eseji V, Zora, Zagreb, 1966, str. 15.

Ko se Krleža kritično loteva krščanstva, ki je zasužnjilo najprej sebe in nato Evropo,¹³ ne pozablja povedati, da je nastalo kot posledica razpada-nja antične družbe, kot iluzija o osvoboditvi sužnjev,¹⁴ nastalo je kot množična organizacija najnižjih slojev družbe.¹⁵ Postati iz sužnja kristjan, to je bila za Krležo revolucija.¹⁶ Tudi nehote nas takšna Krleževa razmišljanja o družbenih koreninah krščanske vere spominjajo na Engelsove besede: »Izmed katerih ljudi so se rekrutirali prvi kristjani? Zvečine izmed ‚utrujenih in podjarmljenih‘, izmed pripadnikov najnižjih plasti ljudstva, kot se tudi spodobi za revolucionarni element.«¹⁷

Posebnosti v fevdalnem razvoju vzhodnega in zahodnega dela rimskega cesarstva so pospešile notranjo diferenciacijo v krščanstvu. Tako se je boj na gospodarskem in političnem področju prenesel tudi na versko, dokler ni leta 1054 prišlo do razkola med vzhodno in zahodno cerkvijo. Krleža pojmuje grško-latinsko-islamski razkol kot »globoko tektonsko razpoko« na naših tleh, ki je vidna vse do danes. Zlasti veliki krščanski religiji sta na našem ozemlju zanikali druga drugo od razkola sem. Po Krleži je razkol povzročil, da se je naš človek izgubljal najprej v Grku in Latincu, potem v glagoljaštvu, pravoslavju in islamu pa v ustaštvu in četništvu v času 1941–1945. Vse to je potekalo pod »korozivnim vplivom bojevitih verskih shem« v času porajanja nacionalne zavesti, ki se je oblikovala iz vzajemne negacije, take razmere pa je podpirala tudi gospodarska in kulturna zaostalost vaških množic.

Kot obliko izražanja družbenega protesta je Krleža pazljivo proučeval tudi protestantsko gibanje. Popravljal je napake meščanskega zgodovino-pisja in trdil, da protestantizem pri nas ni bil germanski refleks, ampak simptom družbenega stanja. Protestantsko gibanje je imelo pri nas dosti širše temelje, kot to priznava meščansko zgodovino-pisje, je pisal Krleža.¹⁸ Zajelo je tudi številne škofo in književnike ter prodrlo med široke plasti ljudstva.

II

V svojem obravnavanju bogomilov Krleža presega izhodišče meščanskega zgodovino-pisja, ki uporablja bogomile za »obrambo« teze, da je Bosna bodisi katoliška, pravoslavna ali islamska. Krleže bogomili ne zanimajo niti kot »plebejska inačica« evropske srednjeveške mistike niti kot »organizirana moralno-intelektualna sekta«,¹⁹ pojav bogomilstva na tleh grško-rimskega razcepa ga zanima predvsem po svojem političnem pomenu. Zanj je pojav bogomilstva izraz odpora proti fevdalni vzhodni in

¹³ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 400.

¹⁴ Krleža, *Dnevnik 3*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 411.

¹⁵ Krleža, *O Parcelzu, Eseji II*, Zora Zagreb, 1962, str. 59.

¹⁶ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 484.

¹⁷ Marks-Engels-Lenjin, *O religiji*, Mladost, Beograd, 1976, str. 145.

¹⁸ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 341.

¹⁹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 355.

zahodni cerkvi. Ta bogomilski protirimski in protigrški nonkonformizem ima Krleža za nekakšen »artističen upor ali revolucijo«,²⁰ ki je »slaven evropski datum«²¹ pri nas. Krleža ceni bogomile, ker izražajo odpor proti podjarmljanju,²² družbeni protest. Ta »zavestna in organizirana opozicija proti Bizancu in Rimu« je »pogumna revolta že več stoletij pred reformacijo«. ²³ Bogomilsko gibanje je hotelo že zdavnaj pred Husom odpraviti cezaropapizem, kar pa ni bilo uresničljivo.

Ko se je v Evropi začela prebujati laična zavest, so njeni bojevniki dobivali zavetje v bogomilski Bosni.²⁴ V 13. in 14. stoletju je bila Bosna heretično zatočišče svobodnih mislecev zahodnoevropskega sveta. Po zlomu albižanov je bil sedež patarenske univerze v Bosni. »V Bosni so bila mednarodna manihejska središča in Bosna je kot svetilnik metala luč na drugo obalo Jadrana pa prek južne Francije vse do Španije«. ²⁵ Takšna svobodna Bosna je izzvala proti sebi »cele tehnične fakultete smrti«, piše Krleža.

Medsebojno uničevanje »južnega fevda« okoli Bosne je omogočilo manihejskemu plemstvu, da se je samostojno upiralo prodoru tako katoliške kot pravoslavne cerkve na bosansko ozemlje. Kako močan je bil ta odpor, osvetljuje podatek, da se katoliški cerkvi 400 let ni posrečilo postaviti na bogomilskem ozemlju nobene škofijske cerkve.²⁶ Bogomili se niso hoteli podrediti niti rimski niti bizantinski cerkvi in so odklanjali obe enako, v nasprotju z njima pa gojili ljudsko pisavo in brali evangelij »v lastnem jeziku in na svoj lastni način«. ²⁷ S svojim kljubovanjem so hoteli pokazati, da je »Gospod poleg latinščine in grščine ustvaril tudi naš ljudski jezik«. ²⁸

Bogomili so učili, da je svet in vse živo na njem ustvaril zlodej. S svojim naukom je bogomilstvo zanikalo tako rimsko kakor bizantinsko religioznost. Tako kot celotno veselje je imelo obe cerkvi za hudičevo delo.²⁹ Ker bogomili niso sprejemali papeške dogmatike, so bili žrtve preganjanj, to pa je povzročilo, da se je odklanjanje papeštva spremenilo v »zavestno in dosledno, politično organizirano sovražstvo«. ³⁰ Papež zanje ni bil Petrov naslednik, temveč zanikanje idej iz nove zaveze.

Bogomilski nauk se je izrazil tudi v kiparstvu. Noben na bogomilskih marmorjih upodobljen lik namreč ne kleči pred avtoriteto verskih nadzemskih in tuzemskih simbolov. Motivi tega kiparstva so areligiozni.³¹

²⁰ Krleža, *Srednjevekovna umjetnost naroda Jugoslavije*, Eseji V, Zora, Zagreb, 1966, str. 254.

²¹ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 205.

²² Krleža, *Dnevnik 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 135.

²³ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 5, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 406.

²⁴ Krleža, *Kako stoje stvari*, Zora, Zagreb, 1953, str. 41.

²⁵ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 433.

²⁶ Krleža, *Srednjevekovna umjetnost naroda Jugoslavije*, Eseji V, Zora, Zagreb, 1966, str. 254.

²⁷ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 354.

²⁸ Krleža, *Zlato i srebro Zadra*, Eseji, Prosveta, Beograd, 1958, str. 51.

²⁹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov*, 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 354.

³⁰ Ibidem.

³¹ Krleža, *Srednjevekovna umjetnost naroda Jugoslavije*, Eseji V, Zora, Zagreb, 1966, str. 257.

Marmorne plošče prikazujejo kult lepote, ki ni hotela imeti nikakršne zveze z ničemer, kar je veljalo za uvoz zahodnega ali bizantinskega duha. Te skulpture so nastale v deželi, v katero so se zahodni »heretiki« zatekali »kot na edini evropski otok, na katerem se spoštuje svoboda vesti in prepričanja«. ³²

Tako kot nauk tudi bogomilsko kiparstvo ne priznava smrti: »Nacionalno, bogomilsko, prav materialistično zanika poneumljajočo misel o umiranju na kolenih pred uganko kakršnekoli zagrobne hierarhije, in od tisočev in tisočev človeških rok na teh monolitih niti ena ni sklenjena v predsmrtni molitvi«. ³³ Bogomilska plastika, ki obsega več kot 30.000 nagrobnih spomenikov, je bila nekaj posebnega že v času svojega nastanka, in nekaj posebnega v Evropi je ostala tudi še danes. Krleža opominja, da je »naša učena srenja« pojasnjevala ta »prepletena kulturnozgodovinska in umetniška vprašanja nacionalistično romantično, tako kot je bilo to običajno v konservativnih meščanskih krogih v devetnajstem stoletju: politikantsko«. ³⁴

Vse je vstalo proti bogomilom: Rim, Benetke, madžarski in srbski kralji. Papež Inocenc III. je leta 1199 ukazal inkviziciji, naj se potruzi uničiti »kugo bosansko«. Že ob koncu 1202. leta, po padcu Zadra, je prišel k nam prvi inkvizitor, da bi raziskal pojav bogomilstva med Splitom in Trogirom. ³⁵ Šlo je za naslednike Sv. Dominika, ki si je tudi sam pridobil slavo z bojem proti »heretikom«. Inkvizicija in dominikanci, piše Krleža, tako v naše kraje niso prinesli kulture in izobrazbe, temveč meč in tuje interese. ³⁶ Zato so jim bogomili tudi nadeli ime »vražje seme«. ³⁷

Rim se je bojeval proti bogomilom dvestopetdeset let, v času ko so papeževali Inocenc III., Honorij III., Gregor IX., Inocenc IV., Bonifacij VIII., Janez XXII., Urban V., Inocenc VI. ³⁸ Ves ta čas je Rim klevetal naše narode, da so »krvoskrunci, očetomorilci, razbojniki, gusarji, kače, škorpijoni, razkolniki, neverniki, poganski krivoverci, heretiki, odpadniki, prevratneži, malikovalci, brezbožneži, krvniki, arijanci, goti, nečistniki, peklenska sodrga, nizkotna tolpa in bosanska kuga«. ³⁹ Šele padec Stjepana Tomaševića v Jajcu je vzdubil veliko veselje papeža Pija II., saj je bilo s tem rešeno tudi vprašanje »bogomilske kuge«. Bogomili, ki niso mogli zdržati na prepihu med Vzhodom in Zahodom, so tako po več sto letih boja izginili z »zgodovinskega prizorišča«. »Heretično« gibanje, ki se je začelo šeststo let pred reformacijo in bilo radikalnejše od nje, je doživelo politični zlom v 16. stoletju. S tem zlomom se je v tistem času zlomilo tudi »samostojno življenje narodnega boja«.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Krleža, *Zlato i srebro Zadra*, Eseji, Prosveta, Beograd, 1958, str. 7.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Krleža, *Iz hrvatske kulturne istorije*, 99 variacija, NIP Duga, Beograd, 1972, str. 218.

³⁷ Ibidem, str. 219.

³⁸ Krleža, *Zlato i srebro Zadra*, Eseji, Prosveta, Beograd, 1958, str. 7.

³⁹ Ibidem.

Kadar gre za pojavne oblike religije pri nas, je bog ena od bistvenih prvin njihove strukture. Verovanje v boga je minimum za sociološko definicijo religije na naših tleh. Zato ni čudno, da v Krleževem obravnavanju religije najdemo tudi razmišljanja o bogu. Za Krležo je bog samo hipoteza,⁴⁰ na katero se človek sklicuje, kadar ne more razvozljati kakšne uganke; izraz bedne človeške misli,⁴¹ sen iz strahu pred stvarnostjo.⁴²

Ko Krleža pretresa teološke izreke o vsevedni modrosti, vseobsežni dobroti in vsemogočnosti božji, poudarja podobno kot Marx,⁴³ da je te trditve že Leibniz logično omajal, s tem ko je pokazal, da nepopolnost sveta potrjuje: 1. da bog ne ve, kaj bi utegnilo biti najboljše, 2. da bog noče ustvariti najboljšega, ali 3. da bog tega ne more napraviti.⁴⁴ Misel o bogu je bila sprva nekakšna tolažba, da »zunaj tuzemskega pekla« obstaja nekaj, kar ni »ta pekel«, piše Krleža po prvi svetovni vojni. Skrivnost boga je po Krleži v njegovi milosti, nenehni moralni amnestiji.⁴⁵ Vendar pa bog ni enotna konstanta, ampak se pod vplivom zgodovinskih dogajanj (v človeških predstavah) skozi stoletja spreminja. Človek si je najprej izmislil boga, potem pa je stoletja klečal pred njim.⁴⁶ Krleža je že v svoji mladosti protestiral proti takšnemu človeškemu ponižanju:

»Da bi se vrgel, pred bogom vrgel na tla,
mar nisem bog tudi jaz?«⁴⁷

Krleža je živel v okolju, v katerem je delovala predvsem katoliška cerkev, zato si ni mogel kaj, da ne bi izpričal svojega ogorčenja zaradi politike njenega vrhovnega poglavarja – papeža. Inocencu VIII. (1484–1492) ne more odpustiti, da je 4. 12. 1484 izdal bulo »Summis desiderant affectibus« in da je bilo med njegovim pontifikatom v Evropi sežganih več tisoč »heretikov«. Prav tako papežu ne more odpustiti njegove politične usmeritve 1916. leta. Ko bi se bil namreč papež tedaj postavil na stran beračev, mrtvih, ranjenih, ubogih in pregnanih, bi bil lahko s svojo moralno avtoriteto zaustavil vojno norijo. Toda »če bi bil papež to, kar bi moral biti – ‚papež od glave do peta‘, ne bi bil nikoli izbran za papeža«. ⁴⁸ Tako kot je molčal takrat, je tudi med drugo svetovno vojno pokazal, da je »rimski grof«, ⁴⁹ ki je leta 1948 vstal proti »moralnemu nihilizmu materialističnih svetovnih nazorov«. Hkrati ko papež poudarja, da se vzdržuje politike, noče dati svetih zakramentov

⁴⁰ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 2, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 264.

⁴¹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 792.

⁴² Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 340.

⁴³ Marks-Engels-Lenjin, *O religiji*, Mladost, Beograd, 1976, str. 32.

⁴⁴ Krleža, *Marginalija na temu o spoznajnoteorijskoj magiji*, Eseji IV, Zora, Zagreb, 1963, str. 96.

⁴⁵ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 343.

⁴⁶ Ibidem, str. 573.

⁴⁷ »Da padnem, pred bogom da padnem, / zar i ja nisam bog?« – Krleža, *Pan. Simfonije*, Zora, Zagreb, 1964, str. 29.

⁴⁸ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 137.

⁴⁹ Krleža, *Zapisi iz godine 1942*, Djetinjstvo i drugi zapisi, Zora, Zagreb, 1972, str. 456.

tistim, ki glasujejo levo. S takšnimi metodami delovanja papež zanika vse, kar bi cerkev morala biti.⁵⁰

Krleža govori v svojih delih tudi o duhovnikih, teh »črnih čmrljih«,⁵¹ ki igrajo za oltarjem kot igralci⁵² in tako radi »brskajo po tuji vesti«. ⁵³ Krleža se je pred drugo svetovno vojno, ko so ga napadali klerikalci, spraševal: »Kaj hočejo ti ljudje? Sodrga nepismena si je ustvarila donosen poklic iz tega, da gnjavi ono drugo nepismeno sodrgo«. ⁵⁴ Napak bi bilo, če bi na podlagi tega sklepali, da ima Krleža odklonilen odnos do vseh verskih voditeljev. Narobe, izraža dolžno spoštovanje kardinalu Jamometiću, ki je tragično končal v Baslu (v temnici so ga zadavali, zalili s smolo in ga v sodu vrgli v Ren), ker se je uprl balkanski politiki Siksta IV.⁵⁵ Jamometić je namreč na baselskem koncilu leta 1482 obtožil Siksta IV., da je kriv za vdor Turkov v naše kraje. Naslovil je na papeža naslednje besede: »Francišek Savonski iz reda bosonogih, hudičev sin, ki se je prikradel do svojega dostojanstva skozi okno simonij, tvoj oče je hudič in njegovo hudičevsko voljo hočeš izvršiti.« S tem je Jamometić odkrito obtožil papeža, da je s svojo politiko omogočil padeč Bosne, zato da bi se tako rešil bogomilov. Vse to se je zgodilo skoraj pet desetletij pred Lutrovim nastopom.⁵⁶

Podobno kot Jamometića ceni Krleža tudi Strossmayerja, ki je na vatikanskem koncilu (18. 3. 1870) rekel, da je Rim Rim in Kristus Kristus,⁵⁷ ki je zgradil djakovsko katedralo, ustanovil akademijo, galerijo.⁵⁸ Po Krleži je bil Strossmayer utelešeno prebujanje meščanske zavesti pri Hrvatih, zato tudi ni mogel postati zagrebški škof, čeprav je bil za to najbolj poklican.⁵⁹ Tudi on je bil, tako kot Jamometić, žrtev vatikanske politike do vzhodne jadranske obale.

IV

Krleže ne zanima sama religija, temveč cerkvena politika, ki je imela trajno negativno stališče do »vzhodne jadranske obale«. Tako se je Kristus, ki je bil nastopil kot socialna formula, spremenil v svoje nasprotje, v fantastično besedo »kralj nad »kralji«,⁶⁰ ki nastopa v obrazcu cesarske fevdalne in meščanske Pravice, in tako prevzel konservativno

⁵⁰ Krleža, *O Parcelzu, Eseji II*, Zora, Zagreb, 1962, str. 62.

⁵¹ Krleža, *Dnevnik 5*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 103.

⁵² Krleža, *Zastave 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1976, str. 387.

⁵³ Krleža, *Zastave 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1976, str. 30.

⁵⁴ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 209.

⁵⁵ Krleža, *O nekim problemima enciklopedije, Eseji I*, Sloboda, Beograd, 1977, str. 330.

⁵⁶ Krleža, *Zastave 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1976, str. 123.

⁵⁷ Krleža, *Mlada misa Alojzija Tičeka*, Novele, Zora, Zagreb, 1963, str. 207.

⁵⁸ Krleža, *Dnevnik 4*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 131.

⁵⁹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov 5*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 67.

⁶⁰ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 296.

družbeno vlogo.⁶¹ S tega stališča ni imel Kristus kaj iskati na afriških tleh, kjer je po Krleži odigral vlogo kolonialnega menežerja.⁶² Iz legende o bogu, o družbeni pravičnosti »je nastala politična prevara. Namesto da bi krščanstvo osvobodilo sužnje, je najprej zaslužnjilo sebe in nato Evropo«. »Že bogomili so pred mnogimi sto leti vedeli, da ne gre več za Kristusa, ampak za Antikrista«, piše Krleža.⁶³ Cerkev je Kristusa prevarala in onečastila.⁶⁴ Iz boga je napravila »trgovino, meščanski poklic, odstotke«,⁶⁵ duhovniki postajajo ministri,⁶⁶ vera se prodaja za denar.⁶⁷

Pokrščevanje naših narodov je bilo bolj politično dejanje kot sveti zakrament.⁶⁸ Šlo je za politično delovanje v interesu in igri velikih sil. Od takrat se je latinsko-grško razmerje zastrupljalo do dramatičnega razkola. Vse, kar se je pozneje dogajalo na naših tleh, se je dogajalo v znamenju trajne rivalitete med Rimom in Carigradom.⁶⁹ Klic k boju »za sveti križ« je po Krleži reakcionaren, utemeljen na zavesti, ki je v svojem bistvu delovala na tem ozemlju razkrajajoče. Zato Krleža tudi kritizira verske voditelje, ki v imenu boga zagovarjajo vojno: »blagoslavlja topove in pridigajo svoj nauk vojskam, vse to pa v svojem imenu, Gospod«. ⁷⁰ Ko bi bila kakšna logika, pravi Krleža, bi vojna najprej odnesla vse škofe in vse cerkve, vse vere, od vseh najprej »krščanstvo«, in to »ravno to vrsto vzhodnega in zahodnjaškega krščanstva, ki blagoslavlja topove in sablje v imenu evangelijske ljubezni«. ⁷¹

Krleža obtožuje cerkev, da je cinična organizacija, ker se več ukvarja s kupoprodajnimi pogodbami kot z vero,⁷² čeprav bi živela daleč bolje, ko bi bila poslušala sv. Pavla in se ukvarjala z duhovnimi zadevami. Cerkev je bila fevdalno-aristokratska ustanova in kot taka je bila del izkoriščevalske oblasti, katere temeljni namen je bil podrediti vse svojemu fevdalnemu interesu.⁷³ Cerkev je bila svojemu kmetu grof, »tako kot mu je grof samo grof in nič več. Samo da grof ne gnjavi z moralo. Grofa zanima samo desetina, škofa pa poleg desetine in bere tudi ta bedasta moralistična gnjavaža, s katero utemeljuje svojo desetino«. ⁷⁴ Če je bila cerkev na začetku še nekakšna iluzija o človeški enakopravnosti, pa je v teku zgodovine zašla na krivo pot in razveljavila svojo temeljno misel.⁷⁵ Inkvizicija, shizma, hereza, grmade, smrtne obsodbe, ki jih je izvrševala

⁶¹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 48.

⁶² Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 474.

⁶³ Krleža, *Dnevnik 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 237.

⁶⁴ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 2, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 51.

⁶⁵ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 343.

⁶⁶ Ibidem, str. 305.

⁶⁷ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 2, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 81.

⁶⁸ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 498.

⁶⁹ Ibidem, str. 499.

⁷⁰ Krleža, *Legenda, Legende*, Zora, Zagreb, 1967, str. 45.

⁷¹ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 85.

⁷² Krleža, *Illyricum sacrum, Eseji V*, Zora, Zagreb, 1966, str. 51.

⁷³ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 785.

⁷⁴ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 187.

⁷⁵ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo 1975, str. 529.

cerkev, vse to je pravzaprav zanikanje Kristusa, ki se je bil predstavil kot simbol ljubezni in vere.⁷⁶

Ta in takšna cerkev, ki je bila »politični kompas za duhovno revne«, ⁷⁷ se je (1945) na primitiven način uprla socializmu.⁷⁸ Hotela se je bojevati proti socialističnim idejam in praksi, da bi se tako ohranila kot »oblika reakcionarne meščanske zavesti«. Škofi niso s svojim Pastirskim pismom, v katerem so obsodili agrarno reformo, mislili na nič drugega kot na svoje agrarne privilegije in motive.⁷⁹ Zaradi tega so se lotili socializma kot babilonskega stolpa, ki ga je treba podreti »v interesu hrvaškega naroda«. V tem hipu jih je politika zanimala bolj kot njihova »pastirska nadnaravna dolžnost«. Cerkev je torej začela boj proti socializmu iz strahu pred agrarno reformo, škofi pa so pokazali, da se za svoja veleposestva ne znajo bojevati samo z enciklikami, ampak tudi s topovi.

V

Vprašanje odnosa med religijo in nacijo je bilo tudi v naši družbeni teoriji trajno navzoče. Še danes se srečujemo pri posameznih avtorjih z »dvomi«, ali ni religija bistveni, konstruktivni element naroda, element, brez katerega narod ne bi mogel niti nastati niti obstati. Ti avtorji jemljejo religijo kot sestavni del nacionalne biti in hočejo z njo pojasniti nastanek in razvoj naroda. Religijo jemljejo kot dejavnik v procesu nacionalnega razvoja, in to na takšen način, da dajejo ideji prednost pred družbenoekonomsko resničnostjo, s tem da povečujejo vero kot bistveni element naroda. Krleža je eden izmed redkih avtorjev, ki so kritizirali teze, po katerih se nacionalna zavest omejuje na obliko verske zavesti (katoliške, pravoslavne, islamske). V 19. stoletju sta bili politična in književna zavest naših narodov na tako nizki stopnji, da je veljala verska pripadnost za glavni element nacionalne opredelitve.⁸⁰ Zaradi veliko etnične sorodnosti in skupnega jezika so bile religije eno izmed znamenj za narodnostno prepoznavanje.

V deželi škofov in episkopov, cerkva, samostanov in katedral⁸¹ so se naši narodi oblikovali pod vplivom tujih veroizpovedi in ideologij. Verske sheme so »korozivno« delovale na porajanje nacionalne zavesti, »ki je bila nesposobna že zaradi tega, ker se je porajala iz vzajemne latinsko-grške negacije«. ⁸² Na to je po Krleži vplivala materialna, agrarna in kulturna zaostalost. Krleža ves ta proces marksistično analizira, s tem da ga povezuje z občo revščino in zaostalostjo.

⁷⁶ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 1, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 511.

⁷⁷ Krleža, *Dnevnik* 2, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 261.

⁷⁸ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 3, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 394.

⁷⁹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 5, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 462.

⁸⁰ Krleža, *Dnevnik* 2, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 316.

⁸¹ Krleža, *Illyricum sacrum, Eseji V. Zora*, Zagreb, 1966, str. 12.

⁸² Krleža, *Razgovor sa sjenom Frana Supila, Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sloboda, Beograd, 1977, str. 182.

Čeprav sta pravoslavlje in katolicizem prispevala k diferenciaciji Srbov in Hrvatov, to ne pomeni, da sta pozitivno delovala na razvoj teh narodov. V Bosno, na primer, je katolicizem uvedel tuje orožje, tako da je označeval politično prevlado tujcev in onemogočal splošni razvoj nacionalne zavesti. V zvezi s tem Krleža očita katoliški cerkvi pri Hrvatih, da je bila »sredstvo italijanske državne politike«. ⁸³ Ravno zaradi tega tudi razlikuje »gosposko«, »škofovsko«, »grofovsko« hrvaštvo od »ljudskega«. ⁸⁴ »Škof, fevdalec, Gubec pa hrvaški kmet. Ni hrvaštva, ki bi lahko spravilo hrvaškega kmeta s hrvaškim grofom. Zato jaz hrvaštva škofa in grofa Draškovića ne priznavam za svoje hrvaštvo«. ⁸⁵ Krleža poudarja, da sveti oče nikoli ni pomagal hrvaškemu narodu, ampak ga je, narobe, kot narod negiral. ⁸⁶

To nikakor ne pomeni, da Krleža ne upošteva pozitivnih vplivov, ki so prek religije delovali na krepitev nacionalne zavesti. Zgled za to je glagolica, ki jo ima Krleža za »organizirani ljudski upor« proti Rimu, in to v času, ko se v Evropi ni o narodnosti še »nikomur niti sanjalo«. ⁸⁷ Uveljavljanje lastnega jezika in pisave je izražalo odpor proti tujemu imperializmu. Medtem ko je naše ljudstvo, piše Krleža, zidalo cerkve po lastnem okusu, ustvarjalo prvine svojega slikarstva, pisalo knjige z lastno pisavo, so druga ljudstva živela kot »nepismeni refleksi sredozemskih civilizacij«.

Čeprav Krleža sprejema stališče, da so se naši narodi oblikovali pod vplivom različnih tujih veroizpovedi in ideologij, pa nikoli ne daje religiji najpomembnejše vloge pri oblikovanju naroda. Tudi Supilu očita, ker ni opazil, da je ekonomska sestavina glavna gibalna sila vsega, torej tudi oblikovanja naroda. Kot narod se nismo razvili zaradi naklonjenosti latinizmu ali bizantinizmu. Res je, da se narodi opredeljujejo na verski podlagi, pogosto pa se tudi ne, piše Krleža. ⁸⁸

Nesprejemljivo je, če se na podlagi dejstva, da je pri nas porajanje nacionalne zavesti potekalo zaradi gospodarske in kulturne zaostalosti ljudstva deloma na podlagi vzajemne verske negacije, sklepamo, da je religija bistveni, konstruktivni element nacije. Tudi če je religija včasih res vplivala na narod, se postavlja vprašanje, ali je mogoče v družbenih pojavih in njihovih medsebojnih odnosih postavljati takšne »trajnejše« modele odnosov. Posledica vsakega tolmačenja naroda z religijo je, kot smo videli, da se nastanek in razvoj naroda ne povezuje z določeno stopnjo družbenozgodovinskega razvoja. Tudi če so religije do neke mere delovale na oblikovanje posameznih južnoslovanskih narodov (Srbov,

⁸³ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 2, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 644.

⁸⁴ *Ibidem*, str. 785.

⁸⁵ Krleža, *Nekoliko riječi o malogradanskom historicizmu uopće*, Deset krvavih godina i drugi politički eseji, Sloboda, Beograd, 1977, str. 111.

⁸⁶ Krleža, *Zlato i srebro Zadra*, Eseji, Prosveta, Beograd, 1958, str. 26.

⁸⁷ Krleža, *Nekoliko riječi o malogradanskom historicizmu uopće*, Deset krvavih godina i drugi politički eseji, Sloboda, Beograd, 1977, str. 94.

⁸⁸ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov* 4, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 23.

Hrvatov, Muslimanov), ki govorijo srbskohrvaški jezik, to ne pomeni, da je religija element, po katerem se ti narodi razlikujejo, čeprav Krleža ne izključuje možnosti tudi takšne modalitete njihovih medsebojnih odnosov. »Verski razdor kot temelj nacionalne identitete: Holandija in Flandrija – en jezik, dva naroda, protestanti in katoliki.«⁸⁹

Krleža kritizira postavljanje boga za nekakšen nacionalistični mit («Mar ni nacionalizem nevarnejša narkoza od katerekoli religije»⁹⁰) ali za dokaz »občutenja nacionalne zavesti.«⁹¹ Protestira, ker se za simbole nacionalnega mita jemljejo ljudska pesem, deseterec, slava, vidovdanska in svetosavska tradicija ter drugi elementi religiozno-nacionalne zavesti.

S temi svojimi stališči Krleža niti najmanj ne zmanjšuje pomena nekaterih duhovnikov, ki so imeli napredno vlogo v razvijanju in ohranjanju naroda. V zvezi s katoliško cerkvijo navaja Strossmayerja, ki je nedvomno zrasel iz prebujanja narodne zavesti v drugi polovici 19. stoletja. Zaradi tega, kot smo že povedali, ni mogel nikoli postati zagrebški nadškof, kajti »narodna cerkev« pri Hrvatih je bila sredstvo italijanske državne politike in kot takšna internacionalna negacija hrvaštva. Med narodne duhovnike, ki so se v boju za narodne interese zoperstavili papežu, šteje Krleža Jamometića, Gospodnetića, Jurjevića, Grbića, Trubarja in druge.⁹²

Krleža je med prvimi v naši marksistični literaturi opozoril, da je religija na naših tleh, gledano v celoti, delovala negativno (kljub nekaterim obdobjem, ko je tudi pozitivno vplivala) na razvoj narodne zavesti. Žal tega gledanja na odnos med religijo in narodom pozneje ni nihče podrobneje razčlenjeval. To je deloma tudi posledica stanja v naši politični zgodovini in marksistični raziskovalni zavesti o teh stvareh. Zaradi tega tudi toliko govora o tisočletnici pokrščenja Hrvatov, o Hrvatih kot »vernemu narodu«, o Kosovu, o »svetem pravoslavju«, o prosvetitelju Savi, čeprav gre za elemente zavesti, ki je na teh tleh delovala razkrojvalno.

»Razkol, to je globoka tektonska razpoka, to so kanjoni prek našega ozemlja vse do danes,« piše Krleža.⁹³ Krleža, ki se je zavedal strupenosti in konservativnosti klerikalizma, je leta 1920 opozarjal, da proletariat ne bo izvojeval nobene konkretne politične bitke, če se bo izčrpaval v jalovem razpravljanju o tisočletnem hrvaškem kraljestvu in o Dušanovem carstvu. Takšne razprave je vsiljeval spor med hrvaško («Bog i Hrvati») in srbsko buržoazijo («Samo sloga rešuje Srba»⁹⁴), v katerem so Srbi verjeli, da »Bog varuje Srbijo«, Hrvati pa govorili »Bog in Hrvati«. To vzajemno pravoslavno-katoliško zanikanje je Krleža imenoval »dolgočasno kontra-revolucionarno retoriko«, ⁹⁵ korozivne, razdiralne, intelektualno razkroj-

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, str. 7.

⁹¹ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 324.

⁹² Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojnova 4*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 343.

⁹³ Krleža, *Dnevnik 1*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 180.

⁹⁴ Krleža, *Dnevnik 2*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1977, str. 427.

valne sheme, ki so delovale na porajanje in razdruževanje naše nacionalne zavesti v 19. stoletju.⁹⁶ Cerkev ni imela argumentov, s katerimi bi človeka prepričala, da je njen odnos do nacionalnega vprašanja napreden in da ustreza narodnim interesom.⁹⁷ Verski spori so koristili samo medsebojnemu obračunavanju tujih sil,⁹⁸ zato je bilo treba v interesu najširših ljudskih množic z njimi najodločneje opraviti. Že leta 1924 je Krleža kritiziral duhovnike, ki so se bojevali proti ateizmu, prepričani, da se tako bojujejo za narodne interese, ter slepili ljudstvo z nacionalnim ekstremizmom in mu s tem ponujali politično narkozo, ki je povzročila »usodno omrtvičenje narodne volje«.⁹⁹ Vse skupaj je pripeljalo do tega, da se je človek zgubil v okviru razkola. Tako je tudi »fantóm o poslanstvu nekaterih narodov« odigral negativno vlogo že v vojni 1914–1918,¹⁰⁰ ko se je verski spor podaljšal z razdelitvijo na osvoboditelje in osvobojene, in znova tudi v vojni 1941–1945. Pa tudi po letu 1945 so bila cerkvena gesla, da se je treba v interesu hrvaškega oziroma srbskega naroda bojevati proti »komunističnim idejam in stvarnosti«, v nasprotju z resničnimi narodnimi interesi, kajti izražala so razredno, fevdalno stališče cerkve, ki se je uprla agrarni reformi.

Po Krleži se kot narod nismo pojavili, razvijali in civilizirali zaradi tega, ker smo pripadali eni, drugi ali tretji veroizpovedi. Vpliva teh religij na narodno zavest ne smemo pojmovati kot dogmo, kot načelo ali model.¹⁰¹ Za Krležo je kakršnakoli rešitev nacionalnega vprašanja, ki ni areligiozna, nenapredna in predstavlja preživele, reakcionarne sile.

Krleža je posebno kritičen do razdruževalne vloge religij v nacionalnih odnosih. Tako je leta 1935 zapisal: »Bosanci, pa naj so muslimanska, katoliška ali pravoslavna raja, so si bližji drug drugemu, kot Hrvatom iz Krapine ali Varaždina, in katolik iz Livna ali Imotskega je katoliškemu Hrvatu iz Zlatara še zmeraj človek iz tujine«.¹⁰²

V času najhujšega vatikanskega antikomunizma pred drugo svetovno vojno je Krleža modro opozarjal komuniste, ki so zagovarjali radikalno zavračanje cerkve, da jih to lahko moralno osami v lastnem verskem okolju,¹⁰³ kajti zavedal se je, da je »blebetanje« o »cerkveni« predaji nenapredno in da lahko samo poglobi nesporazume. Samo areligijsko pojmovanje naroda lahko da plodne rezultate, je opozarjal Krleža. Njegova vizionarska misel se je po vojni tudi uresničila.

Sarajevo, septembra 1980

(prev. Mojca Mihelič)

⁹⁶ Krleža, *Uvodna riječ za časopis »Danas 1952«*, Eseji VI, Zora, Zagreb, 1967, str. 216.

⁹⁷ Krleža, *Prolegomena za enciklopediju Jugoslavije*, 99 variacija, NIP Duga, Beograd, 1972, str. 30.

⁹⁸ Krleža, *Zastave 4*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1976, str. 236.

⁹⁹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov 5*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 115.

¹⁰⁰ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov 4*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo 1975, str. 162.

¹⁰¹ Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmov 4*, NIŠP Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 162.

¹⁰² Krleža, *Illyricum sacrum*, Eseji V, Zora, Zagreb, 1966, str. 32.

¹⁰³ Krleža, *Teze za jednu diskusiju iz godine 1935*, Deset krvavih godina i drugi politički eseji, Sloboda, Beograd, 1977, str. 537.

¹⁰⁴ *Ibidem*, str. 538.

JANKO PRUNK

Tone Fajfar (1913–1981)

V pozni jeseni 1981 sta v presledku, dolgem nekaj več kot mesec dni, umrla Edvard Kocbek in Tone Fajfar, dva pomembna voditelja Osvobodilne fronte, vso vojno člana njenega Izvršilnega odbora (IOOF), predstavnika kristjanov v OF. Fajfar je bil – za razliko od kulturnega delavca, politika in religioznega misleca Kocbeka – predvsem delavski sindikalni aktivist, žurnalist, urednik in socialistični politik. Odtod izvirajo tudi nekatere razlike v njunih sicer skupnih političnih pogledih v NOB in njuna različna politična pot po osvoboditvi.

Tone Fajfar je bil leta 1913. rojen v kmečki družini na Spodnjem Brniku. Izučil se je za tipografa. Delal je najprej v katoliški tiskarni v Grobljah, kjer se je pri svojih stanovskih tovariših seznanil s krščansko-socialističnim delavskim gibanjem. Postal je odločen sindikalni aktivist in kazal smisel za žurnalizem. Tako je bil leta 1936 izvoljen za glavnega načelstvenega tajnika Jugoslovanske strokovne zveze in v tej funkciji odločilno vplival na pisanje glasila krščansko-socialističnega delavstva, na Delavsko pravico. V tem pomembnem ljudskofrontnem obdobju je bil Fajfar med tistimi krščansko-socialističnimi voditelji, ki so se usmerjali najbolj na levo, na pravo razredno, socialistično stališče in so najbolj odločno odklanjali napade klerikalnega vodstva ter se po drugi strani zavzemali za sodelovanje s KPS. Po izločitvi zadnjih oportunističnih elementov iz Jugoslovanske strokovne zveze v začetku leta 1939 je Fajfar tudi formalno prevzel uredništvo Delavske pravice. Le-ta je v krizi ljudsko-frontnega povezovanja na prelomu let 1939/40 edina v Sloveniji branila stališča slovenskih komunistov in kazala razumevanje za zunanjo politiko Sovjetske zveze. Zaradi tega je prišla celo pod udar narodno demokratičnega lista Slovenija, ki je krščanskim socialistom očitala, da so se usedli na rep komunistom. Fajfar je iz protesta izstopil iz uredništva Slovenije in iz Slovenskega društva.

Konferenca glavnih političnih voditeljev slovenskih krščanskih socialistov, ki se je v Laškem v začetku junija 1940 odločila za tesnejše sodelovanje s KPS, je prav Toneta Fajfarja pooblastila, naj vzpostavi to sodelovanje. Krščanski socialisti so zahtevali stik in dogovor z najbolj kompetentnimi slovenskimi komunisti. Zaradi tega je bilo potrebno na

takšen sestanek nekaj časa čakati. Konec poletja 1940 se je Fajfar sestal z Borisom Kidričem in sporazum je bil hitro dosežen. Partija je krščanske socialiste povabila, naj sodelujejo v akcijah za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze in stopijo v njegov ilegalni odbor, kamor so krščanski socialisti nato delegirali Toneta Fajfarja in Toneta Marinčka. Krščanski socialisti so v zadnjih mesecih pred vojno sodelovali s komunisti v protidraginjskih akcijah in pri organiziranju odborov Delavske enotnosti. V Delavski pravici pod Fajfarjevim uredništvom je Miro Jeršič v zunanjepolitičnih uvodnikih opozarjal na fašistično nevarnost in se zavzel za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo. V časopisu se je zadnje leto jasno kazalo prepričanje krščanskih socialistov, da je proletarijat edina sila, ki se bo uprla domači in zunanji fašistični nevarnosti, in ki bo prevzela vodstvo v narodnoosvobodilnem boju. Zato je moral biti ta proletarijat ne glede na svetovnonazorske razlike čimbolj politično enoten. Nerazdružno so povezali usodo slovenskega naroda in proletariata. Kot neločljivi so pojmovali tudi narodno in socialno svobodo.

Tone Fajfar je bil kot zastopnik krščanskih socialistov 27. aprila 1941 navzoč na ustanovnem sestanku Protiimperialistične fronte (preimeno-vane junija v Osvobodilno fronto). Izbran je bil v njeno najožje vodstvo, v izvršilni odbor. Udeležil se je vseh sestankov IO OF in sestankov plenuma OF v Ljubljani 1941. leta. Spomladi 1942 je odšel na osvobojeno ozemlje, kjer je bil v Narodnoosvobodilnem svetu za osvobojeno ozemlje imenovan za poverjenika za prehrano. Ves čas osvobojenega ozemlja in nato v veliki italijanski ofenzivi je požrtvovalno delal za razširjanje organizacije OF in za utrjevanje njene enotnosti. Kot krščanski socialist in delavec je imel še posebno pomembno vlogo. Po naročilu Izvršnega odbora OF, ki je – vedno kot kolektivno telo – imel vso politično iniciativo, je Fajfar še na Kočevskem rogu sestavil teze za ustanovitev Delavske enotnosti, organizacije, ki naj v okviru Osvobodilne fronte strne vse slovensko delavstvo in tako ustvari v Osvobodilni fronti revolucionarno jedro, ki bo sposobno izvesti narodno in socialno osvoboditev. Teze sta v imenu krščanskih socialistov podpisala on in Edvard Kocbek, v imenu KPS pa Boris Kidrič in Ivan Maček.

V tezah je med drugim jasno zapisal:

I

»1. Slovensko delavstvo predstavljajo danes KPS, skupina krščanskih socialistov in predstavniki svobodnih strokovnih organizacij: KPS kot organizirana avantgarda delavstva, krščanski socialisti pa kot izraz demokratičnega in revolucionarnega napora in razvoja med slovenskimi krščanskimi delavci...

4. Osnovni pogoj delavske enotnosti je popolna enakopravnost vseh sodelujočih sestavnih delov, kakor tudi posameznikov v tej skupnosti. Skupina krščanskih socialistov v tem smislu ugotavlja in priznava KPS njeno proletarsko avantgardno vlogo, medtem ko priznavajo KPS in

svobodne strokovne organizacije krščanskim socialistom njihovo razredno stališče in revolucionarnost, ki se je izrazilo posebno v njihovi borbeni udeležbi pri narodnoosvobodilnem gibanju...«

II

»1. Izhajajoč iz dejstva, da je slovensko delavstvo prevzelo kot družbeni razred vodilno vlogo v slovenskem narodu in zbralo okrog sebe njegovo velikansko ljudsko večino, kar je dokazalo tudi s svojim doprinosom k osvobodilni borbi, bodisi vsebinsko kakor tudi po žrtvah svojih pripadnikov, naglašamo, da hočemo to vodilno vlogo tudi v prihodnje ohraniti ter zbirati okoli sebe vse ustvarjalne sile ostalih plasti naroda, posebno kmetov, obrtnikov in izobražencev, ki naj potem ustvarijo novo slovensko narodno in socialno življenje...«

Te teze je nato sprejela konferenca zastopnikov KPS in krščanskih socialistov ter socialist France Svetek 7. novembra 1942 v Ljubljani. Na konferenci so ustanovili Delavsko enotnost, nekakšno predhodnico poznejših enotnih slovenskih sindikatov, s čimer je bilo konec sindikalne razcepljenosti slovenskega delavstva. V njen glavni odbor je bil izbran tudi Tone Fajfar in zaupano mu je bilo urejanje glasila z naslovom Delavska enotnost. Prvo številko je izdal že 20. novembra 1942 in prinesla je vse dokumente konference, vključno z omenjenimi tezami in Kardeljev uvodnik Enotnost slovenskega delavstva. Fajfar je nato urejal Delavsko enotnost do jeseni 1944; izdal je po nekaj številki vsako leto. V njih se vrstijo številni njegovi članki o pomembnih vprašanjih osvobodilnega boja, socialne preobrazbe slovenskega naroda in vloge delavstva v njem. Delavska enotnost je imela več izdaj za Ljubljano ter izdaje za Gorenjsko in Primorsko, ki so jih pripravljali Pokrajinski odbori DE.

Pomembno vlogo je opravil Fajfar kot soavtor (skupaj z dr. Marjanom Brecljem in Edvardom Kocbekom) znamenite okrožnice štev. 6: Aktivistom krščanske skupine v Osvobodilni fronti 11. januarja 1943. Okrožnica je vsebovala kratek, zgoščen prikaz razvoja krščanskega socializma na Slovenskem, ki je pripeljal do vstopa v Osvobodilno fronto. Temeljito analitično je pojasnila strukturo OF, njene politične cilje ter mesto in vlogo krščanske skupine v njej, odnos kristjanov do komunistov v OF in razložila, zakaj komunisti edini v OF ohranjajo svojo organizacijo. Jasno je razložila tudi to, zakaj krščanski socialisti enostavno ne vstopijo v KP. Okrožnica je eksplicitno navedla, kakšno politično prihodnost si predstavljajo krščanski socialisti:

»Krščanski socialisti stremimo po enotni slovenski politični organizaciji. Program te stranke mora rešiti slovensko vprašanje v celoti. Osnovne skupine v OF združujejo program, ki daleč presega prvi cilj osvobodilne borbe; to je osvoboditev samo, in seže v dobo urejevanja slovenskega političnega in socialnega življenja... Težnja krščanskih socialistov je, da postane OF po osvoboditvi enotna politična organizacija, to je politična stranka, s točno izdelanim narodnim, političnim, gospodarskim in družbe-

nim programom. Taka stranka mora vključiti vse napredne Slovence brez svetovnonazorskih razlik in jih voditi do časa popolnega uresničenja njenega programa. Taka politična tvorba mora seveda omogočiti svobodno kulturno in versko življenje vsem in vsakemu njenemu pripadniku...«

V razgovorih o dolomitski izjavi je Fajfar kot predstavnik delavskega jedra krščansko-socialistične skupine v OF takoj spoznal njeno zgodovinsko potrebo in pomen in jo brez zadržkov podpisal. O tem jasno priča njegov politični referat na Pugledu 27. aprila 1943, dva meseca po podpisu, ko je IOOF pred širšim zborom aktivistov OF razložil potrebo po izjavi in njen pomen. Fajfar je imel referat v imenu krščansko-socialistične skupine. Njegov referat se odlikuje po bogati vsebini, politični zrelosti in jasnem, nedvoumnem izrazu. Njegov stil podajanja razodeva izredno dobrega političnega publicista, ki je svoj naravni talent razvil z urejanjem krščansko socialističnega časopisja že pred vojno.

Na kočevskem zboru odposlancev je bil Tone Fajfar izvoljen za člana predsedstva SNOO, za delegata AVNOJ in na zasedanju v Jajcu za člana Predsedstva AVNOJ.

Po osvoboditvi Beograda, jeseni 1944, je odšel v osvobojeni Beograd, kjer se je 23. in 24. januarja 1945 udeležil ustanovne konference enotnih jugoslovanskih sindikatov. Na konferenci je imel pomemben referat Enotni sindikati in socialna vprašanja Jugoslavije. Izbran je bil v glavni odbor in kot slovenski predstavnik v njegov izvršilni odbor. Že 3. februarja je kot član delegacije enotnih jugoslovanskih sindikatov odpotoval na mednarodno delavsko konferenco v London. Na njej je imel referat, v katerem je pojasnil natanek in demokratično širino jugoslovanskih sindikatov. V Londonu je ostal do 28. aprila 1945 in imel veliko srečanj z delavskimi funkcionarji, predstavniki katoliške cerkve in politiki, ki jim je pojasnjeval naravo jugoslovanske revolucije in položaj kristjanov v Jugoslaviji.

V Beogradu je dočakal vest, da je bil imenovan za ministra za gozdarstvo v Narodni vladi Slovenije, ki je bila ustanovljena 5. maja 1945 v Ajdovščini. Iz Beograda je odhitel v osvobojeno Ljubljano, kamor je prišel 10. maja in bil tako navzoč pri predstavitvi vlade. Dobro se zavedajoč pomena komunistične ideologije za osvoboditeljsko družbenopolitično prakso se je delavski borec Tone Fajfar odločil in leta 1946 vstopil v KPS. V slovenskih vladah je bil vse do 1953 minister za različne panoge: gozdarstvo, za lesno industrijo in za trgovino. Nato je bil še deset let član izvršnega sveta skupščine LRS. V letih 1958–1962 je opravljal funkcijo predsednika Zveze obrtnih zbornic v Beogradu. Od sredine šestdesetih let je opravljal dolžnosti v Skupščini SRS in se leta 1972 upokojil kot predsednik mandatno imunitetne komisije republiškega zbora skupščine. Ves čas po vojni je bil član glavnega odbora OF, nato glavnega odbora SZDL in do svoje smrti član predsedstva republiške konference SZDL. V letih 1959–1968 je bil tudi član CK ZKS. Pri

opravljanju vseh svojih oblastnih funkcij in v družbenopolitičnih organizacijah je bil kolikor mogoče delovno učinkovit, politično inventiven in odgovoren. Bil je človek velike politične širine, poguma in izrednega političnega posluha.

Fajfar je bil tudi široko kulturnen človek; ukvarjal se je z risanjem in slikanjem, kjer je imel nedvomno velik talent, ki ga v povojnih letih ni imel časa razvijati. Posebno pa je ljubil knjigo, zlasti lepo poljudno pisano, tudi z najtežjo vsebino. Vedel je, da bo delavec osvobojen šele takrat, ko si bo pridobil tudi znanje in kulturo. Temu svojemu prepričanju je bil pripravljen posvetiti tudi svoj prosti čas. Bil je med pobudniki in ustanovitelji Prešernove družbe leta 1953 in vse do smrti član njenega glavnega odbora. Njegovo delo pri Prešernovi družbi in njegove izredne organizacijske ter uredniške zasluge ne bodo nikoli pozabljene.

Kot nekdanji krščanski socialist je ves čas po vojni skrbno spremljal ocenjevanje krščansko socialističnega gibanja v slovenskem predvojnem življenju in v času NOB v naši znanstveni in kulturni publicistiki. Že ob Kocbekovih novelah Strah in pogum leta 1951 je zapisal svojo tehtno repliko. Na dveh zgodovinskih znanstvenih posvetih (1966, 1967), ki sta se ukvarjala s problematiko ljudske fronte in OF, je z diskusijskima prispevkoma prvi tehtno osvetlil problem krize ljudskofrontnega povezovanja v letih 1939/1940 na Slovenskem.

Prav posebno vneto in eksponirano pa se je angažiral spomladi leta 1975 ob knjigi Edvard Kocbek, pričevalec našega časa, ki sta jo ob Kocbekovi sedemdesetletnici izdala L. Rebula in B. Pahor. Fajfar je že pred izidom knjige Kocbeka svaril, naj umakne intervju, ki ga je dal obema svojima tržaškima prijateljema. V Naših razgledih, št. 9 (9. maja 1975) je Kocbeku napisal svoje odprto pismo, v katerem je zapisal tudi naslednje: »...Predvsem pa mi je žal, ker se oddaljuješ od svoje lastne preteklosti, ki si jo doživljal v naši skupni družbi, skupinski in OF-ovski. Skrbi me, kam te vlečejo tvoji prijatelji, katerim v roke si predal sebe in svoja stališča.«

Po izidu knjige in po hudih napadih na Kocbeka v slovenski politični in kulturni javnosti je Fajfar v Naših razgledih 25. julija nastopil z obsežnim, temeljitim člankom, v katerem je najbolj objektivno in tehtno od vseh polemikov opredelil Kocbekovo vlogo, njegov odnos do krščanskega socializma, do komunizma in do OF.

Najbolj značilen v Fajfarjevem članku je morda naslednji pasus: »...Kocbeku je položaj v OF omogočil, da se je lotil svojega mesijanskega poslanstva. Njegova množična baza naj bi postala vsa krščanska skupina, ki pa je bila v veliki večini krščansko socialistična. Postajal je dejanski voditelj vse skupine in prav paradoksalno se sedaj sliši, da so mu do tega položaja pripomogli prav komunisti, ki so takrat polagali nanj velike upe. Mislili so, da bodo iz tega personalističnega ideologa dobili slovenskega Lutra, v Kocbeku pa se je vztrajno porajal katoliški Mesija, trdovraten in egocentričen, ki ga je zaslepila bleščeča luč velike zgodovin-

ske priložnosti. Krščanski socialisti v skupini smo gledali na Kocbekove ideje z veliko rezervo...»

Fajfar je ostajal do zadnjih dni svojega življenja aktiven in svežega duha. V zadnjem letu pred smrtjo je pripravil drugo izdajo svojih spominov in partizanskega dnevnika, knjige, ki bo kot pričevanje o slovenskem NOB ohranila trajno vrednost. S svojim delom za delavsko stvar, za široke politične in kulturne horizonte, s svojo politično konsekvantnostjo in zvestobo ideologiji delavskega razreda se je Fajfar za trajno zapisal v slovensko zgodovino.

Referat na zboru aktivistov Osvobodilne fronte

(Pugled, 27. aprila 1943, objavljen v: T. Tajfar, *Odločitev /Spomini in Partizanski dnevnik/, Ljubljana 1966, str. 260–268)*

... Po kratkem deževju se je za naš skupni praznik napravilo krasno vreme. Prenočil sem skupno s Frančkom, Tinetom, Alešem, Dečkom, Jerico, Marto, Gustelnom in Jožetom v svislih poleg slavnostne »dvorane« na Žibnu. Takoj se nas je polastilo veselo razpoloženje – edino Tine je delal zaskrbljen obraz, ker je na njegovih ramenih slonela organizacija skupnega sestanka. Zjutraj se je razvilo na Pugledu pravo mravljišče: znani in neznani obrazi z vseh strani so se zbrali in se pozdravljali.

Takoj zjutraj sem zvedel tudi razveseljivo novico, da sta priromala za nami iz krimske bolnice Leskošek in Kocbek. Tako bo naša družina popolna.

Sedajle sedimo v gozdu pod Kraljevim kamnom in skupno z najbližjimi tovariši in tovarišicami prereševamo skupne skrbi in težave. Manjkajo samo trije Belokranjci: Klemen, Dana in Tajčman. Morda pridejo še do začetka zborovanja. Začeli ga bomo popoldne, po kosilu.

Moj referat je pripravljen. Takole se glasi:

Krščansko-socialistična misel, ki je konec preteklega stoletja vzvalovila predvsem srednjeevropske katoličane, naj bi po prvotni zamisli prežela vse javno življenje kristjanov, ne glede na razrede in plasti, katerim so pripadali. Temeljna kamna sta bila demokracija in socialno pojmovanje družbe. Na tej osnovi so ustanavljali tudi katoliške politične stranke.

Toda krščansko-socialne stranke niso dolgo vzdržale prvotne zamisli. Vedno močnejše je začel v njih prevladovati meščanski kapitalistični element s svojimi reakcionarnimi prizadevanji. Tako se je v Srednji Evropi razvilo iz splošnega krščansko-socialnega gibanja klerikalno gibanje. Na Slovenskem je bil razvoj nagel: že v desetih letih našega stoletja je klerikalizem v katoliškem političnem življenju prevladal, krščansko-socialistična misel pa si je ohranila položaje le med proletariatom in ostala njegova last do današnjih dni.

Klerikalizem je v svojem bistvu totalitaren. Podrediti si hoče vsa področja javnega življenja, predvsem pa hoče popolnoma obvladati ljudske množice. Slovenskemu klerikalizmu se je to skoraj v polni meri posrečilo. Meščanstvo in kmečko ljudstvo sta mu postala poslušni orodji. Njegovim stremljenjem se je uprlo edino le delavstvo, ki je idejo krščan-

skega socializma razumelo kot zamisel demokratičnega političnega življenja in pravičnega urejevanja družbenih razmerij.

Ločevanje v krščanskem slovenskem taboru med klerikalizmom, ki so ga zastopale meščanske in gruntarske plasti in krščanskim socializmom, ki so ga ohranile in branile krščanske delavske množice, se je začelo že zelo zgodaj in je raslo vse do začetka svetovne vojne, ki je razvoj začasno zavrla. Po svetovni vojni se je diferenciacija nadaljevala.

Konec svetovne vojne je delovnim množicam prinesel okrepitev razredne zavesti, ki je črpala svoje korenine iz velike ruske socialistične revolucije, katere idejo je oznanjala zlasti mlada in bojovita komunistična stranka. Socialna demokracija, dotedanja legitimna oznanjevalka in razlagalka Marxovega dialektičnega materializma, je prešla na meščanske družbene pozicije, medtem ko je komunizem vnesel v proletarijat ostro razredno pojmovanje in načelnost ter borbena revolucionarnost. Prva posledica razredne razgibanosti je bilo okrepljeno stremljenje delavstva po enotnem nastopu. In tako moremo zaznamovati že prva povojna leta poskuse za zблиžanje delavstva raznih nazorov, poskuse, ki so izšli ravno iz vrst krščanskih socialistov. Ti prvi napori sicer niso prinesli mnogo uspeha, toda to ni oplašilo krščanskih socialistov pri njihovem združevalnem prizadevanju. Po 20 letih so bila njihova prizadevanja kronana z uspehom: danes predstavlja slovenski proletarijat trdno enoto in silo, ki ji je razvoj naložil najtežjo in najodgovornejšo nalogo v slovenski narodni in družbeni zgodovini.

Po vojni se je območje krščansko-socialističnega gibanja omejilo skoraj izključno na delavstvo. Uveljavilo se je v glavnem v sindikalni organizaciji, Jugoslovanski strokovni zvezi, in v njeni vzporedni mladinski organizaciji. Medtem ko je pred vojno pomenila delavska organizacija le nekak odsek splošnega katoliškega gibanja, se je po vojni začela osamosvajati in dobivati vedno bolj razredni značaj. Nedelavski element v vrstah krščanskih socialistov je vedno bolj zginjal, ker med njimi ni več našel ugodnih tal za svoje kompromisarske ali celo nazadnjaške težnje. Tako je že leta 1925 odletel iz vodstva dr. Gosar, za njim pa v naslednjih letih še mnogi manj pomembni ljudje klerikalnega kova.

Doba Aleksandrove diktature je začasno omejila stremljenje klerikalizma po totalni podreditvi delavskega gibanja. Vendar se je prav v tej dobi začela radikalna ločitev duhov v socialnem vprašanju. Izšla je okrožnica Pija XI. »Quadragesimo anno« z načrtom korporativizma, ki je vzbudila med krščanskimi socialisti nezaupanje in odpor. Dotlej so namreč veljala v krščansko-socialističnem gibanju načela enciklike »Rerum novarum«, ki so pomenila krščanskemu delavstvu širok temelj vsestranskega razrednega udejstvovanja, medtem ko je pomenila »Quadragesimo anno« reakcionaren korak v fašistično smer. Slovenski klerikalizem se je nove okrožnice takoj oprijel z vso gorečnostjo, hoteč s tem omajati razredno borbenost krščanskega delavstva ter ga zapeljati v omladno kompromisarstvo. Sklicujoč se na avtoriteto cerkve in papeža so hoteli

prisiliti krščanske socialiste, da sprejmejo načela »Quadragesimo anno« kot obvezen program svojega gibanja.

Toda razredni razvoj med krščanskimi socialisti je šel že predaleč, da bi klerikalizem s tem zadnjim napadom znotraj naših vrst prodrl. Leta 1933 sta pogorela zadnja dva izrazita klerikalna zastopnika: dr. Ahčin in dr. Miha Krek.

Naslednja leta so pomenila za krščanske socialiste dobo notranjega utrjevanja in pospeševanja razvoja razredne zavesti. Na zunaj so potekala v trdem sindikalnem boju s kapitalom, kjer je pokazalo krščansko-socialistično delavstvo čudovito odpornost in vztrajnost. S to dobo sovpadajo tudi novi uspešnejši poskusi za enoten delavski nastop, pri katerih je inicativno sodelovala zlasti Komunistična partija Slovenije.

Doba tako imenovane »Ljudske fronte« je prinesla revolucionarni vzgoji krščansko-socialističnega delavstva nov zalet. Tesno medsebojno sindikalno sodelovanje je pripravilo ugodna tla tudi za skupne politične nastope komunistov in krščanskih socialistov. Prvi uspehi so se pokazali pri občinskih volitvah v delavskih revirjih, zlasti pa pri državnozborskih volitvah leta 1938, ko so krščanski socialisti na celi črti stopili iz rezerve v politično areno ter s tem dokončno prelomili z uradno klerikalno politiko.

Zadnja tri leta pred polomom so potekala v znamenju odločnega napora socialnoreakcionarnega razreda, da stre v ljudstvu vsa demokratična stremljenja ter si ohrani privilegiran položaj. Očitno je bilo, da se reakcija ne namerava ustaviti na pol poti, temveč da je odločena iti do skrajnosti po zgledu sosednih fašističnih držav. Fašizacija, ki sta jo pripravljala in uvajala Stojadinović in Cvetković ob izdatni podpori vseh meščanskih strank, posebno slovenskih klerikalcev, je naletela na odločen odpor edinole med delavstvom. Zato so bili razumljivo prvi in najhujši udarci fašistične reakcije namenjeni delavskemu razredu. Doživeli smo izgon zakonitih razrednih zastopstev iz vseh delavskih ustanov, nato pa razpuščanje delavskih sindikatov, zadnjega legalnega borbenega izraza delavskega razreda. Režim je ustanovil fašistične sindikate in jim s prisilnimi sredstvi pridobival članstvo.

Delavstvo, ki so ga poučili podobni zgledi iz fašističnih držav, je spoznalo, da se začenja odločilni boj z reakcijo. Zato ni pomišljalo, ampak je boj na vsej črti sprejelo. Krščanski socialisti so poleg Komunistične partije Slovenije v tem boju prednjačili. V času tega boja proti fašizaciji se je izvršilo v vrstah krščanskih socialistov še zadnje čiščenje. Odpadli so še vsi ostanki oportunistične in nazadnjaške miselnosti.

Izbruh druge svetovne vojne je prinesel delavstvu spoznanje, da prihaja odločilni čas za usodo proletariata. Druga svetovna vojna se ne sme več končati z zmago imperializma, ampak s prodorom socialne revolucije.

Krščanski socialisti smo nagonsko začutili nastop novega odločilnega razdobja, zlasti pa začutili potrebo po povezavi in strnitvi vseh revolucionarnih sil. Revolucionarno spoznanje je preželo že skoraj vse krščansko-

socialistično delavstvo. Napraviti je bilo treba le korak k izpovedi tega spoznanja.

Ta korak smo napravili spomladi l. 1940 na dveh sestankih v Laškem, ki so se jih udeležili najvidnejši predstavniki krščansko-socialističnega delavstva iz vse Slovenije, poleg njih pa tudi nekateri izobraženci, ki so bili duhovno povezani s krščanskimi socialisti. Teh sestankov ne bi posebej omenjal, če ne bi pomenili v krščansko-socialističnem gibanju zgodovinske prelomnice, ki je ustvarila možnost, da smo se krščanski socialisti v nadaljnjem razvoju tako odločno in brez omahovanja odločili za Osvobodilno fronto. Na konferenci smo krščanski socialisti zavrgli dotedanje oficialne cerkvene direktive o delavskem vprašanju, zavrgli kompromisarstvo v ciljih delavskega boja, odklonili vsakršno sodelovanje z meščanskimi kapitalističnimi silami, ki bi v resnici bilo le podpora za nadaljevanje protiljudske oblasti, postavili za cilj brezrazredno družbo, do katere moramo priti le skozi socialno revolucijo in diktaturo proletariata. Naše mesto bodi poslej ob Komunistični partiji kot edini resnično avantgardni sili revolucionarnega proletariata. Menimo, da krščanstvo za nas ne sme biti nikaka ovira pri doseganju navedenih stremeljenj, pač pa kot krščanski verniki črpamo iz svojega nazora tiste moralne sile, ki so navdihovale socialno dejavnost prvih kristjanov.

Na tem sestanku smo tudi dosledno zavrgli klerikalizem, ki je s svojim delovanjem napravil poleg velikanske narodne in družbene škode nepopravljiv kvar tudi slovenskemu krščanstvu samemu. Soglasni smo bili v tem, da je za pravo življenje krščanstva nujno potrebno v bodoči družbi ločitev cerkve od države. – Na podlagi teh dognanj smo se sklenili zbližati s Komunistično partijo.

Kmalu zatem je prišlo do stika z zastopniki Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Pojasnili smo jim naša stališča in izrazili željo po čim tesnejšem sodelovanju. Takoj smo pristopili k novo ustanovljenemu Društvu prijateljev Sovjetske zveze ter sodelovali pri pomembni podpisni akciji, v kateri so desetstisoči Slovencev manifestirali svoje prijateljstvo do Sovjetske zveze in njenih idej. Po tovarnah, rudnikih in obratih smo ustanavljali skupne odbore Delavske enotnosti, ki so vplivali novih odpornih sil množicam slovenskega proletariata. Intenzivno smo sodelovali s komunisti pri protidraginjski akciji. Začelo se je dejansko zlivanje vseh sil slovenskega proletariata. Ta doba pred zlomom Jugoslavije je bila odločilna za usodo slovenskega delovnega ljudstva in vsega naroda, ker so se že tedaj zbrale osnovne sile, ki so dale potem slovenskemu osvobodilnemu gibanju obliko in vsebino.

Razvoj druge imperialistične vojne in temu ustrezajoči potek dogodkov v Jugoslaviji nam je čedalje bolj dokazoval, da se naglo približuje uničujoča nevarnost ne le delovnemu ljudstvu, ampak tudi narodu samemu. Medtem ko je osvajalski hitlerizem in fašizem stregel po življenju vsem malim narodom, je vladajoča meščansko-kapitalistična plast pripravljala proti volji ljudstva kapitulacijo pred narodnim sovražnikom in

izdajstvo nad življenjem svojega naroda, v edini težnji, da si na ta način ohrani oblast nad ljudstvom.

Edina sila, ki se je upirala izdajalski delavnosti vladajočih plasti, je bil proletarijat, ki je na ta način prevzel vodstvo tudi v narodnoobrambnem boju. Usoda proletariata in naroda se je neločljivo povezala. Pojma socialne in narodne svobode sta postala nerazdružna. To resnico smo krščanski socialisti izpovedali v »Delavski pravici« za novo leto 1941, tri mesece pred zlomom Jugoslavije, ko smo že jasno čutili, da pripravlja izdajalski Cvetkovičev režim izdajo v prid imperialističnega fašizma.

Krščansko-socialistično delavstvo smo te zadnje mesece Jugoslavije intenzivno pripravljali na prihajajoče naloge. Tiskovna cenzura nam je sicer onemogočila javno pripravo v tisku, zato smo razvili način osebnih stikov, zaupnih posvetovanj in pismenega občevanja.

Tik pred izbruhom smo ob beograjski revolti vrgli v »Delavski pravici« še zadnji odločen klic po zavezništvu s Sovjetsko zvezo. Toda bilo je že prepozno: izdajalska delavnost protiljudskih režimov in vojske je v enem tednu povzročila uničenje jugoslovanske države.

»Biti ali ne biti – to je zdaj vprašanje!« Ta Shakespearejev izrek je v vsej strahotnosti vstal pred nami. Nastopil je čas, ko naj se do kraja preizkusi življenjska sila slovenskega ljudstva. Mnogi so tiste dni obupali nad lastnim ljudstvom, kateremu je za hip zmedla glavo fašistična socialna demagogija.

In v tem obupa polnem trenutku so se v Ljubljani zbrali zastopniki slovenske kulture, Sokola, krščansko-socialističnega delavstva in Komunistične partije in na pobudo tovarišev komunistov ustanovili Osvobodilno fronto.

Krščansko-socialistično delavstvo je takoj v celoti šlo na osvobodilno delo. Navezali smo stike – kolikor niso obstajali že prej – s sorodnimi izobraženci iz kulturnega kroga »Dejanja« in z akademsko mladino, ki se je zbirala okoli akademskega kluba »Zarja«. K skupnemu delu so takoj pristopili tudi izobraženci in kmetje, ki sta jih tradicija in skupna težnja vezali s krščansko-socialističnim delavstvom.

Tako je nastala »Krščanska skupina v OF«, ki je skupaj s Sokoli in Komunistično partijo postala temeljna enota slovenskega osvobodilnega gibanja.

Od vsega začetka je bila jasno načrtovana vloga krščanske skupine: da pridobi slovenske krščanske množice za osvobodilno gibanje. Poklicani smo bili, da v krščanskem ljudstvu uničujemo staro navezanost na reakcijo, predvsem da ga rešimo vezi klerikalizma. Naša naloga je bila, da vlijemo krščanskim množicam nova revolucionarna družbena spoznanja, ki so postala gibalna sila osvobodilnega gibanja.

Narodnoosvobodilni boj nam je približal nekatere osnovne družbene resnice, ki so dale smer vsemu poznejšemu razvoju v Osvobodilni fronti. Potrebno je, da ta spoznanja danes znova navedemo, ker se zdi, da komu med nami niso še do konca jasna:

1. Dejstvo, da sta med tremi osnovnimi skupinami Osvobodilne fronte dve izrazito proletarski, ni slučajno, ampak le potrjuje pravilnost slovenskega družbenega razvoja, ki je naložil proletariatu odločujočo odgovornost. Brez slovenskega proletariata ne bi bilo Osvobodilne fronte, ne bi bilo osvobodilnega gibanja in verjetno bi bil slovenski narod zapisan uničenju. Nastop proletariata je tudi naravna posledica zgodovinskega razvoja, v katerem je moralno in tvorno propadel dotlej vladajoči meščanski kapitalistični razred, medtem ko se kmečki razred zaradi svoje duhovne in materialne odvisnosti od prvega še ni razvil kot celota, ki bi bila zmožna revolucionarnih naporov.

2. Gibalna sila proletariata je pri nas in po vsem svetu Komunistična partija. Brez nje danes ne bi bilo Sovjetske zveze, ne bi bilo niti ene sile, ki bi bila sposobna uničiti barbarstvo fašizma, brez nje tudi slovenski proletarijat ne bi bil nikdar sposoben naporov osvobodilne vojne; brez junaške in borbene iniciative Komunistične partije bi slovenski narod bil danes razorožen in brez milosti prepuščen popolnemu uničenju. Komunistično partijo po pravici imenujemo avantgardo proletariata. Kot taka je na podlagi svoje delavnosti in pobude postala tudi avantgarda osvobodilnega gibanja.

3. Slovensko osvobodilno gibanje polaga temelje novemu narodnemu življenju. Narodni obstoj in razvoj hočemo zagotoviti s popolno narodno in socialno sovoboditvijo. Oblike novega narodnega življenja ustvarjamo že danes. Osvobodilna fronta bodi danes kakor za prihodnost oblika in izraz slovenske ljudske demokracije. OF ni in ne bo nikdar koalicija strank, ampak enotno narodno gibanje vseh Slovencev. Kot taka bo po uspešnem osvobodilnem boju prevzela oblast, ona bo zaplodila novo življenje v zedinjeni in svobodni Sloveniji. OF bo torišče bodočega slovenskega političnega, gospodarskega, kulturnega razvijanja, ona bo nosilka prave ljudske demokracije. Da postane OF v resnici sposobna za izvrševanje teh velikih nalog, smo dolžni delati vsi. OF mora objeti vse narodne množice in jih mobilizirati k skupnemu delu. Aktivisti Osvobodilne fronte – glejte – to je vaša velika narodna naloga, ki ji morate posvetiti vso skrb! Delo za utrjevanje OF je delo z blaginjo slovenskega naroda v najširšem obsegu.

Mislím, da moramo ta tri spoznanja danes, ko ob drugi obletnici osvobodilnega boja utrjujemo temelje OF, imeti živo pred očmi. Dala nam bodo odgovor na vse dvome in težave, ki se pojavljajo pri našem skupnem delu, pripomogla nam bodo tudi k iskreni osebni odločitvi, ki jo današnji čas terja od vsakega Slovenca, zlasti pa od vsakega aktivista OF.

Posebno tehtna so ta spoznanja za aktiviste krščanske skupine, ker zanje obstaja večja nevarnost, da podležejo svojemu delovnemu terenu, ki je še poln klerikalnih korenin. Zaradi tega krščanski socialisti ne smemo jemati teh spoznanj površno ampak dosledno, upoštevajoč vse posledice.

Kakšna bodi torej vloga krščanske skupine v OF? Taka, kakor smo jo

spoznali in začrtali od vsega začetka: Delo za pridobivanje krščanskih množic OF in za revolucionarno družbeno stališče.

To je velikanska naloga, najpomembnejša, kar jih je slovenski kristjan kdaj vzel nase. Tako delo je opravljalo krščansko-socialistično delavstvo že mnogo let, ne da bi kdaj začutilo potrebo po lastnem strankarskopoličnem oblikovanju. Tudi danes krščanski socialisti ne čutimo nikake potrebe po lastni strankarski obliki, ker štejemo OF za skupen politični izraz novega slovenskega življenja. Vsi slovenski kristjani se morajo zato vključiti v OF – in delo za ta cilj je naloga krščanskih aktivistov.

Vprašanje Komunistične partije kot stranke je obravnaval že tov. Krištof, zato ga ne bom posebej načenjal.

Dotaknil se bom še pomisleka, ki utegne motiti koga iz vrst krščanskih aktivistov: Kaj je z vero, s krščanstvom? Ali nismo krščanski aktivisti še posebno dolžni skrbeti za reševanje krščanstva med Slovenci? – Kot kristjani ne moremo iti neprizadeto mimo tega vprašanja. Danes vsakega pravega kristjana upravičeno razjeda ta skrb. Skozi desetletja smo se borili proti pačenju krščanstva, ki ga je v slovensko krščansko družbo prinesel klerikalizem. Danes se znova borimo za pravi izraz krščanskega človeka, ki ga strahotno onečašča belogardistična klerikalna reakcija z duhovščino na čelu.

Odgovor na skrb za usodo krščanstva je sijajno postavil tov. Edo Kocbek v pismu evropskim katoličanom: Danes se borimo za narod kot posodo duhovnih vrednot. Če bo uničena posoda, bo uničeno tudi slovensko krščanstvo. Če ohranimo posodo, ohranimo Slovencem možnost vsestranskega duhovnega življenja. Narod je uničljiv – krščanstvo v človeški duši neuničljivo. Zato – če bi bili postavljeni pred odločitev: ali narod ali vera, bi se moral odločiti za prvo.

Danes se borimo za ohranitev naroda. Od soudeležbe kristjanov pri tem boju je odvisna tudi usoda slovenskega krščanstva. Krščanstvo na Slovenskem se bo ohranilo, če se bo odtrgalo od propadajočega družbenega reda in se dvignilo k revolucionarnim družbenim spoznanjem. Skrb za usodo krščanstva nas mora torej še posebej priganjati k revolucionarni vzgoji slovenskih kristjanov. V tem je ves odgovor na zaskrbljenost glede usode krščanstva.

Če bomo gledali na stvarnost preprosto in z odprtimi očmi, se bomo vedno lahko odločali pravilno, mirno in sigurno. Ne bomo se vdajali mrzličnemu iskanju neke izvirnosti in zatekanju v filozofiranje. Vsa življenjska vprašanja se danes postavljajo pred nas v vsej jasnosti, ki navdihuje zadržanje slovenskih ljudskih sil. Kdor išče danes osebnega pomirjenja v iskanju neke modroslovske izvirnosti, pri tem pa zapira oči pred naravnim spoznanjem, posnema svetopisemske modrijane, ki jim je bilo zaprto in neznano, kar je bilo dostopno in razumljivo malim in preprostim ljudem.

Zakaj se mi je zdelo potrebno, da vam osvetlim revolucionarni razvoj v slovenskem krščansko-socialističnem gibanju? Zato, da pokažem na

pravilnost razvoja, na katerega daje odgovor tudi izjava osnovnih skupin OF, s katero smo potrdili enotnost OF in zagotovili njeno uspešno uveljavljanje v prihodnosti.

Ne nameravam posebej razpravljati o važnosti in pravilnosti nagibov, ki so vodili predstavnike temeljnih skupin pri delu za objavo izjave. Poudariti pa moram, da poleg potrditve stvarnega stanja pomeni naša izjava tudi plod mnogoletnih stremljenj slovenskega proletariata, tudi tistega, ki je pripadal krščansko-socialističnemu gibanju. Iz prejšnjega zgodovinskega pregleda smo videli, kako se je desetletja vleklo skozi naše gibanje kakor nit stremljenje po enotnosti, kako je krščansko-socialistično delavstvo od stopnice do stopnice napredovalo k revolucionarnosti, ki ga je danes usposobila, da je združilo svoje sile s silami vsega proletariata in zlasti z njegovo avantgardo – Komunistično partijo. Izjava je torej plod skoraj polstoletnega razvoja na eni strani, na drugi pa temelj za novo veličastno izgraževanje bodoče slovenske družbe.

Končni poziv, ki ga želim vsaditi v srce vsakega izmed nas, tako krščanskega aktivista, Sokola ali komunista kakor vsakega Slovenca sploh, bodi posvečen skupni zavesti, da se ne borimo za interese krščanskega socializma ali sokolstva ali komunizma, ampak za življenje svojega naroda, življenje, ki obsega vse nas brez razlike. Vsi imamo skupen enoten cilj. Tako naj bo tudi naš boj skupen in enoten. Ta duh naj preveva tudi naša človeška razmerja in naj ustvari med nami vsemi najpopolnejše tovarištvo, ki ga nobena sila ne bo mogla omajati. Od naše medsebojne zvestobe in zvestobe skupnemu cilju, ki je ne trpljenje ne smrt niti ne zmagoslavje ne bodo mogli razrušiti, je odvisno življenje našega naroda.

2. maj

Nekaj dni nisem napisal niti besedice v svoj dnevnik. Vanj sem vrgel samo nekaj obrazov z našega zborovanja. Dan in noč sem bil zaposlen. Zato bom skušal zdaj zaznamovati glavne vtise s tega zborovanja.

Prepričan sem, da naše zborovanje za razvoj OF ni bilo dosti manj pomembno kakor sama njena ustanovitev. Dve leti sta morali preteči, da smo dosegli zadnjo medsebojno jasnost in da se je naša skupnost tudi v naših srcih utrdila. Prihod na zborovanje in odhajanje z njega razločno označujeta uspeh, ki smo ga doživeli. Prihajali in pozdravljali smo se nekako v zadregi, bolj kakor srečujoči se tujci, kot pa ljudje istih stremljenj. Včeraj, ko smo se poslavljali, kar nismo mogli narazen. Znova in znova smo si podajali roke, malo da se nismo objemali. In žal nam je bilo vsem skupaj, da se moramo ločiti. Bogve kdaj se bomo spet sešli – in če se bomo sploh še kdaj vsi zbrali. Morda se marsikdo od tovarišev ne bo več povrnil med nas. Nenadno, sredi življenjskega dela, mu bo nekje omahnil korak. Na tisoče nevarnosti preži na te naše ljudi – in vendar gredo vanje mirno in brez bojazni, z veselim smehom in pesmijo. Po vsej Sloveniji leže neznan grobovi njihovih tovarišev, močnih in hrabrih ljudi, ki se niso umaknili z bojišča niti takrat, ko naša vojaška sila ni mogla vzdržati na njihovih področjih. Skoraj mimo vsakega se je že plazila smrt, skoraj

vsakemu je komaj za las manjkalo, pa bi se mu bilo ustavilo življenje – in glej jih, kako mirni in samozavestni ljudje so to! Nikjer ne opaziš na njihovih licih znamenj nervoznosti in propadanja. To je mladi, junaški, novi slovenski rod, ki bo zamenjal starega, propadajočega, hlapčevskega, strahopetnega in slabotnega. Tu, na teh obrazih že vidimo prihajajočega slovenskega človeka.

Začeli smo 28. aprila popoldne. Skedenj, ki je v tisti vasici edini preživel lansko italijansko požiganje, se je spremenil v okrašeno zborovališče. Spredaj velika slovenska zastava z zvezdo, ob straneh slike Prešerna, Cankarja, Tita in Stalina, vse stene v zelenju in napisih. Primož Turnher vodi. Zapojemo himni naše borbe »Naprej zastava slave« in internacionalo.

Predsednik Vidmar nas pretrese z govorom. Zgrabi nas in potegne za seboj. Z njim potujemo po zgodovini našega naroda, pred nami razgrne velike duhove Prešerna, Levstika in Cankarja, usodo malega naroda vsaja v naša srca in razgrinja iz našega boja vstajajočo prihodnost. Zdaj vemo, da je vredno trpeti in umirati za novo življenje, ki ga kujemo.

Pozdrav zastopnikov Srbov in Črnogorcev, naše vojske. Tesna povezanost in navezanost na bojne tovariše utrjuje v nas vero v zmago.

Začnemo z bistvenim delom zborovanja: Kardelj je prevzel to najvažnejše delo. Počasi odgrinja zastore, ki so doslej marsikomu branili pogled v globine družbenih zakonitosti. Od stopnice do stopnice nas vodi k spoznanju. Jasnost se z njegovimi besedami pretaka v naš razum. Naslednji dan spet nadaljuje. Ko konča, je nebo nad nami spet jasno in čisto. Dvomi, strah, nemir, negotovost so izginili...

SLOBODAN MILENKOVIČ

Združeni narodi in pravna ureditev mednarodnega pretoka delovne sile

Stoletje, v katerem živimo, često označujemo za obdobje velikih selitev ljudstev. In to povsem utemeljeno. Milijoni ljudi zapuščajo države v katerih prebivajo in si iz turističnih, političnih, zlasti pa ekonomskih pobud iščejo nova bivališča. Vendar se mnogi med njimi naglo vračajo, drugi odhajajo v prepričanju, da se ne bodo nikoli več vrnili; ekonomski emigranti, ki preživijo več let v tujini, neprestano razmišljajo o odpravi pridevnika, ki ga vsebuje prozaična sintagma »tuj delavec« ali »delavec migrant«. Stara in lepa rimska misel »Hic fui, hic sum, hic ero« postaja tedaj za njih del nostalgичne preteklosti, hrepenenja po rodnem kraju, kamor jih vračajo tihi spomini ali pa tudi žalostne življenjske resnice: da zaradi neprilagojenosti na nove delovne razmere, ker ne znajo tujega jezika ali ne poznajo predpisov dežele, v kateri žive, dobivajo odpovedi z dela, postajajo delovni invalidi ali pa se vračajo v domovino z močno načetim zdravjem. Toda četudi stvarnost ni tako trpka in tudi netolerantnost tujega okolja do njih ne tako izrazita, diskriminacija v pogledu zaposlovanja, uživanja ali odrekanja njihovih pravic – v primerjavi s pravicami domačih delavcev – opozarja na položaj teh oseb in na nujnost, da so njihove pravice in dolžnosti pravno urejene.

Seveda pa je moralo preteči mnogo vode, da je prišlo v širšo zavest preprosto spoznanje, da mora biti položaj tujih delavcev – razen z notranjo zakonodajo države, v kateri delajo – urejen tudi z mednarodnimi predpisi. Sčasoma je to spoznanje vendarle prevladalo. Z usodo tujih delavcev so se začele ukvarjati neposredno zainteresirane države – države pošiljateljice in države sprejemnice – z ustanovitvijo Mednarodne organizacije dela pa so se v varsto teh delavcev vključile tudi mednarodne organizacije. Ob že omenjeni specializirani agenciji se v to dejavnost živahno vključujejo tudi regionalne organizacije, v zadnjem času pa tudi Združeni narodi.

Dejavnost mednarodne organizacije dela za pravo ureditev položaja delavcev migrantov je popolnoma razumljiva, saj je to organizacija, ki med svojimi cilji navaja »olajševanje pretoka delavcev, vključno z migra-

cijo delovne sile«¹ in, ki je med drugim tudi za to ustanovljena, da rešuje socialne probleme in zboljšuje pogoje dela vseh delavcev, med drugimi tudi delavcev migrantov. Za tuje delavce se zavoljo tega lahko uporabijo oziroma se morajo uporabiti vse konvencije in priporočila te organizacije, v katerih je izraženo načelo enakosti pri obravnavanju domačih in tujih delavcev.

Seveda pa je jasno, da so za to razpravo mnogo bolj pomembni akti, v katerih so delavci migranti neposreden in edini predmet uravnavanja.² Zaradi tega navajamo najpomembnejše med njimi po tistem vrstnem redu, po katerem so bili sprejeti v Mednarodni organizaciji dela: Priporočilo o repociteti obravnavanja tujih delavcev (1919); Priporočilo, da se pošiljajo mednarodnemu uradu za delo informacije, statistični in drugi podatki o emigraciji, imigraciji, repatriiranju in tranzitu emigrantov (1922); Konvencija in Priporočilo o enakem obravnavanju tujih in domačih delavcev glede odškodnine za nesreče pri delu (1926); Priporočilo o zaščiti žena in deklet emigrantov na ladjah (1926); Konvencija in Priporočilo o novačenju, zaposlitvi in delovnih pogojih delavcev migrantov (1939); Priporočilo o sodelovanju držav glede novačenja, zaposlitve in delovnih pogojev delavcev migrantov (1939); Konvencija in Priporočilo o delavcih migrantih (revidirano 1949); Priporočilo o varstvu delavcev migrantov v nezadostno razvitih državah in območjih (1955); Konvencija o enakem obravnavanju domačinov in tujcev na področju socialne varnosti (1962); Resolucija o akciji Mednarodne organizacije dela pri razvijanju enakosti delavcev migrantov v vseh socialnih vprašanjih in vprašanih dela (1971); Resolucija o pogojih in enakosti ravnanja z delavci migranti (1972); Konvencija in Priporočilo o preprečevanju neregularnih migracij in razvoju enakih možnosti in enakega ravnanja (1975).

Močan priliv tuje delovne sile v gospodarsko razvita svetovna območja je spodbudil tudi dejavnost mednarodnih regionalnih organizacij na področju pravnega urejanja položaja tujih delavcev. Že v ustanovnih listinah,³ kasneje pa v mnogih konvencijah raznih regionalnih organizacij najdemo določila o tem sodobnem problemu meddržavnih odnosov. Nimamo pri tem opraviti le z dokumenti, v katerih se poleg drugih vprašanj mimogrede obravnava tudi položaj delavcev migrantov, temveč tudi s takimi, kjer so delavci migranti edini predmet obravnavanja.⁴ Že leta 1950 so npr. članice Bruseljske zveze sprejele Sporazum o tujih

¹ Glej točko c) III. dela filadelfijske deklaracije (1944), kjer so našteti cilji Mednarodne organizacije dela – Problèmes politiques et sociaux (article et document d'actualité mondiale), 1973, št. 203–204, str. 48.

Slovenske bralce opozarjamo tudi na knjigo dr. Rudi Kyovsky in dr. Aleksander Radovan: Konvencije in priporočila mednarodne organizacije dela s komentarjem, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1975. (op. prevajalca).

² Podrobno o tem Z. Stenek: Pravna zaščita radnika migranata u medunarodnom radnom pravu, Treći program Radio Sarajeva 1975, št. 9, str. 113 in dalje; D. Marković, S. Milenković: Medunarodno-pravno regulisanje zaštite na radu radnika migranata, Ekonomika (Beograd), 1978, št. 7–8, str. 62–63, 65–66, 68.

³ Člena 48 in 51 Sporazuma o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti ter člen 69 Sporazuma o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo.

⁴ D. Marković, S. Milenković: op. cit., str. 61–62, 64–65.

delavcih.⁵ Ista logika je kasneje prevladala v Arabski ligi, v Evropskem svetu, Evropski gospodarski skupnosti in v drugih regionalnih organizacijah. Na pobudo Arabske lige so leta 1968 sprejeli Sporazum o pretoku delovne sile znotraj držav članic lige, medtem ko je lansko leto Evropski svet izdelal doslej najpopolnejšo kodifikacijo pravic tujih delavcev s sprejetjem Evropske konvencije o položaju delavcev migrantov.⁶

Tudi Združeni narodi so se vključili v reševanje tega sodobnega problema. Vendar v začetku niso bile predmet razprav zgolj pravice delavcev migrantov. O njih se je govorilo le takrat, ko se je proučevalo pravice tujcev, ali če so bili na dnevnem redu demografski, gospodarski in finančni vidiki migracij kakor tudi posamezna socialna vprašanja. Vendar je vse večji pomen mednarodnega pretoka delovne sile za odnose med državami usmerjal tudi dejavnost svetovne organizacije k neposrednemu uravnavanju tega vprašanja: o migraciji delavcev ne razpravljajo več le v okviru drugih vprašanj, temveč ji posvečajo tudi osrednjo pozornost – o tem živo pričajo resolucije Generalne skupščine, Ekonomskega in socialnega sveta in drugih organov, ki so bile sprejete po letu 1972.

Ko prebiramo akte Združenih narodov, na podlagi katerih lahko spoznavamo pravno urejenost mednarodnega pretoka tuje delovne sile, menimo, da je treba pozornost obrniti na tri področja. Najprej je smotno raziskati možnost uporabe določil o enakosti vseh ljudi za delavce migrante, da bi, po naštevanju listin, v katerih pravice teh oseb niso neposredni predmet uravnavanja, delo sklenili z dejavnostjo Združenih narodov na področju pravne urejenosti položaja tujih delavcev.

1. Določila o enakosti vseh ljudi in položaj tujih delavcev

Znano je, da se v mnogih mednarodnih listinah prepoveduje diskriminacija glede na raso, spol, jezik ali vero. Najboljši primer, ki govori v prid temu, je ustanovna listina Združenih narodov, v kateri se na nekaj mestih pojavlja ta zahteva.⁷ Vendar so tudi listine, v katerih so navedenim možnim osnovam za diskriminacijo dodana še politična ali drugačna prepričanja, premoženje, rojstvo, med drugim tudi nacionalno ali etnično poreklo. V 1. členu Splošne deklaracije o človekovih pravicah je zapisano: »Vsak sme uživati vse pravice in vse svoboščine, ki so razglašene s to Deklaracijo, ne glede na raso, barvo kože, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno pripadnost, premoženje, rojstvo ali kakršnokoli drugo okoliščino«. Podobno določilo najdemo v Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah ter v Mednarodnem

⁵ Za besedilo glej F. Berber: *Völkerrecht (Dokumentensammlung)*, Band I, München und Berlin 1967, str. 1277 in dalje.

⁶ *Convention européenne relative au statut juridique du travailleur migrant, Série des Traités européens No 93, Edition décembre 1977.*

⁷ Glej člene 1, 13, 55 in 76 Ustanovne listine Združenih narodov.

⁸ Člen 2, točka 1 Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah.

paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah. V prvem od obeh najdemo med možnimi povodi za diskriminacijo tudi nacionalno poreklo: »Države članice tega pakta se zavezujejo, da bodo spoštovale in vsem ljudem, ki so na njihovem ozemlju ali pod njihovo pristojnostjo, jamčile s tem paktom priznane pravice, zlasti ne glede na raso, barvo kože, spol, jezik, vero, politično ali drugačno prepričanje, nacionalno ali socialno poreklo, gmotno stanje, rojstvo ali kakršnekoli druge okoliščine.«⁸ V drugem paktu je govor o istih osnovah diskriminacije,⁹ kar pomeni, da se nacionalno poreklo pojavlja tako v eni kot v drugi doslej najpomembnejši listini o mednarodnem varstvu človekovih pravic. »Nacionalno poreklo« kot prepovedan kriterij za razlikovanje ljudi je zajeto tudi v pojmu rasne diskriminacije in razčlenjeno v Mednarodni konvenciji o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije.¹⁰

Splošna določila o enakosti vseh ljudi se nato opirajo na izoblikovanje konkretnih pravic. Razen redkih izjem, ko se med državljani in tujci postavlja mejna črta glede opredeljevanja nekaterih pravic, skoraj vse listine, o katerih je bil govor v gornjem odstavku, vsebujejo določila, na podlagi katerih se priznavajo pravice »vsakemu človeškemu bitju«,¹¹ »vsakomur«,¹² »vsakomur brez razločka«,¹³ »vsem«,¹⁴ ali pa v skladu s tem poudarjajo, da »nihče«¹⁵ ne sme biti oropan določenih pravic. V nekaterih listinah najdemo celo »priznavanje prirojenega človeškega dostojanstva vseh članov človeške družbe in njihovih enakih in neodtujljivih pravic«,¹⁶ kar bi lahko razlagali tudi kot zahtevo po popolni enakopravnosti vseh ljudi – ne glede na to, kateri državni ureditvi pripadajo.

Pa vendar, ali lahko sprejmemo tako stališče? Kar se tiče prve kategorije določil, je pritrđen odgovor sam po sebi razumljiv: izraza »vsak« in »vsi« brez dvoma navajata k ugotavljanju enakosti vseh ljudi na določenem ozemlju, kar pa vendar ne pomeni, da moramo s tem razumeti, da veljata za vse »člane človeške družbe«. Ko to pravimo, imamo pred očmi neskladje med normativnim in stvarnim, med pravnimi teksti in življenjem; in prav zaradi življenjske realnosti ocenjujejo priznavanje enakih pravic vsem članom človeške skupnosti za romantično iluzijo

⁸ Člen 2, točka 2 Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah.

¹⁰ Člen 1 Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Podrobno o izrazu »nacionalno poreklo« v pojmu rasne diskriminacije – A. Peleš: Rasna diskriminacija i mednarodno pravo, Sarajevo 1977, str. 18 in dalje; A. Peleš: Pojam rase u mednarodnopravnoj definiciji rasne diskriminacije, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu za 1972. godinu, str. 142 in dalje.

¹¹ Člen 6 Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah.

¹² Člen 5 Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije; Členi 2, 3, 6, 8, 10, 14, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 in 29 Splošne deklaracije o človekovih pravicah; Člen 7, točka 2, člena 11 in 15 Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah; Člena 9, 12, točke 2, 3 in 5 člena 14, člen 16, točka 2 člena 17, člen 18, točka 2 člena 19 in člen 22 Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah.

¹³ Točka 2 člena 23 Splošne deklaracije o človekovih pravicah.

¹⁴ Člen 7 Splošne deklaracije in člena 14 in 26 Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah.

¹⁵ Členi 4, 5, 9, točka 2 člena 11, člen 12, točka 2 člena 15, točka 2 člena 17 in točka 2 člena 20 Splošne deklaracije; točki 1 in 2 člena 8, člen 11, točka 7 člena 14, točka 1 člena 15, točka 1 člena 17, točka 2 člena 18 in točka 1 člena 19 Mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah.

¹⁶ 1. odstavek uvoda Splošne deklaracije; podobno tudi 2. odstavek uvoda Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter mednarodnega pakta o državljskih in političnih pravicah.

piscev, ki so obrnjeni v prihodnost, ali za platonsko deklaracijo, katere izpolnitev terja mnogo več solidarnosti in razumevanja med narodi. V potrditev takega stališča navajamo 2. člen Pakta o državljskih in političnih pravicah, v katerem se veljavnost te listine omejuje izključno na posameznike, ki živijo na ozemlju držav pogodbenic, ali sodijo pod njihovo oblast, kar je seveda mnogo ožji pojem, kot je zajet v 2. členu Pakta: »vsi člani človeške družbe«. Varljivost vtisov, ki jih dobimo, izključno na podlagi posameznih določil, še ni tako izrazita v Paktu o državljskih in političnih pravicah. V tem pogledu dopuščajo globlje dvome listine, ki so jih sprejele regionalne organizacije; čeprav najdemo tudi v njih zelo podrobno razčlenitev temeljnih pravic in svoboščin »vsakega« človeškega bitja in prepoved diskriminacije glede na raso, jezik, vero ali narodnostno poreklo, razkriva omejenost glede uživanja osebnih svoboščin takoj tudi tisto drugo, temnejšo stran problema. Evropska socialna listina in nekateri drugi akti se nanašajo izključno na državljane držav pogodbenic, to pa so le članice teh regionalnih integracij. Državljanji drugih držav nimajo enakih pravic, kar pomeni, da so praviloma brez varstva osebe iz nerazvitih držav, delavci migranti, za katere je zagotovitev pravic prav tako nujna. Res je, da v paktih o človekovih pravicah in v drugih mednarodnih listinah ni tako širokih omejitev, vendar se tudi v njih, kot je že omenjeno, zaščita omejuje na ozemlja držav pogodbenic in na posameznike, ki v njih živijo ali ki sodijo pod njihovo oblast. Če k temu dodamo še klavzule, ki ne dopuščajo vsem članicam mednarodne skupnosti ratifikacije teh instrumentov,¹⁷ bo razumljivejša tudi premajhna usklajenost med futuristično in individualistično obravnavanimi stališči uvoda Splošne deklaracije in paktov ter drugimi določili teh listin.

Vendar kljub restriktivnemu pristopu omenjenih instrumentov do oseb lahko menimo, da se večina v njih vsebovanih pravic nanaša tudi na delavce migrante. Seveda to ne pomeni, da so s tem rešeni vsi problemi v zvezi s položajem teh oseb. Nimamo namena, da bi s tako trditvijo zanikovali prispevek načela o enakem postopanju z domačimi in tujimi delavci priboljševanju položaja slednjih, niti zmanjševali prizadevanj za tako rešitev. Želimo le opozoriti na pomanjkljivosti v pogledu popolnega enačenja pravnega položaja tujih in domačih delavcev, saj obravnavajo dosledno spoštovanje načela enakosti kot končno rešitev uveljavljanja pravic tujih delavcev. Menimo, da se mora pri urejanju njihovih pravic upoštevati tudi nacionalnost delavcev, da se ne bi, podobno kot pri zaščiti manjšinskih pravic,¹⁸ njihova formalnoppravna enakost sprevrgla v dejansko neenakost: dejanska enakost ne pomeni le to, da domači državljani

¹⁷ Več o tem S. Milenković: Uslovi za prihvatanje saopštenja država i pojedinaca u Komitetu za prava čoveka, *Jugoslovenska revija za mednarodno pravo* 1973, št. 1-3, str. 101 in dalje.

¹⁸ Kritiko stališča, da so pravice manjšin »nadpravice«, posebni privilegiji, kar se lahko tudi povezuje s priznanjem pravic delavcev migrantov, glej: S. Milenković: Prava manjina u Međunarodnom Paktu o građanskim i političkim pravima, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu za 1974. leto*, str. 223.

priznavajo pravice tujim delavcem, temveč da te pravice lahko tudi uveljavljajo – ob upoštevanju narodnosti oseb – katerih pravice so predmet zaščite. Opozorilo o nevarnosti poškodb, denimo, bi morali tiskati ne le v uradnem jeziku države prejemnice, temveč tudi v jezikih tujih delavcev.¹⁹ Podobno je potrebno urediti tudi šolanje otrok tujih delavcev.²⁰ Pri uživanju pravic, ki izhajajo iz zdravstvenega in invalidskega zavarovanja je prav tako treba upoštevati razlike v položaju tujih in domačih državljanov, sicer bi tudi vnaprej pristajali na formalno enakost, ki ne ustreza dejanskim potrebam tistih, ki jim je zaščita namenjena.²¹

2. Določila o ureditvi položaja tujih delavcev v listinah, ki niso posvečene izključno tem osebam

Razen načel o enakosti vseh ljudi so Združeni narodi sprejemali tudi določila o položaju tujih delavcev. In vendar proučevanje dejavnosti svetovne organizacije razkrije le majhno število takšnih dokumentov. Dva razloga sta vplivala na to: veliko število listin, na podlagi katerih so tuji delavci, tako kot vse druge osebe, lahko uživali temeljne pravice in svoboščine – ter dejavnost Mednarodne organizacije dela na področju zaščite pravic tujih delavcev. Vendar majhno število določil ne pomeni tega, da so članice Združenih narodov popolnoma prezrle delavce migrante; v besedilih o širjenju in varstvu človekovih pravic ter vzpostavljanju sodelovanja na socialnem področju so države posvečale pozornost tudi mednarodnemu pretoku delovne sile, o čemer pričata Konvencija o kaznivosti trgovine z ljudmi in izkoriščanju prostitucije drugih oseb ter Deklaracija o socialnem napredku in razvoju.

V omenjeni konvenciji najdemo na primer določilo, ki države pogodbenice zavezuje, da glede priseljencev in izseljencev uveljavijo ali zadržijo v veljavi ukrepe, ki so usmerjeni k boju proti trgovini z osebami zaradi prostitucije, pri čemer navaja kot posebno nalogo sprejem določil o zaščiti imigrantov ali emigrantov, zlasti žena in otrok.²²

Izrecnejša določila o delavcih migrantih najdemo v Deklaraciji o socialnem napredku in razvoju. V tej listini se tuji delovni sili priznava pomembna vloga na področju, kateremu je omenjena deklaracija posvečena. V skladu s tem deklaracija terja, da sprejmejo ukrepe in nudijo

¹⁹ O obveznostih držav, da objavljajo opozorila in navodila glede zaščitnih ukrepov pri delu glej: Informacija o zaščiti na radu naših radnika privremeno zaposlenih v inostranstvu, Savezni komite za rad, Beograd 1971, str. 13–14.

²⁰ O problemih šolanja otrok jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v tujini – Politika 8. avgusta in 14. decembra 1977.

²¹ O pomanjkljivosti v zdravstvenem in invalidskem zavarovanju delavcev, začasno zaposlenih v tujini, glej: Konvencija o socialnem osiguranju i problemi koji se javljaju u njihovom sprovođenju, Savezni sekretariat za rad i socialnu politiku i Savez zajednice penzijskog i invalidskog osiguranja Jugoslavije, Beograd 1972.

Glej tudi: Pitanja u vezi sa regulisanjem i realizacijom materijalnog obezbeđenja za slučaj nezaposlenosti jugoslovenskih radnika na radu u inostranstvu, posebno u SR Nemačkoj, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd 1972.

²² Besedilo konvencije glej: Droits de l'homme, Recueil d'instruments internationaux, Nations Unies, New York 1978, str. 64 in dalje.

socialno varstvo delavcem migrantom in njihovim družinam v skladu z določili konvencije Mednarodne organizacije dela št. 97 in drugimi mednarodnimi instrumenti, ki se nanašajo na tuje delavce.²³

Tudi resolucije Združenih narodov obravnavajo tuje delavce. Resolucija št. 3362 (S VII) Generalne skupščine o razvoju in mednarodnem gospodarskem sodelovanju posveča npr. pozornost deželam v razvoju, ker je njihov položaj resno ogrožen zavoljo odseljavanja kvalificirane delovne sile. V resoluciji št. 1926 pa Ekonomski in socialni svet priporoča ustanovitev ad hoc skupine, ki naj bi proučevala med drugim tudi ukrepe za zaščito pravic delavcev migrantov in njihovih družin.

Po vsem tem, o čemer je doslej bil govor, lahko ugotovimo, da pravni položaj delavcev migrantov zelo dolgo ni prišel na dnevne rede organov Združenih narodov. Tudi ob redkih priložnostih, ko so mu posvetili več pozornosti, temeljni predmet uravnavanja niso bile pravice tujih delavcev, temveč povsem druga področja, v okviru katerih so se tudi mimogrede dotaknili tega sodobnega problema. Vendar se je z nastopom predstavnika Kenije v Ekonomskem in socialnem svetu takšna praksa končala. Od takrat pa do danes so Združeni narodi sprejeli več listin o tujih delavcih kot pa v celem obdobju pred tem.

3. Mednarodnopravna urejenost položaja tujih delavcev v resolucijah, posvečenih tuji delovni sili

Na preobrat v obravnavanju položaja tujih delavcev je vplivalo več razlogov, vendar sta bila odločilna predvsem dva: ogromno povečanje števila tujih delavcev in mednarodni zbori, na katerih so udeleženci predlagali ukrepe za varstvo teh oseb.

Prvega od navedenih vzrokov ni potrebno posebej pojasnjevati. Podatki, ki jih navajamo, so najboljši tolmač tega. Začeli bomo z naglim naraščanjem števila tujih delavcev v Zvezni republiki Nemčiji: pred dvajsetimi leti je bilo v tej državi 165.000 tujih delavcev. V enem letu se je njihovo število povzpelo na 280.000, da bi čez deset let znašalo že 2,2 milijona. Podobno je bilo v vsej Zahodni Evropi. Računajo na primer, da je bilo leta 1972 v deželah tega območja 11 milijonov delavcev migrantov. V Severni Ameriki so zabeležili celo 500.000 priseljencev letno iz Mehike in Latinske Amerike.²⁴ Ta velikanski priliv tuje delovne sile zaskrbljuje celo Združene države Amerike, v katerih vse pogosteje razmišljajo o postavitvi žične ograje na meji z Mehiko, da bi preprečili nezakonite prihode okoli tristo tisoč ljudi letno iz te države.²⁵

²³ Besedilo deklaracije glej prav tam, str. 122 in dalje. Prevod deklaracije je objavljen v Spoljnopolitičkoj dokumentaciji 1970, št. 2, str. 100 in dalje.

²⁴ Nations Unies, Conseil économique et social, Commission des droits de l'homme, Sous-Commission de la lutte contre les mesures discriminatoires et de la protection des minorités, doc. E/CN.4/ Sub. 2/351, str. 9. V nadaljnjem besedilu le številka dokumenta.

²⁵ Politika 12. novembra 1978.

In vendar migracijski tokovi ne tečejo vedno v isto smer – od nerazvitih v razvite dežele. Tudi iz gospodarsko razvitih držav Zahodne Evrope odhaja veliko število ljudi v Severno Ameriko in Avstralijo, zato je treba tudi njih vštetiti v 9,5 milijonov ljudi, kolikor jih je v obdobju od 1951. do 1970. leta zapustilo Evropo in odšlo na delo v čezmorske dežele.²⁶ Zato lahko mirno trdimo, in podobno oceno navaja tudi resolucija št. 1749 Ekonomskega in socialnega sveta,²⁷ da je migracija delavcev postala svetovni problem, s katerim se morajo ukvarjati mnoge članice Združenih narodov. Usoda teh oseb ni več v izključni pristojnosti imigracijskih držav, kajti pretok tuje delovne sile je pomemben vidik socialnega in gospodarskega položaja v svetu. Zanje morajo skrbeti razen neposredno prizadetih držav tudi mednarodne organizacije, med drugimi tudi Združeni narodi.

Razen naraščanja števila tujih delavcev vplivajo na dejavnost Združenih narodov na področju pravnega urejanja položaja teh oseb tudi sklepi in priporočila mednarodnih zborov, med njimi tudi konference in seminarji, ki jih organizirajo pod okriljem svetovne organizacije. O tem pričata npr. Konferenca evropskih ministrov, odgovornih za socialno varstvo, ki je bila v Haagu leta 1972, in seminar Združenih narodov o industrijsko socialnem varstvu (Moskva 1971). Obe ti srečanji omenja tudi resolucija Ekonomskega in socialnega sveta št. 1749, ki je posvečena izključno delavcem migrantom.²⁸ Razen tega so o tujih delavcih razpravljali tudi na seminarju Združenih narodov o nevarnosti obnavljanja netolerantnosti v vseh njenih oblikah ter iskali sredstva za preprečevanje in boj proti njim²⁹ ter na svetovnih konferencah o prebivalstvu, ki sta bili v Nici in Bukarešti leta 1971 in 1974. Določila o delavcih migrantih so bila vključena tudi v sklepni dokument Konference o evropski varnosti in sodelovanju (Helsinki),³⁰ v Deklaracijo in akcijski program Svetovne konference za boj proti rasizmu (1978),³¹ pa tudi v sklepe in resolucije posameznih srečanj. V sklepnem delu splošne resolucije Mednarodne konference pravnikov o pravnem in družbenem položaju delavcev migrantov v Evropi (Pariz 25., 26. in 27. januarja 1974) je že v prvi točki zajeta zahteva po spoštovanju pravic teh oseb.³² Priporočila seminarja o človekovih pravicah delavcev migrantov (Tunis, 12. in 24. novembra 1975) terjajo od Združenih narodov tudi dejavnost na tem področju:

²⁶ V. Grečić: Karakteristike iseljavanja iz Jugoslavije posle drugog svetskog rata, *Medunarodni problemi* 1977, št. 3–4, str. 33–34. Podrobno o tem V. Grečić: *Savremene migracije radne snage u Evropi*, Beograd 1975, str. 32 in dalje.

²⁷ Besedilo resolucije Ekonomskega in socialnega sveta št. 1749 – Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, Resolutions, Supplement No 1, str. 7–8.

²⁸ *Prav tam*, str. 7.

²⁹ *Seminaire sur les risques de recrudescence de l'intolerance sous toutes ses formes et la recherche des moyens permettant de les prevenir et de les combattre*, Nice (France), 24. août – 6. septembre 1971, Nations Unies, New York 1071, str. 10, 13–14.

³⁰ Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, Sklepni dokument, Helsinki 1975, del »Ekonomski in socialni aspekti migracije delavcev«.

³¹ Politika 27. avgusta 1978.

³² Conférence internationale de juristes sur la situation juridique et sociale des travailleurs migrants en Europe, Paris 25, 26 et 27 janvier 1974, Partie finale de la résolution générale.

priporočajo, naj bi Združeni narodi izdelali tipski bilateralni sporazum, ki naj bi bil vzorec, po katerem bi države sklepale pogodbe o urejanju položaja delavcev migrantov.³³

Oba omenjena razloga sta bila le splošen povod za močan razmah dejavnosti svetovne organizacije na področju, kateremu je posvečen ta spis. Neposreden povod za vključitev vprašanja položaja tujih delavcev na dnevni red organov Združenih narodov moramo iskati v nečloveških postopkih s stotinami Afričanov, ki so jih trgovci z delovno silo odvažali v dežele Zahodne Evrope: za zaposlitev, hrano in nastanitev so morali podpisati pogodbo, po kateri so morali prvih pet mesecev delati brezplačno: prek meja so jih vozili v zapečatenih tovornjakih, na carinskih deklaracijah pa je pisalo, da prevažajo šivalne stroje. Ogorčen zaradi položaja Afričanov, ki je mejil na suženjstvo, je predstavnik Kenije na 53. zasedanju Ekonomskega in socialnega sveta sprožil vprašanje položaja tujih delavcev, rekoč, da lahko v pojavih, o katerih je bil govor, spoznavamo oživljanje suženjstva.³⁴

Taki primeri so člane Ekonomskega in socialnega sveta naravnost presenetili, zato so predlagali, naj se osnuje delovna skupina, ki bo pripravila načrt resolucije o izkoriščanju delovne sile prek nezakonite in ilegalne trgovine.³⁵ Od tega trenutka so razmere tujih delavcev nenehno na dnevnem redu organov Združenih narodov in v zelo kratkem času so sprejeli veliko število resolucij. Ko so načrt resolucije delovne skupine sprejeli v Ekonomskem in socialnem svetu (resolucije 1706 – LIII),³⁶ so isto vprašanje uvrstili na dnevni red Generalne skupščine in na njej so po izčrpnih razpravah z enakim naslovom kot v ESS sprejeli resolucijo št. 2920 – XXVII.³⁷ V njej terja GS nadzor nad izvajanjem ukrepov za prenehanje diskriminatornega postopanja z delavci migranti in poziva vse vlade k spoštovanju Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Komisiji za človekove pravice pa priporoča, da na svojem naslednjem zasedanju obravnava vprašanja izkoriščanja delovne sile prek nezakonite in prikrite trgovine. S sprejetjem priporočila je dala Komisija prednost obravnavi tega vprašanja, vendar je bila mnenja, da je potrebno pretehtati oba vidika tega sodobnega problema: nezakonito in ilegalno trgovino s tujo delovno silo ter diskriminatorno postopanje s tujimi delavci in migranti v državah prejemnicah.³⁸ Odtlej sta na dnevnem redu organov Združenih narodov dve vprašanji: »Izkoriščanje delovne sile, ki

³³ *Seminaire sur les droits de l'homme des travailleurs migrants*, Tunis 12–24 novembre 1975, United Nations, New York 1976, str. 43.

³⁴ *Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-troisième session, Nations Unies, New York 1973*, str. 138–139, 149.

³⁵ *Prav tam*, str. 141.

³⁶ *Besedilo* glej: *Conférence internationale du Travail, 59e session 1974, Rapport VII (1), Travailleurs migrants, Annexe II*, p. 82.

³⁷ *Prav tam, Annexe II*, str. 83.

³⁸ *Commission des droits de l'homme, Rapport sur la vingt-neuvième session, Conseil économique et social, documents officiels: cinquante-quatrième session, Supplément No 6, Nations Unies, New York 1973*, str. 16.

izvira iz nezakonite in ilegalne trgovine« in »Mednarodnopravna zaščita človekovih pravic oseb, ki niso državljani države, v kateri živijo«.

Glede prvega od obeh je Komisija za človekove pravice sprejela resolucijo 3 (XXIX),³⁹ ki Ekonomskemu in socialnemu svetu priporoča sprejem načrta resolucije, ki bo obravnaval to področje. Podkomisijo za preprečevanje diskriminacije in za varstvo manjšin pa naproša, da preuči stanje varstva človekovih pravic tujih delavcev. Komisijo za položaj žena poziva, naj posveti več pozornosti izkoriščanju žrtev ilegalne trgovine z delovno silo, posebej izkoriščanju žena. Ekonomski in socialni svet je sprejel predlog Komisije in sprejel resolucijo št. 1789 (LIV)⁴⁰ z že večkrat omenjenim naslovom »Izkoriščanje delovne sile prek nezakonite in ilegalne trgovine«, medtem ko je podkomisija za preprečevanje diskriminacije in za varstvo manjšin sprejela resolucijo št. 6 (XXVI), v kateri naroča izdelavo študije o izkoriščanju delovne sile, ki je plod nezakonite in ilegalne trgovine.⁴¹ Po izdelavi študije⁴² je Generalna skupščina v resoluciji št. 3224 pozvala vse države, da v pogledu človekovih pravic ravnajo z delavci migranti, ki so legalno na njihovem ozemlju tako, kot s svojimi državljani ter da naj v celoti spoštujejo tudi pravice tistih delavcev migrantov, ki se zadržujejo na njihovem ozemlju nelegalno.⁴³ Po vsem tem je komisija za človekove pravice sprejela resolucijo št. 12 (XXXIII), s katero priporoča Ekonomskemu in socialnemu svetu, naj postavi na dnevni red naslednjega zasedanja vprašanje izkoriščanja delovne sile, ki je posledica nezakonite in ilegalne trgovine.⁴⁴

Razen vprašanj, o katerih smo do sedaj govorili, so proučevali položaj delavcev migrantov v Združenih narodih tudi v okviru resolucij o mednarodnopravnem varstvu človekovih pravic tistih oseb, ki niso državljani države, v kateri živijo. Dejavnost Združenih narodov na tem področju se je začela z resolucijo št. 8 Komisije za človekove pravice,⁴⁵ v kateri je predlagala Ekonomskemu in socialnemu svetu, da sprejme resolucijo, s katero bo pozvala podkomisijo za preprečevanje diskriminacije in za varstvo manjšin, naj prouči možnost, da se mednarodna določila o človekovih pravicah uveljavijo tudi za osebe, ki niso državljani države, v kateri

³⁹ Conférence internationale du travail, 59e session 1974, Rapport VII (1), Travailleurs migrants, Annexe II, str. 83-84.

⁴⁰ Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, Résolutions, Supplément No 1, Nations Unies, New York 1973, str. 27.

⁴¹ Načrt resolucije je bil sprejet na 686. zasedanju podkomisije, Nations Unies, Conseil économique et social, Commission des droits de l'homme, Sous-Commission de la lutte contre les mesures discriminatoires et de la protection des minorités, doc. E/CN.4/1128; E/CN.4/Sub.2/343, str. 37.

⁴² E/CN.4/Sub.2/351.

⁴³ Resolucijo so sprejeli na 2278. plenarnem zasedanju, dne 6. novembra 1974. leta pod naslovom »Ukrepi za izboljšanje položaja delavcev migrantov« – Résolutions et décisions adoptées par l'Assemblée générale au cours de la vingt-neuvième session, str. 90.

⁴⁴ Commission des droits de l'homme, Rapport sur la trente-troisième session, Conseil économique et social, documents officiels: soixante-deuxième session, Supplément No 6, Nations Unies, New York 1977, doc.E/5927, str. 95-96.

⁴⁵ Commission des droits de l'homme, Rapport sur la vingt-neuvième session, Conseil économique et social, documents officiels: cinquante-quatrième session, Supplément No 6, Nations Unies, New York 1973, doc.E/5265, str. 108-109.

prebivajo. Ekonomski in socialni svet je sprejel predlog in izglasoval resolucijo št. 1790 (LIV), v kateri ponavlja prošnjo podkomisiji, vendar hkrati naproša Komisijo za človekove pravice, da tudi sama k temu kar največ prispeva.⁴⁶ V želji, da bi pospešil delo podkomisije, izglasuje Ekonomski in socialni svet tudi resolucijo št. 1871 (LIV), s katero naproša podkomisijo, da čimprej posreduje Komisiji za človekove pravice priporočila glede varstva oseb, ki niso državljani države, v kateri prebivajo.⁴⁷ Podkomisija nato z resolucijo št. 10 (XXVII)⁴⁸ poveri gospe Elles iz Velike Britanije nalogo, da izdela poročila in načrt deklaracije o tem vprašanju, generalni sekretar Združenih narodov pa posreduje vladam načrt deklaracije in zaprosi za njihova mnenja. Po proučitvi odgovorov vnese posebni poročevalec spremembe v besedilo načrta deklaracije in ga dostavi podkomisiji v nadaljnje obravnavanje.

Tudi ta strnjen prikaz dejavnosti Združenih narodov je prepričljiv dokaz prizadevanj, ki jih je v zadnjih letih namenila svetovna organizacija pravni ureditvi položaja tujih delavcev. Prikaz morda daje vtis o zapletenosti in neusklajenosti postopkov pri sprejemanju aktov na tem občutljivem področju meddržavnih odnosov in o previdnosti, s katero se svetovna organizacija loteva kodifikacije določenih vprašanj: pričela je s posameznimi vidiki migracije tujih delavcev, hkrati pa se je lotila proučevanja pojava kot celote. O tem drugem pristopu priča tudi resolucija Ekonomskega in socialnega sveta št. 1749 (LIV), ki nosi naslov »Delavci migranti«,⁴⁹ in v kateri se na priporočilo Komisije za družbeni razvoj ugotavlja potreba Združenih narodov, da proučuje položaj delavcev migrantov iz ekonomskih, političnih, družbenih, kulturnih in drugih vidikov. Razen tega resolucija poziva vlade, da ukrenejo vse potrebno za izboljšanje položaja teh oseb in njihovih družin, in sicer z bojem proti diskriminaciji, z ohranjanjem njihove etnične integritete in kulturne dediščine, pa tudi z zagotavljanjem njihovega socialnega varstva in ustreznih stanovanj.

Po omenjeni resoluciji št. 1749 se je v Združenih narodih nadaljevala živahna dejavnost na področju urejanja položaja delavcev migrantov. Konec leta 1974 je sprejela Generalna skupščina resolucijo št. 3224 (XXIX) z naslovom »Ukrepi za izboljševanje položaja delavcev migrantov«, v kateri poziva vse države, naj delavcem migrantom, ki legalno prebivajo na ozemljih držav prejemnic, priznajo enak položaj kot državljanom matičnih držav, temeljne pravice pa naj v pogledu človekovih pravic in delovne zakonodaje priznajo tudi vsem delavcem migrantom, ki

⁴⁶ Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, Résolutions, Supplément No 1, Nations Unies, New York 1973, str. 27–28.

⁴⁷ Nations Unies, Conseil économique et social, cinquante sixième session, doc.E/RES/1871 LVI/.

⁴⁸ Nations Unies, Conseil économique et social, Commission des droits de l'homme, Sous-Commission de la lutte contre les mesures discriminatoires et de la protection des minorités, doc.E/CN.4/Sub.2/SR.712, str. 142.

⁴⁹ Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, Résolutions, Supplément No 1, str. 7–8.

skrivaj prihajajo na njihovo ozemlje. Generalna skupščina je tudi pozvala države, naj sklenejo dvostranske sporazume, da bi se zmanjšala nedovoljena trgovina z delovno silo.⁵⁰

Tudi na naslednjem zasedanju Generalne skupščine so razpravljali o položaju tuje delovne sile. Resolucija z naslovom »Ukrepi, usmerjeni k spoštovanju človekovih pravic in dostojanstvu delavcev migrantov«⁵¹ poziva vlade, da usmerijo skrb upravnih organov k spoštovanju človekovih pravic vseh teh oseb, vključno s tistimi, ki nimajo regularnih listin. Prav tako resolucija naproša diplomatska oziroma konzularna predstavništva, da v okviru funkcij, ki jih opravljajo, varujejo človekove pravice delavcev migrantov, med drugimi tudi tistih oseb, ki nimajo dokumentov ali pa so njihovi dokumenti neveljavni.

Precej večjo pozornost posveča delavcem migrantom resolucija Generalne skupščine, ki so jo sprejeli na 31. rednem zasedanju. Ta terja od vseh držav, da sprejmejo ukrepe, ki bodo naravnani k preprečevanju in odpravljanju vsakršne diskriminacijske prakse glede delavcev migrantov. Razen tega poziva države pošiljateljice kot tudi države prejemnice, da store potrebne ukrepe za izboljšanje položaja teh ljudi.⁵²

Komisija za človekove pravice in Ekonomski in socialni svet sta nadaljevala z delom pri urejanju položaja delavcev migrantov. Na predlog Komisije je Ekonomski in socialni svet sprejel resolucijo št. 2083 (LXII),⁵³ s katero se zavezuje, da bo nenehno proučeval položaj delavcev.

Konec leta 1977 je sprejela Generalna skupščina še eno resolucijo s tega področja. To je resolucija št. 32/120, ki ima enak naslov kot resolucija št. 31/127: »Ukrepi za izboljšanje položaja in spoštovanja človekovih pravic in dostojanstva vseh delavcev migrantov.«⁵⁴ Razen enakega naslova sta si resoluciji podobni tudi po vsebini, čeprav resolucija št. 32/120 le nekoliko podrobneje uravnava položaj delavcev migrantov. V obeh resolucijah Generalna skupščina priporoča Komisiji za človekove pravice in Ekonomskemu in socialnemu svetu, da nadaljujeta z delom pri proučevanju položaja delavcev migrantov.

Komisija se je odzvala temu pozivu Generalne skupščine in ustanovila delovno skupino, kateri so Kolumbija, Turčija in Jugoslavija predložile osnutke dveh resolucij. Delovna skupina je osnutka takoj sprejela, podporo pa sta dobila tudi v sami komisiji.⁵⁵

⁵⁰ Glej opombo št. 43.

⁵¹ Glej resolucijo generalne skupščine št. 3449 (XXX), ki je bila sprejeta na 2433. plenarnem zasedanju dne 9. decembra 1975. – Résolutions et décisions adoptées par l'Assemblée générale au cours de sa trentième session, str. 94–95.

⁵² Glej resolucijo Generalne skupščine št. 31/127 z naslovom »Ukrepi za izboljšanje položaja in spoštovanja človekovih pravic in dostojanstva vseh delavcev migrantov«, ki je bila sprejeta na 102. plenarnem zasedanju dne 16. decembra leta 1976 – Résolutions et décisions adoptées par l'Assemblée générale au cours de sa trente et unième session, Volume I, str. 118–119.

⁵³ Conseil économique et social, documents officiels, soixante-deuxième session, Résolutions et décisions, Supplément No 1, doc.E/5988, str. 40–41.

⁵⁴ Resolucija je bila sprejeta na 105. plenarnem zasedanju dne 16. decembra 1977. leta – Résolutions et décisions adoptées par l'Assemblée générale au cours de sa trente-deuxième session, str. 155–156.

⁵⁵ Podrobno o tem: Commission des droits de l'homme, Rapport sur la trente-quatrième session.

Vendar pa v resolucijah, o katerih smo doslej razpravljali, ni govor le o pravnem položaju delavcev migrantov. Omenjene listine vsebujejo tudi določila, ki so pomembna za mednarodni pretok delovne sile nasploh. Omenimo naj le resolucijo št. 1749 (LIV) »Delavci migranti«, v kateri je Ekonomski in socialni svet ugotovil, da so »migracijska gibanja rezultat obstoječih razlik v stopnji razvitosti« in da bi se lahko migracijski tokovi zmanjšali le tedaj, če bi odpravili razlike med razvitimi in nerazvitimi državami, ali pozvali vlade, da ukrepajo za izboljševanje možnosti za zaposlovanje. Ugotovitev, da je mednarodni pretok delovne sile odvisen od ekonomskega položaja v posameznih državah, je vse bolj očitna in utemeljena; pravzaprav je bila ta misel jasno izražena že tedaj, ko je prišlo na dnevni red Ekonomskega in socialnega sveta vprašanje položaja afriških delavcev v državah Zahodne Evrope, ko je predstavnik Kenije poudaril: »Problem (nezakonite in tajne trgovine z ljudmi – S. M.) ne bo dokončno rešen vse dotlej, dokler bodo v emigracijskih državah vladale nezaposlenost, revščina in neznanje.«⁵⁶ Podobno stališče najdemo kasneje v razpravah Komisije za človekove pravice,⁵⁷ v Podkomisiji za preprečevanje diskriminacije in za varstvo manjšin⁵⁸ in v drugih organih Združenih narodov, v katerih so razpravljali o položaju tuje delovne sile – pa tudi na seminarjih svetovne organizacije, ki so bili posvečeni migrantom.⁵⁹

Zaradi tega lahko mirno trdimo, da je dobil položaj tuje delovne sile v Združenih narodih široke in pomembne razsežnosti: poudarek ni več izključno na pravnem položaju delavcev migrantov, temveč na odpravljanju vzrokov za migracijo. Spremembe v obstoječi mednarodni gospodarski ureditvi in pomoč razvitih držav nerazvitim, da bi te odpirale nova delovna mesta in zmanjševale nezaposlenost, so torej tudi poti za reševanje problemov, ki nastajajo z migracijo delavcev. Dokumenti, ki so jih sprejeli na šestem in sedmem posebnem zasedanju Generalne skupščine (Deklaracija in akcijski program o vzpostavitvi nove mednarodne gospodarske ureditve, Resolucija o razvoju in mednarodnem gospodarskem sodelovanju), Listina o ekonomskih pravicah in dolžnostih držav, Deklaracija o socialnem napredku in razvoju, Resoluciji o prvi in drugi dekadi Združenih narodov za razvoj – kot tudi mnogi drugi instrumenti o vzpostavitvi nove mednarodne gospodarske ureditve pričajo ne le o odpiranju novih poti upanja na tem področju, temveč tudi o želji, da se po teh poteh tudi napreduje. Ne smemo dvomiti v to, da bomo prišli po njih tudi do cilja, kajti vsakršen drugačen izid bi bil nov izziv večini človeštva, pravzaprav človeštvu v celoti.

⁵⁶ Nations Unies, Conseil économique et social, cinquante-troisième session, documents officiels, 1826 session, str. 149.

⁵⁷ Commission des droits de l'homme, Rapport sur la vingt-neuvième session, Conseil économique et social, documents officiels, cinquante-quatrième session, Supplement No 6, par. 84.

⁵⁸ E/CN.4/Sub.2/SR.698, str. 161;

E/CN.4/Sub.2/SR.699, str. 181.

⁵⁹ Séminaire sur les droits de l'homme des travailleurs migrants, Tunis 12–24 novembre 1975, United Nations, New York 1976, str. 6–7, 33–34, 38, 40.

NAJDAN PAŠIČ

Istorijski put komune

Avtorjeva Zgodovinska pot komune je delo, ki ga odlikuje izrazito politološki pristop k obravnavanju problemov. V tem smislu je knjiga Zgodovinska pot komune v določenem smislu – če ne ravno izjema – pa vsaj redkost na našem družboslovnem knjižnem trgu. Ne bi mogli sicer trditi, da je posameznih monografskih del o komuni, oziroma delnih študij, razprav, pogledov, zapisov pri nas malo. Pred kratkim je namreč Institut za sociološka i političko pravna istraživanja univerze v Skopju (1981) izpod peresa Lazarja Djurovskega izdal bibliografijo z naslovom Občina i komunalni sistem Jugoslavije, kjer navaja o komuni 7470 bibliografskih enot.

Povemo pa naj, da je vendarle večji del tovrstnih knjig pisan na aktualno politični, pravno normativni, ali pa tudi na sociološko-analitični ravni. Pašič, kot eden izmed vodilnih jugoslovanskih politologov, pa je vprašanje komune postavil v okvir takšnih aktualno izostrenih tem kot so odnos država-komuna, podružbljanje politike, deetaticizacija, lastninski odnosi ter spridenje družbene v skupinsko lastnino, vpliv trga, vloga delavske avantgarde. Takšno sintetično in analitično delo o komuni je tedaj mogel napisati politološki pisec, ki je tudi k razglabljanju o komuni pristopil »opremljen« z bogato zakladnico politološkega in sploh širšega družboslovnega znanja, ki se je tudi sicer ukvarjal v preteklosti z vprašanji komune in sledi tega so vidne tudi v pričujoči knjigi.

Pašič daje svojemu delu pomenljiv podnaslov Utopija, znanstvena vizija in revolucionarna praksa. Branje Pašičevega besedila pokaže, da je pisec ostal v glavnem v celoti zvest izhodiščem, ki jih v nekem smislu simbolično napoveduje simptomatični podna-

slov knjige: resnično se pomudi ob utopiji v zvezi s komuno (ki se včasih pokaže tudi kot družbenopolitična zabloda), v analitično presojo ga pritegne znanstvena vizija komune; s klinično natančnostjo pretresa in družboslovno prevetri revolucionarno prakso komune.

Pašičevo delo je v letu 1981 izdala izdajateljica delovna organizacija »Rad« iz Beograda v zbirki Teoretični spisi. Urednik zbirke je Branislav Milošević, recenzent knjige pa je bil profesor zagrebške fakultete za politične vede D. Bilandžić. Knjiga ima skupaj 205 strani, od česar je Pašičevega teksta, ki ga miselno uvedejo kratki, a dovolj povedni citati od Marxa, S. Markovića, prek Proudhona, Lenina, B. Asha, do Kardelja, pravzaprav malo, saj obsega skupno 141 strani. A vendar, avtor je tudi na teh straneh – za razliko od nekaterih pišočih, ki jih odlikuje »zgovorna« politična kultura in pomanjkanje ekonomičnosti v izražanju – povedal veliko in jedrnato. Kaže, da se je skušal ravnati po geslu: non multa, sed multum. Knjigi se dopolnjuječe prilega Dodatek, ki zajema primerjalni pregled členov ustave SFRJ in ustav socialističnih republik in pokrajin, ki se nanašajo na občino, ter vrsta tabelarnih ilustrativnih pregledov, ki kažejo številčnost občin v Jugoslaviji, površino občin, število prebivalstva v občinah, zaposlitev, število delegacij in delegatov ipd. Knjigo sklepa register pojmov, imen in naslovov, ki ga je oskrbela D. Firaunovića. Bržčas bi kazalo omeniti še dejstvo, da je Pašičeva knjiga prejela tudi nagrado Dimitrije Tucović. Nagrado podeljuje beograjski tednik Nedeljne informativne novine – NIN za najboljšo publicistično delo v letu 1981.

Avtor je knjigo razdelil v pet poglavij: vprašanje alternativ, kritika anarhosindikalističnih in komunalno-federalističnih razumevanj komune, konkretno zgodovinske dileme razvoja komune, razvojna pot samoupravne občine, vloga občine pri samoupravni integraciji družbe. S tako zastavljenim konceptom svojega dela je avtorju

uspelo izoblikovati vsebinsko zaokroženo celoto, ki je kljub fragmentarni obdelavi posameznih delov notranje zaokrožena.

Avtor je ustvarjalno kritičen do anarho-sindikalističnih in komunalno federalističnih pojmovanj komune, vendar njegova kritika ni aprioristična, išče racionalne točke tudi takšnih pojmovanj, lociranih v svoj čas in prostor. V nekem smislu bi lahko dejali, da je Pašičev tekst pravzaprav tudi komentiran disput o političnih doktrinah pojmovanja komune. Avtorju se pozna, da se je zadnje čase veliko znanstveno raziskovalno ukvarjal s problematiko interesov in to problematiko – kar je prednost knjige – vtke v celotno monografsko študijo. Interesna problematika se kot rdeča nit vleče od začetnega poglavja, kjer se zaustavlja ob vprašanju družbenopolitičnih izbir razvoja komune in ob občinski samoupravi kot kazalcu in merilu demokracije, pa vse tja do zaključnih misli o premagovanju institucionalnih zavor na poti samoupravne integracije.

Naj ob zgoraj povedanem obrobno pripomnimo, da je problematika interesne artikulacije in interesne integracije znanstveno raziskovalno »inficirala« širši krog jugoslovanskih družboslovcev, še posebej politologov, pa tudi sociologov, in da imamo o tej razvežani in ne vedno lahko ulovljivi temi že vrsto knjig, študij in razprav. Pašičeva knjiga, ki je sicer, kot nam pove že sam njen naslov, raziskovalno ubrana na temo komune, bo nedvomno spodbuda za nadaljnje raziskovanje interesne problematike, in to ne samo na ravni komune.

Čprav se Pašič ni razvidneje – pa bi se vendar lahko – naslanjal tudi na vrsto empiričnih raziskav o komuni (oziroma na raziskave, ki so v zvezi z njo, denimo na jugoslovanski projekt o delovanju in uresničevanju delegatskega sistema), mu je vendarle v precejšnji meri uspelo diagnosticirati temeljne dileme razvoja komune v sistemu socialističnega samoupravljanja. Očitno mu je pri tem bilo v metodološko in vsebinsko oporo tudi dobro poznavanje »zgrešenih« koncepcij komune, »zabodnih« pričakovanj v preteklem razvoju delavskega gibanja o tem, kaj komuna lahko ponudi.

Pašiču je bil v preteklosti ravno etatizem eno izmed polj uspešnega teoretičnega raziskovanja. Zato lucidno zaznava številne družbenopolitične razsežnosti na črti država-komuna. Znanstveno prepričljiva so nje-

gova spoznanja o povampirjenju države v stalinističnega Leviatana. Naš pisec se ne omejuje le na Marxove citate o pomenu komune. Marxova spoznanja o komuni kot novi zgodovinski obliki organizacije oblasti, ki ustreza potrebam vladavine delavskega razreda, raziskovalno preučuje z zornega kota revolucionarne prakse v samoupravni Jugoslaviji. Tudi s tega stališča smemo šteti Pašičevo besedilo kot prispevek k sodobni marksistični misli, k misli, ki se ne izčrpa le v ilustraciji Marxovih rekel, temveč, ki oddaljena od cenenega ideologiziranja, išče nove razvojne poti.

Komuna, razpeta med etatizmom in samoupravljanjem, njeni vzponi in padci, dileme, zastoji v revolucionarni praksi, pričakovanja in razočaranja v zvezi s komuno – to je barviti spekter Pašičeve knjige. To knjigo je sicer Ninova žirija uvrstila med publicistična dela, ki pa v svojih nedvomno izraženih znanstveno raziskovalnih ambicijah prebija publicistično raven in se predstavlja kot nadaljnji sestavni del v avtorjevem razčlenjenem znanstveno raziskovalnem opusu.

Pašičeva knjiga ni samo razprava o genezi »komunalne ideje«, temveč je tudi razčlenjevanje nove – oblike in vsebine – družbenega življenja samoupravne komune. Pašičevemu tekstu se vidi, da se je zlasti tam, kjer govori o samoupravni komuni, navdihoval z idejami našega vodilnega teoretika samoupravljanja Edvarda Kardelja; vendar je daleč od tega, da bi ga le interpretiral ali apoteozično navajal. Pašiča vselej zanima, kako se ideje in zamisli ukoreninjajo v družbeno podlago, kaj preprečuje njihovo rast, kako institucionalna nadgradnja odseva družbeno resničnost.

Pri teoretičnem preučevanju komune v jugoslovanskem družboslovju seveda ni bilo stalne »znanstvene napetosti« kakor je ni bilo tudi v družbenopolitičnem vrednotenju pomena komune. Tu smo občasno tudi nihami, komuni je bila včasih posvečena velika pozornost, bila pa so tudi obdobja, ko je zanimanje za komuno začasno splahnelo in poniknilo in ko smo se osredotočali na druga vprašanja. Pašičeva zgodovinska pot komune nas lahko zopet strezni, kako središčno vprašanje je komuna. Seveda ne v tem smislu, da bi socialistično jugoslovansko federacijo republik in pokrajin razvijali v federacijo komun, ali da bi na škodo republik kot držav in socialističnih samoupravnih demo-

kratičnih skupnosti uveljavili nekakšno komunalno razdrobljenost. Pomen komune v samoupravnem sistemu raste, če pojmujejo komuno kot *primarno integracijo interesov*, če uveljavljamo pluralizem interesov namesto utopične etatične uniformnosti. Pašić pa je v svoji knjigi tudi upravičeno sprašujoč se in v nekem smislu – sicer blagohotno – svareč družboslovec: kako je s prevlado institucionalne nadgradnje nad pluralizmom samoupravnih interesov? Raziskovalno ga zlasti vabi v razmišljanje vsiljivost in včasih naravnost agresivnost parcialnih interesov in odstopanje od racionalnih, optimalnih alternativ. Bržčas se vsakemu razmišljajočemu razčlenjevalcu političnega sistema danes postavlja vprašanje: ali se ni (v glavnem) uspešno zoprvanje *splošnemu političnemu*

predstavništvu v našem sistemu mestoma sprevglo v uzakonjenje delnih, parcialnih interesov? Če bo komuna kot »prostor« primarne integracije v krizi, ali ne bo to vodilo tudi v krizo skupščinskega sistema, tako da bodo druge, neformalne skupine in institucije, »nekdo« za sistemsko institucijo opravljal funkcijo integracije interesov?

S takimi in podobnimi vprašanji, ki se pojavljajo ob branju – v vrsticah in med vrsticami – Pašićevih misli, je v nekem smislu eden izmed nestorjev jugoslovanske politologije zadolžil tudi širšo srenjo jugoslovanskih politologov in drugih družboslovcev za ustvarjalno raziskovanje in nekonformistično iskanje odgovorov na številna vprašanja, ki jih naravnost ponuja in izziva naš čas.

BOŠTJAN MARKIČ

LEVIATHAN (ZRN)
9 (1981) 1

Uredništvo te revije za sociologijo je v Berlinu in se predstavlja tudi kot njen izdajatelj; deluje torej kot relativno neodvisna skupina znanstvenikov v okviru zahodnonemške založbe GmbH – Opladen. Temeljna značilnost revije je njena odprtost do različnih družbenih tematik ter njeno vztrajanje pri programski zasnovi, ki je po svoji obliki in vsebini kritična, naravnana pa k aktualnim temam, tudi h kočljivim in politično »vročim« teoretičnim problemom v sodobni Nemčiji. Celotna številka, ki jo bomo predstavili, je posvečena teoretičnim problemom socialne politike; izdajatelj ugotavlja, da je ta tema v središču pozornosti nemške »akademske levice«, ki se v strategiji raziskovanja ravna po načelu aktualnosti neke določene družboslovne tematike. Tako sta v začetku sedemdesetih let pritegovala njihovo pozornost vzgoja in izobraževanje, v zadnjem času pa socialna politika.

Osnovna teza, iz katere izhajajo prispevki v tej tematski številki Leviathana, je v tem, da je socialna politika rezultat bojev delavskega razreda za reprodukcijo delovne sile in da socialna politika »proizvaja« iluzijo socialne države (str. 1). Kot ugotavljata Christel Neusüss in Wolfgang Müller (1970), se oblikuje struktura nemške družbe z razrednimi odnosi, ki določajo tudi vse druge oblike družbene reprodukcije. Iluzija o »socialni državi« se torej poraja iz bojev za reprodukcijo delovne sile (zviševanje mezde – op. p.), zaradi česar današnji delavski razred ni več revolucionaren. Tej tezi pritrjujejo tudi drugi teoretiki nemške levice. Nekateri to razlagajo kot posledico izboljševanja temeljnih življenjskih razmer, drugi (npr. Neusüss, Müller) pa menijo, da je nerevolucionarnost delavskega razreda zakonita posledica materialno utemeljenih iluzij, ki jih (ideološko – op. p.) proizvaja socialna država. Ugotovitev je pomembna, ker se na njej utemeljuje neka določena

politična strategija, ki upa, da lahko s političnim prepričevanjem te iluzije podro. Spremembe v zavesti naj bi peljale k spremembam v političnem delovanju.

Avtorji prispevkov pa v trditvi, da je socialna politika rezultat bojev za zvišanje mezde, ugotavljajo neko pomanjkljivost; trdijo namreč, da se pri tem pozablja, na kakšen način so bili doseženi uspehi na področju socialne politike in kakšne posledice imajo različne oblike socialno-političnih ukrepov na posameznika. Pri raziskovanju socialne politike se je treba potemtakem usmeriti k splošni analizi funkcij oziroma dejavnosti države – pomen socialnega dela je treba raziskati v okviru »funkcij države poznega kapitalizma« (str. 3).

Vprašanje je torej, ali je socialna politika sredstvo državnega nadzora (centralizirane meščanske države) ali pa je morda del strategije delavskega gibanja (predvsem socialne demokracije)? In kakšna je vloga socialnega dela v razmerah sodobne meščanske države?

Na področju socialne politike se v zadnjem času veliko govori o »brezvladju«. Avtorji celo ugotavljajo, da prihaja do solidarnostnih gibanj brez državnega posredovanja. Na področju proizvodnih odnosov nujno prihaja do solidarnostnih in revolucionarnih združenj; te pa državna dejavnost potiska v ozadje. Država postane izvrševalec zavestnih razrednih strategij. Tako se socialna politika pojasnjuje intencionalno (v skladu z interesi). Iz tega izhaja zahteva po nadzorstveni funkciji države. Namesto »pravične delitve« se izpostavlja problem »uspešnega upravljanja«, prek katerega se etablirajo različne oblike državnega administriranja. Uspešnost upravljanja je specifičen izraz in predpostavka za oblastniško upravljanje, ki izhaja iz klasične strukture birokratske oblasti (način vladanja). Z opiranjem na državni aparat nasilja postane tudi socialna politika način upravljanja, ki državljana obravnava kot izoliranega posameznika. Za državno birokracijo ne obstajajo družbeni, kolektivni ali »socialni proble-

mi«, zanjo tudi meščan kot subjekt socialne politike ne obstaja – utopljen je v pojmu »uspešnosti upravljanja«. Nazorno sta birokratske procedure v socialni politiki prikazala H. Ehrenberg in Anna Fuchs (Socialna država in svoboda, 1980), ko pravita, da gre le za splet pristojnosti določenih služb, ki socialno prizadete obravnavajo kot »vsoto neprisotnih«.

Kritika socialne politike je hkrati nujno tudi kritika socialno demokratskih reform v ZR Nemčiji. V prispevkih, ki jih bomo skušali predstaviti, se ukvarjajo avtorji z dvema temeljnima vprašanjema:

– s pravnimi in administrativnimi oblikami, prek katerih se uresničuje socialna politika,

– in z reprodukcijo interesov in načinov oblikovanja interesov (njihovo politično artikulacijo).

Temeljno vprašanje, ki se ga avtorji lotevajo pri obravnavanju posameznih področij socialne politike (zdravstveno zavarovanje, stanovanjska politika, socialno varstvo oziroma delavsko zavarovanje v času brezposelnosti itn.) pa je, kje in kako postaja socialna politika nova oblika policijskega nadzorstva?

V primerjalni analizi stanovanjske politike v Veliki Britaniji in v ZR Nemčiji Gerd Winter ugotavlja, da gre pri gradnji stanovanj kot temeljnih struktur družbene preskrbe za medsebojno povezanost med družbenimi potrebami po stanovanjih ter vzpostavljanjem nadzorstva nad državljanji. Pri tem omenja, da je pravosodje tisto orožje socialne države, ki procese odločanja o stanovanjski graditvi prikrije. Znotraj državne birokracije se v obeh obravnavanih državah oblikuje španovija med upravljalci in gradbeno industrijo. Rudiger Voigt je mnenja, da je pravni položaj posameznika, ki je deležen socialne pomoči, zožen. Socialna pomoč je uspešna le tedaj, če se pravne norme dosledno (striktno) spoštujejo in izvajajo.

V študiji o uvajanju zdravstvenega varstva v Prusiji (1860–1870) išče Gerd Göckenjen zgodovinske vzroke za individualizacijo družbene pomoči pri zdravstvenem varstvu delavcev. Vzporedno s tem procesom – ugotavlja avtor – je potekala ustrezna profesionalizacija medicinske oskrbe, pri čemer je bila politika socialne demokracije glede tega vprašanja povsem brez moči. Namesto »programirane preventivne« medicine se ra-

zviža »kurativna« medicina, ki izraža močno težnjo po »institucionalizaciji bolezni«.

Heide Gerstenberger razpravlja o tem, da mora biti socialna politika ločena od »policijske skrbi za ubožne«, da mora zagotoviti mezdnim delavcem ne le gmotno varnost, temveč prek politično definiranega »cordone sanitaire« (varnostnega pasu) med »bedo« in »delom« pravico do dela tudi tistim, ki za »normalna« dela niso sposobni (invalidi).

Göckenjen Gerd: Zakonitost in samoodgovornost v zdravstvenem varstvu

V študiji zgodovine razvoja zdravstvenega varstva v Nemčiji skuša avtor dokazati, da pojemanje kolektivistične razsežnosti v obravnavanju bolezni in zdravlja ne temelji na ugotovitvah medicinske znanosti (ki je predvsem v zadnjem času začela odkrivati vzroke bolezni v patologiji organov in celičnih struktur telesa); sodobno pojmovanje bolezni je posledica sprememb v družbeni kontroli razmerja med delom in boleznijo. Skratka, dokazati se hoče, da je bolezen v funkciji dela; še več, v zadnjem času naj bi bila bolezen značilnost življenjskega rizika vsakega posameznika, ne glede na to, če so delovni pogoji patogeni. Avtor ugotavlja, da se s tem spreminja sama funkcija medicine (njena posebnost ni več zdravljenje in lajšanje bolečin), saj so prevladale družbene determinante bolezni, kar je pripeljalo tako zdravnike kot bolnike v slepo ulico. Socialno zavarovanje ne moremo obravnavati v odnosu med »zdravstveno oskrbo« kot »kolačem« ter socialističnimi (socialdemokratskimi) zakoni kot »bičem«, marveč ga je nujno obravnavati kot »sredstvo prisile«.

Marxovo pojmovanje meznega dela kot cepitve, drobitve in razdajanja delovnih sposobnosti, postopne obrabe mišic in živcev kot življenjske celote, ustreza današnjemu položaju meznih delavcev. Že Bismarck (Otto von Bismarck 1815–1898) je opazil, da postaja delavec, ki je tovarniško »uporaben«, s trajanjem zaposlitve temu ustrezno »utrujen« in »iztrošen«. Ta misel se je vrnila v leta 1880 sprejeti delavski zakon o zdravstvenem zavarovanju, v katerem so skušali utemeljiti kompenzacijo za »obrado in utrujenost«. Kot ugotavlja Göckenjen, se je pojmovanje bolezni danes spremenilo, tako da je ne obravnavajo več

kot strošek delovnega procesa (Schaeffer/Blohmke 1978), pač pa si navzema lastnosti življenjskega tveganja vsakega posameznika posebej. »Obrabo« pojmujejo kot normalen proces staranja (Dohse/Jürgens/Russig). Odpravljane vzrokov bolezni je nadomestilo zdravljenje posledic, prek »life-style-politics« se propagira celo nekakšna kolektivna zavest o zdravju, ki naj bi ga najbolj ogrožalo onesnaženo okolje. Skrb za zdravje se zožuje na razna protikardilska, protistresna in podobna socialna gibanja. Opredelitev pojma bolezni prek institucije socialnega zavarovanja pomeni »podržavljenje« obolevnosti in pelje v relativno dobro vpeljan sistem oskrbe, nikakor pa ne odpravlja vzrokov bolezni. Državno zavarovanje ostaja skrb za reveže.

Skrb za reveže postane tako »maternica« sleherne socialne politike in socialnega varstva sploh.

Avtor skuša v kratkem prikazu zgodovinskega razvoja socialnega zavarovanja te trditve tudi dokazati. Socialno zavarovanje se pojavi sredi 19. stoletja zaradi spremenjenih delovnih pogojev (podružbljanja proizvodnje) in uvajanja kolektivnega zavarovanja. V Prusiji so leta 1845 začeli ustanavljati – prek ubožnih zvez in društev – blagajne »samopomoči« obrtnih delavcev, ki so bile alternativa kolektivnega zavarovanja. Te blagajne so vezni člen k državnemu zavarovanju iz 1880. leta, ko postane temelj zavarovanja posameznikov delovno razmerje in višina njegovega zaslužka. Poznana sta dva glavna tipa teh blagajn: družbene blagajne in »svobodne« blagajne pomoči. Organizacijska pravila so se ustalila leta 1876, ko je izšel zakon o blagajnah pomoči. Takratne razmere so nazorno opisali Tennstedt (1977) in drugi, ko pravijo: »Bolje je bilo poskrbljeno za bolne konje in vole kot za bolne delavce« (Zur Geschichte der Krankenversicherung). V večini industrijskih mest je bilo zdravstveno in starostno zavarovanje urejeno za mestnimi statuti.

Sistem uslug iz naslova delavskega zavarovanja je deloval zastrašujoče, saj se je sprožal le tedaj, ko je neka družina že povsem obubožala (1889). Edina novost, ki jo je leta 1880 vpeljal Bismarck, je bila v tem, da je socialno zavarovanje dobilo formalno-pravno veljavnost. Kot je rad poudarjal Bismarck, naj bi imele usluge iz zavarovanja le značaj dodatka. Nadomestilo za čas bolezni

se je izplačevalo le za tri tedne in je znašalo polovico povprečne mezde (eksistenčni minimum). V celoti pa je ostalo delavsko zavarovanje modernizirana skrb za reveže (na zdravstveno zavarovanje je prenešana kombinacija odgovornosti in pojmovanja uboštva). Prišlo je do »socialnega prilagajanja« spremenjenim razmeram v veliki industriji.

Poseben pomen v tem procesu so dobile nekatere organizacijske oblike nove socialne politike. Načela urnavanja socialnega zavarovanja temeljijo na ekonomskih kalkulacijah zastopnikov držav, kar pomeni le skrb za racionalnejše upravljanje, ne pa tudi pravičnejše delitve sredstev. Sodelovanje delavcev pri socialni politiki je imelo le »tehnično-vzpodbujevalni pomen...« (str. 16). »Vendar pa je bil to le poskus, da bi z zavarovanjem v obliki skrbi za uboge (ki je lahko le pomoč meščanov revnim delavcem) utemeljili načelo kontrole (nadzorstva). Namesto prisilne kontrole se zdaj ponuja pravniška samokontrola« (str. 16, Köhler 1977).

Po letu 1880 se je razvnela razprava med »katedrskimi socialisti« in konservativnimi politiki. Ker naj bi delavci vplivali na državno socialno politiko prek sindikatov, se je razprava usmerila k vlogi sindikatov. »Naloga vlade je bila, da se razvoj sindikalnih združenj postavi na korporativne temelje...« (str. 18). Ta korporativna organizacija, zasnovana na samoodgovornosti, bi imela nalogo, da »organsko« povezuje interese delavcev in delodajalcev. Najvažnejša naloga države oziroma »njene socialne pedagogike« pri tem pa je bila, da ustvarja za to ustrezne pogoje, in sicer tako, da postavi idealno podobo socialne države nad družbene razrede in jih s tem lahko celo vpreže v svoja področja delovanja. Tako se znova vzpostavi razmerje moči tam, kjer je bilo enkrat že odpravljeno (Anti-Trust-Effekt).

Zdravstveno tveganje se v okvirih socialnega zavarovanja pokaže najprej kot problem upravljanja. Pisec ugotavlja, da je zgodovina zdravstvenega zavarovanja tudi zgodovina zdravstvenega nadzorstva. Nove uprave po letu 1892 nastajajo kot »nevtralna« birokracija, ki je boleznine odtegnila »tovariškemu presojanju«. Reforme, ki so jih povzročile blagajne socialne demokracije, so imele tri med seboj povezane posledice:

– izboljšale so se zdravstvene usluge, ki temeljijo na načelu denarnih plačil;

– zdravstvena pomoč je organizirana neposredno in rutinsko, medtem ko je bila prej naključna;

– tudi družinski člani zavarovancev so bili prvokrat deležni zdravniške pomoči.

Prišlo pa je do hude konkurence v »cenah zdravstvenih uslug«. Prek novih oblik zdravstvenih storitev se je izoblikoval oligopol zdravnikov, ki svobodno določajo terapijo (razvila se je homeopatija). S tem je prišel v ospredje razredni vidik sodobne medicine, ki je revnejše delavce postavila v položaj učnih in eksperimentalnih objektov ter razširila splošen strah pred zdravniki in zdravstvenimi uslugami. Nasproti akademski se je razvila »divja medicina«.

Avtor sklene analizo z ugotovitvijo, da se je počasi razvila »zavarovalna« birokracija, sočasno pa je prišlo tudi do profesionalizacije zdravljenja. V analizi je vseskozi prisotna kritika socialdemokratske politike do social-

nega zavarovanja, ki je v okvirih meščanske Nemčije peljala k poddržavljanju zdravstvenega tveganja. Zavarovanje poteka znotraj formalnopравnih odnosov (abstraktna pravičnost za abstraktnega posameznika). Namesto kritike kapitalizma se v socialdemokratsko politiko vrine zaupanje v moč zdravljenja: »Kamor ne pride sonce, mora priti zdravnik!« (str. 33). Zato bolezen – četudi je bila družbeno povzročena – opazujejo v okvirih obstoječih institucij: zdravje je možno tudi v pogojih kapitalizma (str. 33). Avtor ugotavlja, da je ta »ideološki nazor« dobil trdna tla v sodobnem funkcioniranju socialnega zavarovanja in da bolezen dejansko obravnavajo kot individualno patologijo. In če je možno z »ideološkimi aparati« tako prikazovati in obravnavati boleznin njihove vzroke, potem se dejansko dosega prav nasprotno od tistega, kar je želeno (str. 36).

Politične nauke i praksa socijalističkog samoupravljanja, Zbornik, izdal Centar za marksizam univerziteta u Beogradu, uredila Z. Stojilković in D. Vulović, recenzent R. Ratković, Beograd 1981, str. 195.

Zbornik obsega razprave, ki so jih imeli nekateri jugoslovanski politologi na posvetovanju, ki ga je na témo politične vede in socialistično samoupravljanje priredila beograjska sekcija Združenja za politične vede SR Srbije in Marksistični center beograjske univerze. Avtorji v svojih prispevkih teoretična spoznanja soočajo z družbeno prakso in se zavzemajo za preseganje institucionalizma, normativističnega formalizma, politične frazeologije in verbalizma; podčrtujejo nujnost uporabe dialektičnih metod v raziskovanju samoupravljanja ter opozarjajo na slabosti, ki jih daje le deskriptivna in posplošena kritika ter institucionalni in normativni nihilizem. Zahteva, da politične vede postajajo del samoupravnega procesa, je uresničljiva le, če politične vede odprto raziskujejo tudi tista področja, ki so bila doslej v premajhni meri predmet naše politične znanosti.

Razprave v zborniku so med drugim pripevali: J. Dorđević, Politične vede in politični sistem socialističnega samoupravljanja, N. Pašić, Protislovni položaj političnih ved, B. Špadijer, Politične vede kot del subjektivnih sil družbe, M. Podunavac, O razlogih obnove interesov za politično teorijo, V. Pavlović, Dosežki in meje politične teorije, V. Četković, Protislovja politike v sodobnem svetu, M. Matic, Politične vede in aktualna problematika samoupravljanja, R. Smiljković, Politične vede in samoupravna socialistična demokratizacija družbe, B. Markić, Vloga političnih ved v razvoju samoupravne družbe, S. Grozdanić, Delavsko samoupravljanje in participacija kot predmet mednarodnega primerjalnega raziskovanja, D. Mirčev, Politična raziskovanja prakse samoupravne preobrazbe, S. Tomić, Politologi in politična družba.

Zbornik sklepajo prispevki, ki razčlenjujejo strokovno usposobljenost diplomiranih študentov Fakultete za politične vede iz Beograda in analiza potreb družbene prakse za profil teh kadrov, nekatere vidike (ne) zaposlenosti diplomantov fakultete za politične vede v Beogradu ter primerjalna analiza študijskih načrtov političnih ved v Jugoslaviji.

Samoupravljanje v združenem delu (priručnik za družbene dejavnosti), Komunist, Ljubljana 1981, str. 209, pripravila Politična šola CK ZKS, urednik F. Brglez

Delo obsega več prispevkov, med katerimi A. Igličar najprej obravnava lastnino, delo in samoupravljanje. Začenja z obravnavanjem generičnega bistva človeka, opredeljuje prvine dela, delitev dela ter mezno in združeno delo. Razlaga nemonopolno naravo družbene lastnine, ki jo predstavlja kot nekakšno namembno premoženje vsega delovnega ljudstva. Nemonopolna narava družbenih proizvodnih sredstev je ekonomski temelj samoupravljanja. Svoj zapis sklepa s prikazom družbenega bistva samoupravljanja in z delegatskim sistemom, ki ga pojmuje kot podlago političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

V. Klemenčič piše o osnovah samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v združenem delu. Uvodoma razlaga pojem dohodka, še zlasti družbeni značaj dohodka in dohodek kot smoter delovanja in planiranja v TOZD. Pomudi se tudi pri minulem delu ter odnosih med temeljnimi organizacijami, pri osebnih dohodkih, planiranju ter nato še pri gospodarskih stikih s tujino, kjer opozarja na nekatere negativne težnje pri teh stikih. Opredeljuje tudi pojem svobodne menjave dela, ki ga zaradi vzajemnosti in solidarnosti ni mogoče enačiti s tržno menjavo, hkrati pa ni moč zanikati nekaterih podobnosti in vpliva tržnih zakonitosti na to menjavo.

B. Strmčnik govori o zdravstvenem varstvu v socialističnem samoupravljanju. Za

izhodišče razprave jemlje zdravstveno varstvo kot dejavnost posebnega družbenega pomena in prikazuje prehod od državnega socialnega zavarovanja do samoupravnih zdravstvenih skupnosti. Pomudi se tudi pri samoupravnem organiziranju uporabnikov in izvajalcev zdravstvenega varstva in samoupravni organiziranosti delavcev v zdravstvenem varstvu. Ko piše o nekaterih najbolj aktualnih vprašanih zdravstva, med drugim ugotavlja, da se pri snovanju in izvajanju programov zdravstvenega varstva v veliki meri še vedno ohranjajo za naše razmere nesprejemljivi proračunski odnosi. Temeljni vzroki takšnega stanja so v prepočasnem uveljavljanju odnosov svobodne menjave dela. Delo sklejata prispevka D. Kidriča (Razvoj družbenoekonomskih odnosov v svobodni menjavi dela na področju vzgoje in izobraževanja) ter A. Ujčiča (Kulturne dejavnosti v socialističnem samoupravljanju).

Adolf Bibič, Moč ljudskih množic (Kardeljeva koncepcija socialistične demokracije), Komunist, Ljubljana 1981, str. 104.

Kot poudarja avtor v predgovoru k študiji, je delo z naslovom Moč ljudskih množic napisal kot uvodno študijo za izbor iz Kardeljevih del, ki nosi naslov Socializem in demokracija in ki je izšel v zagrebški založbi Globus. Avtor pa je upravičeno sodil, da je prav, če postane študija dostopna slovenskemu bralcu tudi v jeziku, v katerem je Edvard Kardelj dvignil našo politično misel na svetovno raven, kot je nekoč France Prešeren slovensko poezijo.

Pisec v predgovoru podčrtuje Kardeljev pogum, s katerim se je loteval odpiranja novih perspektiv demokracije v socializmu v vseh prelomnih trenutkih naše zgodovine. Demokracijo v socializmu je Kardelj pojmoval kot razredno kategorijo, hkrati pa jo je razumel tudi kot humanistično iskanje svobode, enakosti in sreče človeka in kot njegovo odgovornost do sočloveka in do skupnosti, v kateri dela in živi.

Bibič utemeljuje, da Kardeljeva misel demokracije v socializmu temelji na zaupanju

v moč ljudskih množic in da je zvestoba moči ljudskih množic bistveno vplivala na doslednost v razvoju Kardeljeve koncepcije socializma kot demokratične družbe. Temeljna smer, na kateri je gradil Kardelj svojo zamisel socialistične demokracije kot moči ljudskih množic za našo rabo, pomeni trajno izročilo in naročilo.

Delu je dodano stvarno in imensko kazalo. Posebej naj omenimo, da je založba Komunist ravnala prav, ko je delu dodala tudi daljši, 15 strani obsegajoči povzetek študije v angleškem jeziku, ki ga je skrbno pripravila Frančiška Drenik. Tako je pričujoče delo dostopno tudi tujemu bralcu.

Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU, 1980/2

Druga številka Vestnika je namenjena predstavitvi nekaterih vprašanj s področja epistemologije, pri čemer so se avtorji prispevkov oprli zlasti na francosko epistemologijo, ki je bila doslej v našem kulturnem prostoru razmeroma manj poznana. A. Erjavec (»Struktura in geneza«) v svojem prispevku obravnava nekatera glavna pojmovanja in uporabe pojmov geneza in struktura ter prikazuje nekatere koncepcije dialektike, ki poskušajo povezati dialektično in strukturalno metodo v eno samo. V svojem prispevku (»Epistemološka analiza procesa znanstvenega spoznavanja pri G. Bachelardu«), V. Likar razkriva bistvene poteze Bachelardove kritike filozofske gnoseologije ter specifičnosti njegovega razumevanja znanstvenega spoznavanja kot produktivnega zgodovinskega procesa. M. Potrč obravnava Fregejev prispevek k moderni logiki (»Leibnizovska tradicija in Fregejev pojmovni zapis«), R. Riha pa se ukvarja s »Pojmovanjem zgodovine naravoslovnih znanosti v historični epistemologiji«, pri čemer ga zanima zlasti znanstveno spoznanje kot samo-refleksija. Plodovom raziskovalnega dela sodelavcev Inštituta je dodan še prevod uvoda in dela prvega poglavja Bachelardove knjige »Racionalistična dejavnost sodobne fizike«.

Naše teme (Zagreb) št. 11/1981

Pogledi: FILIP SVETIĆ: Nezaposlenost v Zahodni Evropi; SLAVEN LETICA: Nadloge z inteligenco; MILORAD MIMICA: Etika in zdravstvene prioritete; *Tehnologija in razvoj:* IGOR DEKANIĆ: O tehnološkem razvoju Jugoslavije; NEVEN MATES: Gospodarski sistem in tehnološki razvoj; *Raziskovanja:* ZORICA STIPETIĆ: Komunisti in nacionalna zgodovina (August Cesarec proti potvarjanju nacionalne zgodovine); *Mednarodna tribuna:* KATARINA TOMAŠEVSKI: Nova mednarodna ureditev in človekove pravice; JELENA GRČIĆ: Informiranje v mednarodni skupnosti; *Esej:* JÜRGEN HABERMAS: Konec individuuma? *Odzivanja:* NOVAK JANKOVIĆ: O ekonomskih zakonitostih in združevanju; TOMISLAV Ž. NIKOLIĆ: Samoupravno sporazumevanje in zakon vrednosti; *Prikazi knjig, domačih in tujih revij.*

Opredeljena (Sarajevo) št. 12/1981

Aktualne teme: OMER IBRAHIMAGIĆ: Razmišljanja o nekaterih problemih delovanja samoupravnega sistema; VLADAN SIMIĆ: Izražanje samoupravnih interesov v procesu delegatskega odločanja; GORAN OMERHODŽIĆ: Mreža poslovnih enot v tujini in učinki njihovega poslovanja. KASIM I. BEGIĆ: O stabilizacijskem in razvojnem vidiku harmonizacije sistema in politike družbenega financiranja; MIODRAG IVANOVIĆ: Nepopolnost trga in kritika državno-socialističnih oblik usmerjanja gospodarskega razvoja v socialističnem gospodarstvu; BRANKO TANKOSIĆ: Razlike v osebni porabi prebivalcev Bosne in Hercegovine; DRAGOJE ŽARKOVIĆ: O vlogi in pomenu politične ekonomije v marksističnem izobraževanju; *Filozofija:*

HUSEIN KAPIĆ: Ideja samokritike in odprava filozofije kot kritične teorije družbene prakse; MILOJE PETROVIĆ: Konstitutivni elementi komunizma v Marxovem »Kapitalu«; MIŠO KULIĆ: Filozofija zgodovine in pojem kulture na prehodu iz XIX. v XX. stoletje; *Študije in članki:* RISTO TUBIĆ: Demistifikacija etatizma in napovedi novih možnosti socializma (marginalije k dogodkom na Poljskem); SLOBODAN INIĆ: Komunistična partija in notranja demokracija; ZORAN STANOJEVIĆ: Srednja Amerika na zgodovinskem razpotju; *Prikazi, kazalo letnika.*

Marksistička misao (Beograd) št. 6/1981

Osrednja tema: Razredni boj v sodobnem svetu in vloga sindikatov: VUKAŠIN PAVLOVIĆ: Akcije delavcev v razmerah krize; ELMAR ALTFATER: Kje je pot iz krize; WOJTECH LAMENTOWYCZ: Politične krize v povojni Poljski; STENLY ARONOWITZ: Ali je možen preporod delavskega gibanja v ZDA; PUTNIK DAJIĆ: Položaj in vloga sindikata v ZSSR; LJUBOMIR PALIGORIĆ: Brazilska leвица in sodobni razredno-politični boji; RADE GALEB: Sindikalna akcija v samoupravnem sistemu; VINKO HAFNER: Upravljalске družbene strukture in samoupravljanje; Dokumenti iz LR Poljske: Zakon o državnih podjetjih; Statut neodvisnega samoupravnega sindikata; *Članki in študije:* ZORAN TRPUTAC: Strategija uresničevanja novega mednarodnega ekonomskega reda; BRANKO PETRANOVIĆ: Odnos velikih sil in notranjih političnih sil do Jugoslavije leta 1941; ĐORĐE STANKOVIĆ: Nove možnosti proučevanja revolucionarnega subjekta; *Prispevki:* PREDRAG SIMIĆ: Samoupravne tendence v deželah v razvoju; RANKO PETKOVIĆ: Vplivi Zahoda v gibanju neuvrščenosti; JAO NAIBIN: Socialistična demokracija in pravni sistem v LR Kitajski; *Eseji:* ALEKSANDAR MILEN-

KOVIĆ: Stanovanjska graditev med humanizmom in tehnicizmom; *Razprave*: Univerza in svet v krizi (Srđan Vrcan, Vladimir Milanović, Gordana Bošanac); *Odzivanja*: VOJISLAV ŠEŠELJ: Socializem in vojna; *Razgovor z ustvarjalcem*: Moč književnosti je v tem, da humanizira temačnost (z Jurjom Kaštelanom se je pogovarjal Miloš Jeftić); *Pogledi in prikazi*: ADOLF BIBIĆ: Za politologijo (Milan Podunavac); ERNST BLOCH: Princip upanja (Rajko Đurić); *Tematska bibliografija*: Sodobni razredni boji in sindikat.

Socijalizam (Beograd)

št. 11/1981

Študije in članki: MENSUR IBRAHIM-PAŠIĆ: Socializem kot prehodno obdobje in vojna med socialističnimi državami; VLADIMIR GOATI: Politične partije od znotraj (problem interne demokracije); ZDRAVKO MLINAR: Raziskovanje, predvidevanje in usmerjanje razvoja v jugoslovanski družbi; BORO PETKOVSKI: Poti in napačne poti sistema samoupravnega interesnega organiziranja; RATKO NEŠKOVIĆ: Filozofija kot misel o možnem; BLAŽENKA DESPOT: »Žensko vprašanje« v socialističnem samoupravljanju; *Prispevki*: MILIĆ MILOVANOVIĆ: Teoretične osnove zakona o minulem delu; ŽARKO JOKIĆ: Pogoji pridobivanja, razporejanja in delitve dohodka; MILAN BAJEC: O vzrokih in posledicah pretiranega investiranja; DU-

ŠAN NIKOLIŠ: Dežele v razvoju v zunanji politiki Reaganove administracije; *Polemika*: ŽARKO PUHOVSKI: Odgovor prof. dr. Adolfu Dragičeviću; *Pogledi, prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 10/1981

Tematska številka: Vrednosti in cene: MIHAILO CRNOBRNJA: Transformacijski problem: okostje razprave o Marxovi teoriji vrednosti; OSKAR LANGE: Marxova ekonomija in moderna ekonomska teorija; WASSILY LEONTIEF: Pomen Marxove ekonomije za sodobno ekonomsko teorijo; MICHIO MORISHIMA, GEORGE CATEPHORES: Vrednost, eksploatacija in rast; FRANCIS SETON: Transformacijski problem; IAN STEEDMAN: Vrednost, cene in dobiček; ANWAR SHAIKH: Marxova teorija vrednosti in »problem transformacije vrednosti v cene«; JOAN ROBINSON: Organska sestava kapitala; *Skupno odločanje*: VLADIMIR GLIGOROV: Svoboda in skupno odločanje; KENNETH J. ARROW: Vrednost in kolektivno odločanje; AMARTYA SEN: Nemožnost obstoja Pareto-liberalcev; JOHN RAWLS: Kantovo pojmovanje enakosti; ALLEN W. WOOD: Marxova kritika pravičnosti; GERALD A. COHEN: Delovna teorija vrednosti in pojem eksploatacije; CHARLES TAYLOR: Pomanjkljivosti negativne svobode; Stuart HAMPSHIRE: Morala in pesimizem.

UDC 631.113:339.133

VADNAL, dr. Katja: Exchange Relations in Agriculture
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX., No. 2, p. 201-209

The article deals with external and internal exchange relations in agriculture as well as the relation of import and export prices for crops since 1965. The analysis of the external rate of exchange points, as a rule, to a persistently disadvantageous position of agriculture as far as the exchange of crops for means of production and objects of labour of industrial provenance is concerned. Internal exchange relations are as a rule, favourable to extensive cultures and are thus owing to the existent disadvantageous position of agriculture in primary distribution, hampering the increase of the rate of agricultural production. To balance the supply and demand for food with import is, at the given relation between import and export prices, extremely uneconomic. Therefore all economic and social policy measures should be taken in order to promote domestic agricultural production, based on the most efficient implementation of available productive factors. The introduction of labour productivity as an essential element of the system and price policy, defined in terms of dialectical unity of current and past labour in the productive process, would, by all means, contribute to its promotion.

UDC 63(497.12):338.31

GLIHA, dr. Slavko: Labour Productivity in Agricultural Production
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX., No. 2, p. 216-224

Some tendencies in the labour productivity in countries with developed agricultural production and in SR Slovenia are described in the paper. The labour productivity of Slovenia is 53% above the Yugoslave level, though its natural conditions for agriculture are relatively modest. Higher labour productivity is attained on private as well as on socially-owned farms. In spite of the higher labour productivity level, its dynamics of growth and its structure are not satisfactory. In the 1931-1971 period labour productivity was growing at a 2,7% yearly rate, of which on account of the increase of agricultural production volume only by 0,71% yearly and on account of decrease of manpower by 1,94% yearly.

UDK 631.113:339.133

VADNAL, dr. Katja: Menjalna razmerja v kmetijstvu
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX., št. 2, str. 201–209

Članek obravnava eksterna in interna menjalna razmerja v kmetijstvu ter razmerja uvozno-izvoznih cen pridelkov v obdobju po letu 1965. *Analiza eksternih menjalnih razmerij kaže na praviloma neugoden položaj kmetijstva pri menjavi pridelkov za sredstva za proizvodnjo in predmete dela industrijskega porekla. Interna menjalna razmerja so praviloma v prid ekstenzivnim kulturam, kar hkrati z neugodnim položajem kmetijstva v primarni delitvi zavira hitrejšo stopnjevanje pridelovanja. Usklajevanje ponudbe in povpraševanja po živilih z uvozom je pri danem razmerju med izvoznimi in uvoznimi cenami izredno negospodarno. Zato je treba z ukrepi ekonomske in socialne politike spodbujati domačo proizvodnjo na podlagi najbolj učinkovite rabe produkcijskih dejavnikov, ki so na voljo. K temu bi vsekakor pripomoglo tudi vgrajevanje produktivnosti dela kot bistvenega elementa sistema in politike cen, vendar opredeljenega v smislu dialektične enotnosti živega in opredmetenega dela v procesu proizvodnje uporabne vrednosti in vrednosti.*

UDK 63(497.12):338.31

GLIHA, dr. Slavko: Produktivnost dela v kmetijski proizvodnji
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX., št. 2, str. 216–224

Opisane so nekatere tendence v produktivnosti dela v kmetijstvu razvitih dežel in v SR Sloveniji. V Sloveniji je produktivnost dela v kmetijstvu za 53% nad jugoslovansko ravniho, čeprav ima sorazmerno skromne naravne razmere za kmetijstvo. Višjo raven produktivnosti dela dosegamo tako na kmetijah kot na družbenih gospodarstvih. Kljub višji ravni produktivnosti dela pa z dinamiko zvečevanja oziroma strukturo ne moremo biti zadovoljni. V obdobju od 1931. do 1971. leta je rasla po letni stopnji 2,7%, od tega na račun zvečevanja obsega kmetijske proizvodnje letno le za 0,71%, na račun zmanjševanja števila delovnih moči pa za 1,94% letno.

PREJELI SMO V OCENO

Stevan Beždanov. Vzgoja in izobraževanje v misli in delu Edvarda Kardelja, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, (zbirka Družboslovje).

Edvard Kardelj, O komuni, založila Stalna konferenca mest in občin Jugoslavije, NIRO »Radnička štampa« Beograd in Državna založba Slovenije Ljubljana, izd. DZS, Ljubljana 1981, 642 str.

Skupina avtorjev, Izvršni svet (v delegatskem skupščinskem sistemu Jugoslavije), izd. ČZDO Komunist, Ljubljana 1981 (zbirka Študijski zvezek Marksističnega centra pri CK ZKS), 148 str.

Skupina avtorjev: Aktivnost občin pri materialnem razvoju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v procesu družbene reprodukcije, izd. Skupnost slovenskih občin, Ljubljana 1981, 208 str. (Zbirka Občina kot komuna, št. 5.)

Skupina avtorjev: Delavci o svojem družbenem položaju (prispevki za 3. konferenco Zveze sindikatov Slovenije), izd. Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Ljubljana 1981, 148 str. (zbirka Vidiki samoupravljanja / 72).

Triindvajseta seja CK ZKJ: Idejnopolitične osnove sprememb in dopolnitev statuta ZKJ, izd. TOZD Komunist, Ljubljana 1982, 168 str. (zbirka Dokumenti).

Uredil in pripravil Jože Tavčar: Izbrani podatki o socialnem razvoju SR Slovenije (Gradivo za 3. konferenco Zveze sindikatov Slovenije), izd. Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Ljubljana 1981, 76 str. (zbirka Vidiki samoupravljanja / 73).

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Aktualni intervju: Zveza komunistov pred kongresi (na vprašanja uredništva odgovarja vrsta družbenopolitičnih, znanstvenih in kulturnih delavcev)

Ivan Lavrač: Prispevek k proučevanju kategorije minulo delo

Branko Pribičević: Socializem in neuvrščенost

Dali Džonlagić: Prizadevanja za novo podobo visokega šolstva

Zoran Jelenc: Politična kultura socialističnega samoupravljanja in izobraževanje odraslih

Christian Bay: O liberalnem pojmovanju svobode (naš prevod)

Jože Plešnar: Izraelski ekspanzionizem pod videžom zgodovinskih pravic